

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**KIRGIZ TOPLUMUNDA
İLMİHAL GELENEĞİNİN GELİŞİMİ**

İLİAS MAMYTOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. NECMEDDİN GÜNEY**

KONYA-2025

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**KIRGIZ TOPLUMUNDA
İLMİHAL GELENEĞİNİN GELİŞİMİ**

İLİAS MAMYTOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. NECMEDDİN GÜNEY**

KONYA-2025

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	
---	--	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	İLİAS MAMYTOV	
	Numarası	22810601256	
	Ana Bilim/ Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
		Doktora	
	Tezin Adı	Kırgız Toplumunda İmihal Geleneğinin Gelişimi	

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İLİAS MAMYTOV

	<p style="text-align: center;">T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü</p>	
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	İLİİAS MAMYTOV	
	Numarası	22810601256	
	Ana Bilim/ Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
		Doktora	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY	
Tezin Adı	Kırgız Toplumunda İlmihal Geleneğinin Gelişimi		

ÖZET

İlmihallerin Müslümanlar arasındaki genel işlevine baktığımızda görülmektedir ki, bu eserlerden beklenen temel yarar, her bir Müslüman bireye günlük dini konularda rehberlik etmeleridir. Bu sebeple, İslam dünyasının farklı bölgelerinde halkın temel dini bilgilerini karşılamak üzere çeşitli ilmihal kitapları yazılmıştır. Benzer şekilde, Kırgız toplumu da bu tür eserlere yer vermiştir.

Kırgızistan'da İlmihal Geleneğinin Gelişimi konusunu ele alan bu çalışmamızda, Kırgız âlimlerinin kaleme aldığı, ilmihal niteliği taşıyan eserler üzerinden, bağımsızlık sonrası dönemde ilmihal geleneğinin ne düzeyde geliştiği ortaya konmuştur. Bu çerçevede saptanan ilmihal çalışmaları tahlil edilerek tanıtılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın önemi, sınırlandırmaları, amacı, yöntemi ve kullanılan kaynaklara yer verilmiştir. Birinci bölümde Kırgızlar hakkında genel bilgilere; İslam öncesi ve sonrasındaki dini yaşama ve dini bilgi kaynaklarına dair açıklamalara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise egemen Kırgızistan'da kaleme alınan ilmihal eserleri ile bu eserlerin yazarlarının hayatlarına dair bilgiler sunulmuştur. Araştırmamız, ulaşılan sonuçlara yer verilen sonuç bölümüyle nihayete ermiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, İlmihal, Gelenek, Namaz, Hac, Kırgızistan.

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü</p>	
---	--	---

Author's	Name and Surname	ILIAS MAMYTOV	
	Student Number	22810601256	
	Department	Department of İslamic Law	
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	
		Doctoral Degree (Ph.D)	
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Necmeddin GÜNEY	
	Title of the Thesis/ Dissertation	The Development of the İlmihal Tradition in Kyrgyz Society	

ABSTRACT

When we examine the general function of ilmihals among Muslims, it is evident that the primary benefit expected from these works is to guide each Muslim individual in daily religious matters. For this reason, various ilmihal books have been written in different regions of the Islamic world to meet the basic religious knowledge needs of the people. Similarly, the Kyrgyz society has also contributed to such works.

In this study, which addresses the topic of *The Development of the İlmihal Tradition in Kyrgyzstan* the level of development of the ilmihal tradition in the post-independence period has been revealed through works written by Kyrgyz scholars that carry the characteristics of ilmihal. Within this framework, the identified ilmihal studies have been analyzed and introduced.

Our study consists of an introduction and two chapters. The introduction covers the importance, limitations, purpose, methodology, and sources of the research. The first chapter provides general information about the Kyrgyz people, explanations about their religious life before and after Islam, and information about their sources of religious knowledge. The second chapter presents information about the ilmihal works written in sovereign Kyrgyzstan and the lives of their authors. Our research concludes with a conclusion section that summarizes the findings reached.

Key words: Islamic Law, Catechism, Tradition, Prayer, Hajj, Kyrgyzstan.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	1
ÖZET	2
ABSTRACT	3
KISALTMALAR	8
ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ	11
I. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLANDIRILMASI	11
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	11
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLARIN DİNİ HAYATI VE DİNİ BİLGİ KAYNAKLARI: TARİHSEL BİR YAKLAŞIM

1.1. İSLAM ÖNCESİ VE SONRASI KIRGIZ TOPLUMUNUN TARİHİ ARKA PLANI	14
1.1.1 KIRGIZ HALKI ÜZERİNE GENEL BİLGİ.....	14
1.1.2. KIRGIZ ADI VE KIRGIZLAR HAKKINDAKİ ESKİ KAYNAKLAR	15
1.1.3. KIRGIZLARIN KURDUĞU VE YAŞADIKLARI DEVLETLER	19
1.1.3.1. Karahanlılar Devleti Dönemi (840-1212).....	21
1.1.3.2. Moğol İmparatorluğu Dönemi (1206-1368).....	22
1.1.3.3. Çağatay Hanlığı Dönemi (1227-1370).....	22
1.1.3.4. Timur İmparatorluğu Dönemi (1370-1507)	23
1.1.3.5. Hokand ve Kırgız Hanlıkları Dönemi (1710-1876).....	23
1.1.3.6. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği Dönemi (1876–1991).....	25
1.1.3.7. Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti (1991-2023).....	26
1.2. İSLAM ÖNCESİ KIRGIZLARIN TOPLUMSAL YAPISI VE İNANÇ DÜNYASI.....	26
1.2.1. GÖK TANRI İNANCI	27
1.2.2. UMay Ana Kültü	28
1.2.3. ATALAR KÜLTÜ VE DİĞER GELENEKSEL İNANÇ UNSURLARI	28
1.3. İSLAMİYET'İN KABULÜ SONRASINDA KIRGIZLARDA DİNİ HAYAT	29
1.4. KIRGIZLARDA DİNİ BİLGİ KAYNAKLARI VE DİNİ EĞİTİM	31
1.4.1. ERKEN DÖNEMLER (840-1705)	31
1.4.2. HOKAND HANLIĞI DÖNEMİ (1710-1876).....	34
1.4.3. RUS İMPARATORLUĞU VE SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ (1721–1917).....	37
1.4.4. BAĞIMSIZ KIRGIZİSTAN DÖNEMİ (1991-2023).....	40

İKİNCİ BÖLÜM
KIRGIZ TOPLUMUNDA İLMİHAL GELENEĞİNİN GELİŞİMİ
(1991-2023)

2.1. GENEL İLMİHALLER	46
2.1.1. KİTEP KOOMU BAŞKARMASI DERNEĞİ'NİN <i>MUSULMAN PARZI</i> <i>MUSULMANÇILIK</i> ADLI ESERİ	46
2.1.1.1 YAZARIN HAYATI	46
2.1.1.2. <i>MUSULMAN PARZI MUSULMANÇILIK</i> ADLI ESERİ	46
2.1.1.2.1. Yazılış Şekli Ve İçeriği	46
2.1.1.2.2. Özelliği.....	50
2.1.1.2.3. Örnek Metin.....	52
2.1.1.2.4. Delillendirme.....	53
2.1.2. ÖZÜBEK ACI ÇOTONOV VE <i>IYMAN SABAKTARI</i> ADLI ESERİ	54
2.1.2.1. YAZARIN HAYATI	54
2.1.2.1.1. Doğumu ve Eğitimi	54
2.1.2.1.2. Görevleri	54
2.1.2.2. <i>IYMAN SABAKTARI</i> ADLI ESERİ	55
2.1.2.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	55
2.1.2.2.2. Yazılış Amacı	57
2.1.2.2.3. Özelliği.....	58
2.1.2.2.4. Örnek Metin.....	58
2.1.3. ÇUBAK ACI CALİLOV VE <i>BAKTILUULUKTUN FORMULASI</i> ADLI ESERİ	60
2.1.3.1. YAZARIN HAYATI	60
2.1.3.1.1. Doğumu ve Eğitimi	60
2.1.3.1.2. Görevleri	61
2.1.3.1.3. Çalışmaları.....	63
2.1.3.2. <i>BAKTILUULUKTUN FORMULASI</i> ADLI ESERİ	65
2.1.3.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	65
2.1.3.2.2. Yazılış Amacı	66
2.1.3.2.3. Örnek Metin.....	67
2.1.3.2.4. Delillendirme.....	68
2.1.3.2.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar	68
2.1.4. CARKINBAY SEBETOV'UN <i>DİNİY RİTUALDARDIN NORMALARI VE İSLAM</i> <i>UKUGU</i> ADLI ESERLERİ	70
2.1.4.1. YAZARIN HAYATI	70
2.1.4.1.1. Doğumu ve Eğitimi	70
2.1.4.1.2. Çalışmaları.....	70
2.1.4.2. <i>DİNİY RİTUALDARDIN NORMALARI</i> ADLI ESERİ	71

2.1.4.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	71
2.1.4.2.2. Yazılış Amacı.....	74
2.1.4.2.3. Örnek Metin.....	75
2.1.4.2.4. Delillendirme.....	75
2.1.4.2.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar	75
2.1.4.3. İSLAM UKUGU ADLI ESERİ.....	76
2.1.4.3.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	77
2.1.4.3.2. Özelliği.....	81
2.1.4.3.3. Örnek Metin.....	83
2.1.4.3.4. Delillendirme.....	84
2.1.4.3.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar	85
2.1.5. MUSTAFA ABDİEV VE İSLAM NEGİZDERİ ADLI ESERİ.....	86
2.1.5.1. YAZARIN HAYATI	86
2.1.5.1.1. Doğumu ve Eğitimi.....	86
2.1.5.1.2. Görevleri	87
2.1.5.1.3. Eserleri	87
2.1.5.2. İSAM NEGİZDERİ ADLI ESERİ	87
2.1.5.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	87
2.1.5.2.2. Özelliği.....	90
2.1.5.2.3. Örnek Metin.....	90
2.1.5.2.4. Delillendirme.....	92
2.1.5.2.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar	92
2.2. ÖZEL İLMİHALLER.....	93
2.2.1. KANİMET UULU VE AKIBAY UULU'NUN NAMAZ OKUUNU ÜYRÖNÜ ADLI ESERİ.....	93
2.2.1.1. YAZARIN HAYATI	93
2.2.1.2. NAMAZ OKUUNU ÜYRÖNÜ ADLI ESERİ.....	93
2.2.1.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	93
2.2.1.2.2. Yazılış Amacı	95
2.2.1.2.3. Özelliği.....	95
2.2.1.2.4. Örnek Metin.....	96
2.2.2. İBRAİM İZRAİL UULU VE ACILIK ADLI ESERİ	97
2.2.2.1. YAZARIN HAYATI	97
2.2.2.2. ACILIK ADLI ESERİ	98
2.2.2.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	98
2.2.2.2.2. Yazılış Amacı	99
2.2.2.2.3. Özelliği.....	99
2.2.2.2.4. Örnek Metin.....	100

2.2.2.2.5. Delillendirme.....	100
2.2.3. MOLDO ABDURAHİM ŞEYH'İN <i>NAMAZDIN MASELELERİ CANA MUZAKARALARI</i> ADLI ESERİ	101
2.2.3.1. YAZARIN HAYATI	101
2.2.3.2. <i>NAMAZDIN MASELELERİ CANA MUZAKARALARI</i> ADLI ESERİ.....	101
2.2.3.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	101
2.2.3.2.2. Örnek Metin.....	104
2.2.3.2.3. Delillendirme.....	105
2.2.3.2.4. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar	106
2.2.4. MOLDO ABDURAHMAN KAARI'NIN <i>NAMAZ OKUUNU ÜYRÖNÜ AYALDAR ÜÇÜN</i> ADLI ESERİ	108
2.2.4.1. YAZARIN HAYATI	108
2.2.4.2. <i>NAMAZ OKUUNU ÜYRÖNÜ AYALDAR ÜÇÜN</i> ADLI ESERİ.....	108
2.2.4.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	108
2.2.4.2.2. Özelliği.....	110
2.2.4.2.3. Örnek Metin.....	111
2.2.5. AİTMAMAT KARİEV VE <i>İSLAM ÜY-BÜLÖ UKUGU</i> ADLI ESERİ.....	112
2.2.5.1. YAZARIN HAYATI	112
2.2.5.1.1. Doğumu ve Eğitimi.....	112
2.2.5.1.2. Görevleri	113
2.2.5.1.3. Çalışmaları.....	113
2.2.5.2. <i>İSLAM ÜY-BÜLÖ UKUGU</i> ADLI ESERİ.....	114
2.2.5.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği.....	114
2.2.5.2.2. Yazılış Amacı	119
2.2.5.2.3. Örnek Metin.....	121
2.2.5.2.4. Delillendirme.....	122
2.2.5.2.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar	123
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA	127

KISALTMALAR

ö.	: Ölüm Tarihi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
KDİDK	: Kırgızistan Din İşleri Devlet Komisyonu
KKÖC	: Kara Kırgız Özerk Cumhuriyeti
KMDB	: Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
sy.	: Sayı
ts.	: Baskı tarihsiz
ty.	: Yayım tarihi yok
vb.	: Ve benzeri, ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve sâire
yy.	: Baskı yeri yok

ÖNSÖZ

İlmihal terimi, “ilim” ve “hâl” kelimelerinin birleşiminden türemiş olup, Müslüman bireylere inanç, ibadet ve ahlâk konularında nasıl hareket etmeleri gerektiğini açıklayan bir rehberdir. Bu tür eserler, İslam dünyasında tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuş ve toplumlar arasında yaygın şekilde kabul görmüştür.

İlmihaller, bireyin dini yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için gereken temel bilgileri derli toplu sunan metinlerdir. İslam’ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarını sade ve pratik bir dille anlatırlar.

Bu kitaplarda genellikle iman esasları, namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetler; temizlikle ilgili hükümler, ahlaki ilkeler ve sosyal ilişkilerdeki dinî ölçüler yer alır. Bazen içerisinde siyer konuları bulunabilmektedir. Yalnızca teorik bilgi sunmakla kalmayıp, bireyin günlük hayatında karşılaştığı dinî meselelerde uygulamaya dönük çözümler de sunarlar. Günümüzde ise ilmihaller, klasik fıkıh kaynaklarına dayanmakla birlikte modern ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmekte ve geniş kitlelere hitap edecek biçimde yayımlanmaktadır.

İslam âleminde tedvin faaliyetlerinin başladığı dönemden itibaren, âlimler tarafından iman, amel ve ahlâk gibi dinî konulara dair, her ne kadar *ilmihal* adı verilmemiş olsa da ilmihal niteliği taşıyan eserler kaleme alınmıştır. Bu gelenek, yüzyıllar boyunca kesintisiz şekilde sürdürülmüştür. Diğer Müslüman bölgelerde olduğu gibi, SSCB dönemi Kırgız toplumunda yetişen âlimler de imkânları dâhilinde bu geleneği devam ettirmiştir.

Kırgızistan’da İlmihal Geleneğinin Gelişimi adlı tezimizin amacı, bağımsızlık sonrası dönemde kaleme alınan ilmihal eserlerini tespit ederek, ülkedeki Müslüman toplumun şer’î ilimleri öğrenmesine katkı sağlayan dinî kaynakları ortaya koymak ve bu eserleri çok yönlü biçimde analiz edip okuyuculara tanıtmaktır.

Bu kapsamda, Kırgızların İslamiyet’i kabul süreci ve tarih boyunca edindikleri dinî bilgi kaynakları ele alınmıştır. Çalışma, özellikle bağımsız Kırgızistan dönemindeki ilmihal geleneğinin tarihsel gelişimini ve günümüzdeki durumunu değerlendirmeyi hedeflemektedir. Yüzyıllardır İslam’ın temel prensiplerini ve

ibadetlerini öğretmek amacıyla kullanılan ilmihal kitapları, Kırgızistan'da da dinî ve kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen ve destek sağlayan tüm kişi ve kurumlara teşekkür ederim. Özellikle, değerli görüş ve önerileriyle çalışmama katkıda bulunan danışman hocam Doç. Dr. Necmeddin Güney'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca, araştırmamın her aşamasında yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma da içtenlikle teşekkür ederim.

Bu çalışmanın, Kırgızistan'daki ilmihal geleneğinin daha iyi anlaşılmasına ve bu alandaki akademik literatüre katkı sağlamasına vesile olmasını temenni ediyorum.

Gayret bizden, lütuf Allah'tandır

ILIAS MAMYTOV

Konya 2025

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLANDIRILMASI

Bu çalışmada, Kırgız toplumunun İslamiyet'i kabul süreci, İslamiyet öncesi ve sonrası dini yaşamı, dini bilgi kaynakları ve Kırgız toplumundaki ilmihal eserlerinin gelişim geleneği ele alınmaktadır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kırgız dilinde müstakil olarak kaleme alınan fıkıh alanındaki, özellikle ilmihal niteliğindeki eserler ele alınarak, incelenip tanıtılacaktır.

İlmihal eserleri üzerinde Kırgızistan'da gerçekleştirilen akademik çalışmaların yok denecek kadar az olması, bu alanın daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle, Kırgızların İslamiyet'i kabul ettiği Karahanlılar döneminden başlayarak bağımsız Kırgızistan'a kadar geçen süreçte, dini bilgi kaynaklarının ve inanç esaslarının nasıl şekillendiği ile bağımsız Kırgızistan döneminde kaleme alınan ilmihal niteliğindeki eserlerin zamanla nasıl bir dönüşüm geçirdiği bu araştırmanın temel konularındandır.

Kırgızistan'da 1991-2023 yılları arasında fıkıh alanında, ilmihal niteliğindeki eserlerin öncelikle kronolojik olarak yazılış tarihlerine bakıldığında, zaman içerisinde bu eserlerin nitelik ve içerik açısından daha kapsamlı ve daha sistematik hâle geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca, benzer içerikteki eserlerin sayısında da özellikle son yıllarda belirgin bir artış gözlemlenmiştir.

Araştırmamızda, daha önce de zikrettiğimiz üzere, ilmihal niteliği taşıyan, Kırgız dilinde müstakil olarak kaleme alınan 11 eseri ele alacağız.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmanın temel amacı, Kırgız toplumunda dini bilgi kaynağı olarak kabul edilen ilmihal eserlerini tespit etmek, bu eserleri tarihsel ve bilimsel bağlamda incelemek ve akademik literatüre katkı sağlamaktır. Çalışma, ilmihal geleneğinin Kırgız toplumundaki yeri ve önemi üzerine derinlemesine bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu eserlerin dini eğitimdeki rolü ve içeriklerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi sağlanacaktır.

Araştırma sürecinde, Kırgız, Türk ve Rus dillerinde yayımlanmış bilimsel makaleler, akademik kitaplar ve diğer akademik düzeydeki kaynaklar titizlikle incelenmiş ve karşılaştırmalı bir analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu çerçevede, geçmişte yazılmış ilmihal eserlerinin yanı sıra, günümüzde bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar da dikkate alınarak geniş bir açıdan değerlendirme yapılmıştır.

Araştırma, yalnızca dini bilgiye dair kaynakları tespit etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu eserlerin Kırgız toplumunun dini eğitimindeki yerini, önemini ve günümüzle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu ele almayı amaçlamaktadır. Böylelikle, ilmihal eserlerinin dini eğitimin şekillendirilmesindeki rolü üzerine kapsamlı bir bakış açısı sunulacaktır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Tezimizde Kırgızca, Türkçe, Arapça ve Rusça kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunlar, Burhânüddîn el-Merginânî, *el-Hidâye*, Şemsü'l-Eimme es-Serahsî *el-Mebsût*, L. Şentürk, S. Yazıcı *İslam İlmihali*, Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, Faruk Beşer, *Hanımlara Özel İlmihal İslam İlmihali*, Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, M. Asım Köksal, *İman, İbâdet ve Ahlak Esasları*, B. Djamgerçinov, *Kırgızı V Epohu Ormon-Hana*, Saul Matveyeviç Abramzon, *Kırgızı i İh Etnogentiçeskie i İstoriko-Kulturnie Svyazi*, Suat Cebeci, “Kırgızistan’da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler vs. çalışmalar. Her ne kadar bu dillerdeki kaynaklardan faydalanılsa da araştırmamızın temel odağı Kırgızistan olduğundan, öncelikle Kırgız dilindeki ilmihaller ele alınmış ve bu konuyla ilgili diğer Kırgızca kaynaklardan da faydalanılmıştır. Kırgızistan’da kaleme alınan ilmihaller incelenirken, yazarlarıyla ilgili bilgiler de göz önünde bulundurulmuş ve farklı kaynaklardan da istifade edilmiştir. Ayrıca, çalışma sürecinde Türkiye’de yapılan ilgili araştırmalara da önemli ölçüde başvurulmuştur.

Araştırmamız, Kırgız toplumunda yazılmış ilmihal eserleriyle ilgili olduğundan, öncelikle Kırgızca yazılmış şu ilmihal eserleri incelenecektir: Özübek Çotonov’un *Iyman Sabaktarı*, Çubak Acı Calilov’un *Baktılıuluktun Formulası*, Carkınbay Sebetov’un *İslam Ukugu ve Dini Ritualdardın Normaları*, Aitmamat Kariev’in *İslam Üy-bülö Ukugu*, Mustafa Abdiyev’in *İslam Negizderi*, Kanimet Uulu

ve Akıbay Uulu'nun *Namaz Okuunu Üyrönüü*, İbrahim İzrail Uulu'nun *Acılık*, Moldo Abdurahim Şeyh'in *Namazdın Maseleleri Cana Muzaakaraları*, Moldo Aburahman Kaarı'nın *Namaz Okuunu Üyrönüü Ayaldar Üçün eseri*, Kitep Koomu Başkarması'nın *Musulman Parzı Musulmançılık* eserleridir. Bunun yanı sıra, Kırgızistan'daki dini durum ve dini eğitimle ilgili yayınlanmış olan bilimsel makale ve kitaplar da kaynak olarak kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLARIN DİNİ HAYATI VE DİNİ BİLGİ KAYNAKLARI: TARİHSEL BİR YAKLAŞIM

1.1. İSLAM ÖNCESİ VE SONRASI KIRGIZ TOPLUMUNUN TARİHİ ARKA PLANI

1.1.1 Kırgız Halkı Üzerine Genel Bilgi

Kırgızlar, Orta Asya'nın en kadim topluluklarından biri olarak, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin ve devlet yapılaşmalarının bir parçası olmuşlardır. Günümüzde ağırlıklı olarak Kırgızistan'da yaşayan bu topluluk, Türk dil ailesine mensup olan Kırgız dilini konuşmaktadır.¹ Kırgızların etnik kimliği, tarihi süreç içerisinde çeşitli kültürel, sosyopolitik ve dini dönüşümler geçirerek şekillenmiştir. Bu bağlamda, Kırgız adının kökeni, millet olarak teşekkül süreci, İslamiyet'i kabul etmeden önceki inanç sistemleri ve İslamiyet'le benimsedikleri dini yaşam tarzı, onların tarihini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Kırgız kelimesinin kökenine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Kırgız kelimesinin "kırk" anlamına geldiği ve bu kelimenin kırk boyun birleşmesinden türediği belirtilirken, diğer bazı araştırmalarda ise bu kelimenin eski Türkçede "Kırgız" şeklinde geçtiği ve "bağımsız, özgür insan" anlamına gelebileceği öne sürülmektedir. Kırgız adının ortaya çıkışı, bu topluluğun tarih sahnesinde yer almaya başladığı dönemle doğrudan ilişkilidir. Çin ve Arap kaynaklarında Kırgızlara ilişkin ilk kayıtlara milattan önceki dönemlerde rastlanmaktadır.² Özellikle Çin yıllıklarında, Kırgızların, Tanrı Dağları ve Yenisey Irmağı civarında yaşadığına dair bilgiler yer almaktadır.³

Kırgızların etnik kimliğinin oluşumu, uzun bir tarihi süreç içinde gerçekleşmiştir. Göktürkler ve Uygurlar gibi büyük Türk devletlerinin bir parçası olan

---

¹ İsmail Türkoğlu, "Kırgızlar", *Orta Asya'da bir Türk topluluğu*, 2019. s.63.

² O. Karaev., *Arapskiye İ Persidskiye İstochniki IX-XII vv. O Kirgizah i Kirgizii*. (Frunze (Bişkek): İzdatelstvo İlim, 1968). s. 28.

³ O. Karaev., *Arapskiye İ Persidskiye İstochniki IX-XII vv. O Kirgizah i Kirgizii*. s.29.

Kırgızlar, 9. yüzyılda Uygur Kağanlığını yıkarak kendi bağımsız devletlerini kurmuşlardır.⁴ Ancak tarih boyunca farklı devletlerin egemenliği altına girmiş, Moğol istilası ve Timur Devleti gibi büyük güçlerin etkisiyle çeşitli göç hareketleri yaşamışlardır. Bu durum, Kırgızların etnik yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

İslamiyet'in kabulünden önce Kırgızlar, eski Türk topluluklarında yaygın olan Şamanizm, Gök Tanrı inancı, Umay ana ve atalar kültürüne dayalı bir inanç sistemine sahip olmuşlardır.⁵ Doğa güçlerine tapınma, kutsal ruhlara yönelik ritüeller düzenleme ve kehanette bulunma gibi inanç pratikleri, onların dini yaşamının temel unsurlarını oluşturmuştur.⁶ Aynı zamanda Budizm ve Maniheizm gibi dinlerin de belirli dönemlerde Kırgızlar üzerinde etkili olduğu kaynaklarda bilinmektedir.⁷

Kırgızlar, İslamiyet'le ilk olarak Arapların Orta Asya'ya yaptığı seferler sırasında tanışmışlardır. Ancak İslamiyet'in toplumsal düzeyde yaygınlaşması ve benimsenmesi, Karahanlılar Devleti'nin İslam'ı resmi din olarak kabul etmesiyle hız kazanmıştır. Karahanlılar döneminde birçok Kırgız kabilesi Müslüman olmuş ve bu süreç zamanla yaygınlaşarak Kırgızların büyük çoğunluğunun İslam'ı kabul etmesiyle sonuçlanmıştır.⁸ İslamiyet'in kabulüyle birlikte dini ve kültürel yaşamlarında önemli değişimler meydana gelmiş, İslami hukuk ve gelenekler toplum içinde köklü bir yer edinmiştir.

1.1.2. Kırgız Adı ve Kırgızlar Hakkındaki Eski Kaynaklar

Kırgız halkı, Türk boylarının en eskilerinden biridir. "Kırgız"adı, M.Ö. 203-201 yıllarındaki olayları anlatan Çin tarihçisi Sima Qian'ın *Ko-Kun* adlı eserinde zikredilmektedir. Ondan sonraki dönemlerde yazılmış farklı Çin kaynaklarında ise bu

---

⁴ Nurayım Satylkanova, "Büyük Kırgız Devleti", *Türk Ekini* 3 (2019). s. 56.

⁵ Sherbol Zhaparaliev, "Kırgızistan'da Şamanizm: Kırgız Tengrizminin Modern Çağda Yeniden Yükselişi", *Journal of Turkish Research Institute* 64 (01 Ocak 2019). s. 3.

⁶ Zhaparaliev, "Kırgızistan'da Şamanizm". s. 13.

⁷ Cihad Cihan, "XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dini Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri", *Sosyal Bilimler Dergisi* 2015/22 (07 Mart 2015). s. 221.

⁸ Ali Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı: Ankara Üniversitesi, 2007). s. 85.

ad *Ch'i-ku*, *Chie-ku*, *Chien-k'un*, *Ge-Gun* ve *Gya-Gun* şeklinde geçmektedir.⁹ Eski Farsça kaynaklarda ise *Hir-hız* ve *Hir-hiz* biçimlerinde anılmış, Kalmuk, Moğol ve Tunguz dillerinde ise Kırgızlar *Burut* veya *Burugut* olarak isimlendirilmiştir. Bu ad, Kırgızların *Manas* destanında da geçmektedir. Örneğin: *Altaydan kelgen Buruttu, Alengir kalbay curuttu*¹⁰ (Altay'dan gelen Burut'u, Yerle bir etmeden yurdu,) ... burada burut tabiri destandaki kahraman Manas ve onun yoldaşlarına kullanılmıştır. Tibet tarih kaynaklarında Kırgız kavramı *Gir-kis*, *Gir-tis*, *Hir-tis*, *Hir-Kis* olarak zikredildiğini araştırmacı H. İ. Erkoç kendi eserinde dile getirmiştir.¹¹

Alman kökenli Rus tarihçi, şarkiyatçı ve türkolog Radlov, Kırgız adının “kırk” ve “yüz” sayılarından türediğini ve Orhon ile Yenisey yazıtlarına dayanarak “kırk grup” anlamına geldiğini öne sürmüştür.¹² Benzer bir yaklaşımı S. M. Abramzon, D. Banzarov ve bazı diğer tarihçiler de benimsemiştir. Onlara göre, eski Türkçede çokluğu ifade eden “-ız” ekinin “kırk” kelimesiyle birleşmesi sonucu “Kırk-ız” terimi ortaya çıkmış ve bu, “kırk boy”, (Kırk grup, kırk kabile) anlamına gelmiştir. Günümüzde yaygın olarak kabul gören bu görüş, birçok tarihçi tarafından desteklenmektedir. Nitekim, günümüz Kırgız toplumu, kendi içinde kırk boya ayrılmakta ve her birey bu boylardan birine mensup olduğunu kabul etmektedir.¹³

Tarihsel kaynaklar ve arkeolojik bulgular, Kırgızların tarih arenasında ortaya çıktığı ve yaşadığı ilk yerin Yenisey Nehri çevresi olduğunu, daha sonraki dönemlerde ise Orta Asya'ya göç ettiklerine işaret etmektedir.¹⁴

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, Kırgızların tarih boyunca yerleşik oldukları bölgelerin belirli bir coğrafi süreklilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle Yenisey havzası başta olmak üzere, Orta Asya'daki Tanrı Dağları ile Sayan-Altay dağ silsilesinin eteklerinde yer alan topraklar, sadece kısa süreli yerleşim alanları değil, aynı zamanda tarihsel olarak Kırgız kimliğinin şekillendiği coğrafyalar olmuştur. Bu

---

⁹ Hayrettin İhsan Erkoç, *Yenisey'den Seyhuna Türkler. Kırgızlar, Türgeşler, Karluklar, ve Oğuzlar*. (İstanbul: Kronik Kitap, 2021). s. 27.

¹⁰ Sagımbay Orozbek Uulu, *Manas Sagımbay Orozbek Uulunun Varianty* (İstanbul, 2017). s. 26.

¹¹ Erkoç, *Yenisey'den Seyhuna Türkler. Kırgızlar, Türgeşler, Karluklar, ve Oğuzlar*. s. 28.

¹² Türkoğlu, “Kırgızlar”. s. 62.

¹³ Saparbay Canıbay Uulu, “Kırgızdardın Uruularga Taralışı (Kırgızların Boylara Bölünmesi)”, *murash.turmush.kg* (2011). [Erişim Tarihi: 12.05.2025]

¹⁴ Mustafa Kalkan, “Kırgız Boylarının Yenisey'den Çıkarılmaları ve Coğrafi Dağılımları”, *Erdem* 15/42 (2005). s. 89.

bölgeler, yalnızca Büyük Kırgız Devleti döneminde değil, öncesinde ve sonrasında da Kırgızların yaşam sürdürdüğü yerler olarak öne çıkmaktadır. Bu sebeple araştırmacı, T. Kabilbekova söz konusu coğrafyaların öteden beri Kırgızların yurdu olduğu düşüncesini benimsemektedir.¹⁵

Bu konuda araştırmacı, tarihçi A. N. Bernştam ve E. Manaev de benzer bir görüş dile getirerek şu değerlendirmede bulunmuşlardır: “Hunlar döneminde veya onların göç hareketleri sırasında Kırgızlar, Tanrı Dağları’na yerleşmeye başlamış ve bu süreç Moğol hakimiyetine kadar devam etmiştir.” Öte yandan, D. G. Savinova’ya göre Kırgızlar, XIII. yüzyılda Doğu’daki göçebe topluluklarla birlikte bu bölgeye gelerek yerleşik hayata geçmiştir.¹⁶ Araştırmacı Bernştam, Kırgızların Yenisey’den (Güney Sibirya) Orta Asya’ya olan göçünü dört aşamada ele almıştır: Birinci aşama: M.Ö. 47 yılı. İkinci aşama ise IX-VIII. yüzyıllara denk gelmektedir. Üçüncü aşama, Moğollar ve Kildanların göç dönemine denk gelmektedir. En son olan dördüncü aşama: XVI-XVIII. yüzyıllardır. M.Ö. 1. yüzyılda başlayan bu göç hareketlerinin devam ettiği 10. yüzyılda günümüz Kırgızistan topraklarında Kırgız boylarının büyük bir kısmı yerleşmiş bulunmaktaydı.¹⁷

Kırgız tarihçi, araştırmacı O. Karaev Yenisey Kırgızlarının Tanrı Dağları’na göç sürecinin Moğollar döneminde de devam ettiğini ve bu hareketliliğin XVI. yüzyıla kadar sürdüğünü ileri sürmektedir.¹⁸

Kırgızların tarih boyunca gösterdiği gelişim, yalnızca kendi iç yapılarından değil, çevresindeki toplumlarla kurdukları ilişkilerden de büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle Yenisey bölgesinde yaşadıkları dönem boyunca, başta Ruslar olmak üzere Moğollar, Cungarlar, Kıpçaklar, Kimaklar, Uygurlar gibi çeşitli topluluklarla etkileşim içinde olmuşlardır. Bu durum, Kırgız kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynamış ve onların kendine özgü bir kimlik geliştirmelerine katkı sağlamıştır.¹⁹

---

¹⁵ Tamara Kabilbekova, “Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (1997). s. 46.

¹⁶ Kabilbekova, “Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı”. s. 33.

¹⁷ Kabilbekova, “Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı”. s. 34.

¹⁸ O. Karaev., *Arapskiye İ Persidskiye İstochniki IX-XII vv. O Kirgizah i Kirgizii*. s. 78.

¹⁹ Kabilbekova, “Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı”. s. 45.

Tarihteki Büyük Kırgız Devleti (Uluu Kırgız Döölötü) yaklaşık seksen yıl ayakta kaldıktan sonra yıkılmış, (840-920) ancak Kırgızlar bu yıkımdan önce, Yenisey çevresinde topraklarını oldukça genişletmişlerdir. Bu şekilde varlıklarını bir süre devam ettirmişlerdir.²⁰ Daha sonra aynı dönemde yaşayan Karahanlılar devletinde (840-1212) yaşamına devam ettirmiştir. Karahanlı Devleti Batı ve Doğu Karahanlı Devleti olmak üzere 1042 yılında ikiye ayrılmıştır. Devlet bu bölgeye Moğol kökenli Karahitay'ların saldırısına kadar sürekliliğini sağlamıştır. Uzun süren direnişe sonucunda mağlubiyete uğrayan, başında Moğol ordusuna katılmayı reddetmişlerdir. Ancak, sonradan orduya dahil olmuş ve etkili konumlarda rol almışlardır. Moğol İmparatorluğu Cengiz Hanın vefatından sonra oğulları ve torunları arasında hanlıklara bölünmüştür. Orta Asya toprakları Çağatay hanlığının sınırları içerisinde kalıyordu. Kırgızlar da söz konusu hanlık içerisinde önemli stratejik konumlarda rol almışlardır.

Daha sonra Timur İmparatorluğu bölgedeki yönetimi ele almıştır. Timur'un 1405 yılında vefat etmesinin ardından imparatorluk, güçlü bir merkezi otoriteden yoksun kaldı. Taht üzerinde hak iddia eden hanedan üyeleri arasındaki rekabet, devletin siyasi bütünlüğünü zayıflattı. 15. yüzyılın sonlarına doğru, önemli ticaret yollarının kontrolünün kaybedilmesi ve yerel beylerin bağımsız hareket etmeye başlaması, imparatorluğun çözülme sürecini hızlandırdı. Nihayet 1507 yılında Muhammed Şeybani Han'ın Orta Asya'ya düzenlediği sefer, Timur Devleti'nin varlığına son vererek bu siyasi yapıyı tamamen tarih sahnesinden çıkardı.

Daha sonra 16. Yüzyılda bölgede Buhara, Hive Hanlıkları vardı. 18. yüzyılın başlarında Buhara Hanlığı'nın merkezi otoritesi Fergana Vadisi gibi sınır bölgelerde zayıflamıştı. Bu dönemde bölgedeki yerel liderler kendi egemenliklerini kurarak Hokand Hanlığı'nı tesis ettiler. Böylece Hokand, başlangıçta Buhara Hanlığına bağlı bir bölgeyken zamanla bağımsız bir hanlığa dönüştü ve Orta Asya'nın önemli siyasi güçlerinden biri haline geldi. Kırgızların bir kısmı Hokand hanlığına bağlı kalmışken diğer bir kısmı da beylikler halinde hayat tarzını benimsemiştir.

---

²⁰ Abdrasul Isakov, "Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XII:Yüzyıl)", *SAD The Journal of Siberian Studies* 1/3 (20 Kasım 2013). s.4.

1.1.3. Kırgızların Kurduğu ve Yaşadıkları Devletler

Kırgızların tarihte kurduğu ilk devlet hakkında Çin kaynaklarında bilgiler bulunmaktadır. Türkleri tarafından kurulan bu devlet, Çin kaynaklarında “Ki-Ku” veya “Kye-Ku” olarak adlandırılmıştır.²¹ M.Ö. III. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Günümüz Kırgızistan’ının kuzey ve kuzeydoğu bölgelerine yayılan topraklarda varlığını sürdürmüştür.²² Kırgızların kurduğu ilk devletin yıkılmasının ardından, Kırgızlar Hun İmparatorluğu’nun yönetiminde Töles (Töölös) boylarıyla birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu süreç, Hun İmparatorluğu’nun zayıflamasına kadar devam etmiştir.

Tarihte göçebe bir yaşam tarzına sahip olan Kırgızlar, diğer eski Türk toplulukları gibi sürekli hareket hâlindeki bir toplum olmuştur. Kırgızların büyük bir kısmı göçer konar hayat tarzını benimsediği ile ilgili bilgiler kaynaklarda zikredilmiştir.

Hunların dağılmasının ardından VI. yüzyılın ikinci yarısında Göktürk Kağanlığı’nın egemenliği altında yaklaşık bir asır boyunca varlık göstermişlerdir. Bağımsızlığa büyük önem veren Kırgızlar, Göktürklerin hâkimiyetinden kurtulabilmek için uzun süre mücadele etmişlerdir. Ancak yetersiz askerî güçleri ve Göktürklerin daha üstün olması sebebiyle, İkinci Göktürk Kağanlığı döneminde yeniden onların yönetimi altında olmuşlardır. Bu süreçte Kırgızların yöneticisine “İltiber”, “Elteber” ünvanını verilmiş ve Kırgızlardan seçilmiştir.

İkinci Göktürk Devleti’nin çöküşüyle birlikte, 744 yılında Uygur Devleti kurulmuştur. Uygur Devleti içinde yaşayan Kırgızlar ağır vergilere tabi tutulmuş, bu durum halk içinde huzursuzluk yaratmıştır. Zamanla yönetimden duyulan memnuniyetsizlik artmış ve Kırgız boyları başkaldırmaya başlamıştır. Söz konusu isyanları bir süreliğine bastırılmışsa da ilerleyen zamanlarda Devlet Kırgız boyları üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir.²³

---

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, 1976). s. 925.

²² Barthold Vasilij Viladimiroviç, Çev. Ufuk Deniz Aşçı, *Kırgızlar* (Konya: Kömen, 2002). s.15.

²³ Erkoç, *Yenisey’den Seyhuna Türkler. Kırgızlar, Türgeşler, Karluklar, ve Oğuzlar*. s. 36.

Bu süreçte Kırgızlar, komutanları Alpsol'un liderliğinde diğer boylarla birleşerek 840 yılında Uygur Devleti'ni ortadan kaldırmış ve böylece bölgede yeni bir güç unsuru hâline gelmişlerdir. Kırgızlar, Uygur Hakanlığı'na karşı başarılı bir direniş sergileyerek Uygur başkenti Ordu-Balık'ı ele geçirmişlerdir.²⁴ Bu yenilgi sonucunda Uygurlar dağılmış ve çeşitli bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç eden Uygurların büyük bir kısmı, günümüzde Çin sınırları içerisinde yer alan Doğu Türkistan bölgesine yerleşmiştir.²⁵ Ayrıca Kırgızlar'ın Kitaylar'a (Çin) yakın bölgede yaşadıkları hakkında 11. yüzyılda yaşayan Kaşgarlı Mahmud'un eserinde zikredildiği kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır.²⁶

Kırgızların kurduğu devlet, *Ulu Kırgız Hakanlığı* veya *Uluu Kırgız Döölütü* (Büyük Kırgız Devleti) olarak adlandırılmıştır. 840 yılında kurulan bu devlet, yaklaşık 920 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Yönetimini ele geçirdikten sonra topraklarını oldukça genişleterek adeta bir imparatorluk kurmuştur. Bu süreçte (840-920) Kırgızlar ile Çinliler arasında diplomatik açıdan iletişimin olduğu, hatta iki devlet elçi gönderdiğine dair bilgiler kaynaklarda mevcuttur.²⁷

Orta Asya'da gerçekleşen ve tarihin akımını değiştiren 'Talas Savaşı'nın ardından Çin, Orta Asya üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiş ve yaklaşık bin yıl boyunca bölgeye yönelik büyük çaplı askerî seferler düzenleyememiştir.²⁸

Ancak IX. yüzyılın başında, Kırgız Devleti iç ve dış etkenler nedeniyle zayıflamaya başlamıştır. Bir yandan devletin iç sorunlarla uğraşması, diğer yandan sınır bölgelerinde meydana gelen anlaşmazlıklar, Kırgızların Çin'deki *Li-ao* Hanedanı ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Çin ordusuyla yapılan savaşta Kırgızlar ağır bir yenilgi almış ve askerî üstünlüklerini kaybetmişlerdir. Bu mağlubiyetin ardından Kırgız toplulukları, günümüz Kırgızistan topraklarına doğru geri çekilmiş ve bölgedeki yeniden yapılanma süreçlerine yönelmişlerdir.²⁹

---

²⁴ Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*. s. 925.

²⁵ Erkoç, *Yenisey'den Seyhuna Türkler. Kırgızlar, Türgeşler, Karluklar, ve Oğuzlar*. s. 37.

²⁶ Olcobay Karataev, "Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi Ve Etnik Bağları", (ts.) s. 199.

²⁷ Erkoç, *Yenisey'den Seyhuna Türkler. Kırgızlar, Türgeşler, Karluklar, ve Oğuzlar*. s. 37.

²⁸ Bahattin Keleş, "Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 225 (2016), s. 86.

²⁹ Mehmet Saray, *Kırgız Türkleri Tarihi* (İstanbul, 1993). s. 17.

Kırgızlar XIII. yüzyılda kurulan, tarihin en büyük imparatorluklarından olan Moğollara karşılık göstermişlerdir. Ancak, o dönemde aşırı güçlü olan Moğolları mağlubiyete uğratamamış ve sonunda Merkit, Nayman boylarıyla beraber Cengiz Han'a tabi olmuşlardır. Zaman zaman baş kaldırmalar, isyanlar başlatan Kırgızlar Moğollar tarafından silahlı güçle acımasızca dindirile gelmiştir. 1399 yılında tekrar Oryatlar ile müttefik olarak Moğol idaresinden kurtulmuştur. Bağımsız orta Beklik'ler (Beylik, Kabile) şeklinde idare edilmeye başlamıştır. Bu süreç 1370 yılına kadar devam etmiştir.

1.1.3.1. Karahanlılar Devleti Dönemi (840-1212)

Türk tarih kaynaklarında ilk İslam dinini kabul eden Türk devleti olarak Karahanlılar bilinmektedir. Karahanlı Devleti, günümüz Kırgızistan'ını içine almak üzere Doğu Türkistan ve Batı Türkistan sınırlarında kurulmuştur. Bu devletin Kağanı Satuk Buğra Han, İslam dinini ülkesinde resmi din olarak ilan ettiği hakkındaki bilgiler tarih kaynaklarında zikredilir.³⁰

Karahanlılar döneminde stratejik konumlarıyla dikkat çeken önemli şehirlerden ikisi Balasagun ve Özkent'tir. Bu kentler, tarihi İpek Yolu üzerinde yer almaları sebebiyle hem ticari hem de askeri bakımdan büyük öneme sahip olmuştur.³¹ Günümüzde bu yerleşim yerleri Kırgızistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ünlü devlet adamı, şair ve bilge Yûsuf Has Hacib Balasagunlu'nun, *Kutadgu Bilig* (Mutluluğa Götüren Bilgi) adlı eserinin yazarı olarak bilindiği Balasagun şehri de bu bağlamda özel bir yere sahiptir; zira kendisi burada dünyaya gelmiştir.

Karahanlı Devleti'nde Türk boylarından birçoğu bir arada hayat sürdürmüştür. Örneğin, Tanrı Dağları ve Cetisu bölgesinde Kırgızlar başta olmak üzere Kencekler, Oğuz-Türkmenler, Argular, Yabakular, vb. boylar bir arada varlığını devam ettirmişlerdir.³²

---

³⁰ Ali b. Salih el-Muheymid, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev. Aksu Ali, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001).

³¹ Ömürkül Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*, çev. Mustafa Kalkan (Bilge Kültür Sanat, 2008). s. 155.

³² Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*. s. 155.

1.1.3.2. Moğol İmparatorluğu Dönemi (1206-1368)

Moğol İmparatorluğu'nun yükselişi döneminde Kırgızlar, Cengiz Han'a erken biat eden topluluklardan biriydi. 1207 yılında Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci, Kırgız topraklarına sefer düzenlemiş ve Kırgızlar, büyük bir direniş göstermeden Moğol hakimiyetini kabul etmiştir. Bu durum, Kırgızların Moğol İmparatorluğu'nun iç idari yapısına dahil olmasını sağlamıştır. İmparatorluğun çeşitli bölgelerindeki seferlere ve askeri operasyonlara katılan Kırgız savaşçılar, Moğol ordularında önemli bir rol oynamıştır. Ancak Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması ve ardılı hanlıkların kurulmasıyla birlikte Kırgızların siyasi ve demografik yapısı da değişime uğramıştır. Özellikle Altın Orda ve Çağatay Hanlığı'nın çekişmeli dönemlerinde Kırgızlar, farklı hanlıklar arasında gidip gelmiş ve bağımsızlıklarını korumaya çalışmışlardır. Bu süreçte Kırgız toplulukları, göçebe yaşam tarzlarını devam ettirmişlerdir. Bu döneme ait yazılı kaynaklar sınırlı olsa da Kırgızların Moğol İmparatorluğu'nun geniş coğrafyasında stratejik bir öneme sahip olduğu ve askeri güç olarak rol aldığı kaynaklarda zikredilir.³³

1.1.3.3. Çağatay Hanlığı Dönemi (1227-1370)

Tarih boyunca Kırgızlar kimi zaman kendi devletlerini kurmuş, kimi zamanda başka devletlerin içerisinde varlığını sürdürmüştür.

1370 yılında günümüz Kırgızistan'ın Güney bölgesinde yaşayan Kırgızlar Emir Timur'a tabi olmuşlardır. Kuzey Doğu'da Kırgızların çoğunluk kısmı bağımsız kabile tarzında Beklik'ler şeklinde hayat geçirmişlerdir.³⁴

XVII.yüzyıla kadar Kırgızlar, göçebe huzur ve sükûnet içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu dönem, Rusların kuzeyden güneye doğru ilerleyerek yeni topraklar ele geçirmeye başladığı ve Rus İmparatorluğu sınırlarını genişlettiği süreçle örtüşmektedir.

Çağatay Hanlığı döneminde Kırgızlar, Orta Asya'nın kuzeyinde, özellikle Tanrı Dağları (Tian-Shan) bölgesinde göçebe bir yaşam sürdürmekteydi. Çağatay

---

³³ Sefa Çatal, "Kırgız Türklerinin Göçleri Ve Kırgız Türkçesinin Gelişim Dönemleri", *International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies*, (25 Ağustos 2023). s.191.

³⁴ Isakov, "Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XII:Yüzyıl)". s.49.

Hanlığı, Cengiz Han'ın torunu Çağatay tarafından kurulmuş olup, 13. yüzyılın başlarında Orta Asya'nın geniş bir bölümüne hükmetmiştir. Hanlık, hüküm sürdüğü dönemde günümüz Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Çin'in batı bölgelerini kapsayan geniş bir coğrafyada etkili olmuştur.³⁵ Kırgızlar, Çağatay Hanlığı döneminde genellikle göçebe yaşamlarıyla tanınmışlardır ve hayvancılık ile ticaret faaliyetleriyle geçimlerini sağlamışlardır. Çağatay Hanlığının merkezi olan Semerkant gibi büyük şehirler, Kırgızlar için ticaret yolları ve kültürel etkileşim noktaları olmuştur.³⁶

1.1.3.4. Timur İmparatorluğu Dönemi (1370-1507)

Timur İmparatorluğu'nun kuruluşu ve yükselişi, Orta Asya'daki siyasi dengeyi yeniden şekillendirmiştir. Timur'un seferleri sırasında Kırgızlar, daha çok yerel boy beylikleri ve göçebe topluluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Timur'un güçlü ordusu karşısında doğrudan birleşik bir Kırgız direnişi yerine, daha çok bölgesel ölçekte direnişler ve boyların Timur'un egemenliğini kabul etmesi gibi durumlar yaşanmıştır.

Timurun kaynaklarında Kırgızlara ilişkin bilgiler genellikle dağlık bölgelerde yaşayan topluluklar olarak geçer ve bu da Kırgızların merkezi imparatorluk kontrolünden uzak, yarı-bağımsız bir yaşam sürdüklerini gösterir. Timur, özellikle Altın Orda'ya karşı düzenlediği seferlerde Kırgızları müttefik olarak görmüştür. Timur'un ölümünden sonra ise Kırgız boyları, imparatorluğun parçalanmasıyla ortaya çıkan yeni güç mücadelelerinde aktif rol alarak Tanrı Dağlarında bağımsızlıklarını pekiştirme fırsatı bulmuşlardır. Bu süreç, Kırgız kimliğinin ve siyasi yapısının oluşumunda önemli bir dönüm noktası olmuştur³⁷

1.1.3.5. Hokand ve Kırgız Hanlıkları Dönemi (1710-1876)

Kırgızlar Çağatay Hanlığından sonra Hokand Hanlığı'nın kurulmasıyla güney ve kuzey bölgelerde yaşamaya devam etmekteydi. Kuzeyde Kara-Kırgız Hanlığı, güneyde Hokand hanlığı hükümranlığını sürdürmüştür.

---

³⁵ Muhammad Seyfeydinovich Asimov (ed.), *History of Civilizations of Central Asia: A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century*. (Paris: Unesco Publications, 1998). s. 253.

³⁶ Ali Toraman, "Geçmişten Günümüze Kırgızistan ve Kırgızlar", *Türk Tarihi Araştırmaları*, (ts.). s. 4.

³⁷ Çatal, "Kırgız Türklerinin Göçleri Ve Kırgız Türkçesinin Gelişim Dönemleri". s. 192.

Hokand Hanlığı döneminde Kırgızlar, Orta Asya'nın siyasi ve etnik yapısının önemli bir parçası halinde olmuşlardır. Hanlık, bugünkü Özbekistan'ın bir kısmını içine alan geniş bir coğrafi alana sahipti ve Fergana Vadisi gibi stratejik bölgeleri kapsıyordu.³⁸

Hokand Hanlığı'nın yanı sıra Kırgızistan'ın kuzey bölgesinde hayat geçiren Kırgız boylarının birleşerek kurduğu Kırgız Hanlığı vardı. Başkenti Koçkor olan bu hanlığın yöneticisi Ormon Han Niyazbek Uulu olmuştur. Kuzey Kırgızların liderliğini yaparak tahtta 1854 yılına kadar yönetmiştir. Ormon Han, savaş sırasında esir düşmüş ve Bugu boyunun ileri gelenlerinden olan Balbay Baatır tarafından hayatına son verilmiştir.³⁹ Bu olaydan haberdar olan Rus İmparatorluğu, Kırgızlara yönelik saldırıları hemen başlatmıştır.⁴⁰

XIX. yüzyılın ortasında kuzey Kırgız boyları, kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı birbirlerine karşı sık sık küçük saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırıları dışarıdan seyreden Hokand Hanlığı, Kırgız boyları birbirleriyle uğraşırken bu durumu kendi lehine kullanmış ve kuzey boylarını kendi hakimiyetine almıştır.⁴¹ Ancak kuzey Kırgızları, güney Kırgızları gibi tamamen kontrol altına alamamış, sadece vergiye tabi tutabilmiştir. Diğer konularda ise kuzeyliler, kendi kanunlarına göre iş yürütmüşlerdir.

Hokand Hanlığı'nın siyasi otoritesi, Kırgız boyları üzerinde doğrudan bir hâkimiyet kurmaktan ziyade, dolaylı bir etkiye sahipti. Hanlık, özellikle vergi toplama ve idari denetim gibi konularda belirli bir kontrol mekanizması geliştirmiştir. Kırgızlar ise ticaret yolları üzerinde stratejik konumlara sahip yerleşim bölgelerinde etkili olmuştur. Bunun dışında, Hokand Hanlığı'nın son dönem hanlarından Şerali Han anneleri itibariyle Kırgızdır.⁴²

XIX. yüzyılın ortalarında Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya'yı fethetmesiyle birlikte, Hokand Hanlığı'nın yanı sıra bölgedeki etnik grupların siyasi ve toplumsal

---

³⁸ Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998. s. 214.

³⁹ B. Djamgerçinov, *Kırgızı V Epohu Ormon-Hana* (Bişkek: All-Press, 1998). s. 55.

⁴⁰ Djamgerçinov, *Kırgızı V Epohu Ormon-Hana*. s. 60.

⁴¹ Djamgerçinov, *Kırgızı V Epohu Ormon-Hana*. s. 44.

⁴² Ramazan Keser, "Kırgızların Hokand Hanlığı'ndaki Rolü", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 11/2 (2024). s. 1207.

yapıları köklü bir dönüşüme uğramıştır. Bu süreç, Kırgızların da Rus egemenliği altına girmesine neden olmuş ve bölgedeki siyasi dengeleri önemli ölçüde değiştirmiştir.⁴³

1.1.3.6. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği Dönemi (1876–1991)

Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya ve Kırgızistan'ı işgali, 19. yüzyılın ikinci yarısında yürütülen genişleme politikalarının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu dönemdeki iktidar yönetiminin temel hedefi, bölgesel hâkimiyetini pekiştirmenin yanı sıra Asya ticaret yolları üzerinde kontrol sağlamaktır. İşgal süreci, çeşitli askeri, siyasi ve diplomatik girişimler aracılığıyla aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya'ya yönelik ilk ciddi askeri harekâtı, 1839 yılında General Vasily Alekseyeviç Perovski komutasındaki bir seferle başlamıştır. Ancak, bölgenin sistemli olarak işgali 1860'lı yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Özellikle 1864-1885 yılları arasında Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan, Rus İmparatorluğu'nun genişleme sürecinde stratejik öneme sahip bölgeler hâline gelmiştir. 1855 yılında Kırgız topluluklarının bir kısmı, gönüllü olarak Rus İmparatorluğu'na bağlanmayı kabul etmiştir.⁴⁴ Ancak, bu durum tüm Kırgızlar arasında kabul görmedi ve bölgede çeşitli direniş hareketleri başladı.

1873-1876 yılları arasında Hokand Hanlığı'nın düşüşüyle birlikte, Kırgızistan'ın büyük bir kısmı doğrudan Rus kontrolü altına girdi.⁴⁵ 1876 yılında Hokand Hanlığı'nın tamamen ilhak edilmesiyle, günümüz Güney Kırgızistan'ın işgali tamamlandı. Bu süreçte, Rus İmparatorluğu çeşitli askerî harekâtlarla bölgedeki direnişleri bastırdı ve Kırgız topraklarını doğrudan Rus yönetimine dahil etti.⁴⁶

1917 yılındaki İhtilal'den sonra, Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur.⁴⁷ Kırgızistan, 1924 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) dahil edildi ve 1936 yılında Kırgızlar, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) statüsünü kazanmıştır. Bu

---

⁴³ Saray, *Kırgız Türkleri Tarihi*. s. 33.

⁴⁴ Belek Soltonoev, *Kızıl Kırgız Tarihi* (Bişkek: Mamlekettik Uçkun Kontserni, 1993). s. 65.

⁴⁵ Konukçu, "Hokand Hanlığı". s. 216.

⁴⁶ Öskön Osmonov, *Kırgızstan Tarihi (Bayırkı doordon azırkı mezgilge çeyin)* (Bişkek: Poligraf bumresursı, 2012). s. 75

⁴⁷ Cholpon Chotayeva, *History of Kyrgyzstan* (Bişkek: International University of Kyrgyzstan, 2016). s. 76.

dönemde Sovyet yönetimi, Kırgız toplumunu sosyalist ideolojilere uyumlu hale getirmek için çeşitli politikalar uygulanmıştır.⁴⁸

Sovyet dönemi, Kırgızistan için derin sosyo-ekonomik ve ideolojik değişimlerle dolu bir dönem olmuştur. Bu 75 yıllık süreçte, Kırgız halkı, Sovyet ideolojisi ve politikaları doğrultusunda yeniden şekillenirken, kendi kültürel ve sosyal kimliğini de korumaya çalışmıştır.⁴⁹ Ancak, devlet tarafından uygulanan politikalar nedeniyle Kırgızlar, diğer SSCB'ye dahil olan milletler gibi, Rus kültüründen etkilenerek Rus dilini benimsemişlerdir. Bu etkilerin kalıntıları olarak, günümüzde de Kırgızistan'ın büyük bir kısmında Rus dili konuşulmakta ve ikinci resmi dili olarak kullanılmaktadır.⁵⁰

1.1.3.7. Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti (1991-2023)

Orta Asya'da 75 sene varlığını sürdüren SSCB'nin 1991 yılında dağılmasının ardından, Kırgızistan Cumhuriyeti 31.08.1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.⁵¹ 1991 yılında Kırgızistan'da halkın nüfus sayısı yaklaşık 4,5 milyon iken, 2024 yılında bu sayı yaklaşık 7 milyon 300 bin civarındadır. Kırgızistan'ın yüzölçümü 199.950 km²'dir. Kuzeyinde Kazakistan, güneydoğusunda Çin, güneybatısında Tacikistan, batısında Özbekistan ülkeleri yer almaktadır. Ülke nüfusunun %91'i Müslümandır. Fıkıhta Hanefilik ve itikatta Maturidilik, ülkede yaygın olan mezheptir.

1.2. İSLAM ÖNCESİ KIRGIZLARIN TOPLUMSAL YAPISI VE İNANÇ DÜNYASI

Türkler göçebe hayat geçirdiği için bir bölgede durmadan sürekli göç ederek hayatlarını sürdürmüşlerdir. Yaptıkları bu göçleri sırasında tarihi süreç boyunca Doğu Asya içinde olmak üzere Avrupa kıtasına kadar büyük topraklara yayılmıştır. Kırgızlar da diğer göçebe Türk boyları gibi hareketli bir yaşam tarzını benimsemişlerdir.⁵²

---

⁴⁸ Chotayeva, *History of Kyrgyzstan*. s. 102.

⁴⁹ Chotayeva, *History of Kyrgyzstan*. s. 95.

⁵⁰ Aysel Baytok, "Başlangıçtan Günümüze Kırgızistan'da Dil ve Eğitim Politikaları", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (2019). s. 60.

⁵¹ Osmonov, *Kırgızistan Tarihi (Bayırkı doordon azırkı mezgilge çeyin)*. s. 81.

⁵² Ahmet Taşağıl, "Türk", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012). s. 467.

İnsanlık tarihinde önemli konuma sahip olan Türklerin kendilerine özgü inançları olmuştur. Bazı Türk boyları Animizm, Totemizm, Atalar Kültü, Maniheizm⁵³, Bakışılık⁵⁴ vs. İnançları benimsemişlerdir.⁵⁵ Türkler'in çoğunluk boyları İslam'ı kabul ederek Müslüman olmuşsa da azınlık olan bir kısmı eski inançları üzere hayatını devam ettirmiştir. Günümüzde Altay, Sibiry, Gagauzya'da yaşayan Türkler bu kısma dahil edilebilir.⁵⁶

Biz araştırmamızın bu kısmında eski Türklerin geleneksel inancına değinerek Kırgızların İslam'dan önceki dini hayat yaşantısı ve inançlarına yer vereceğiz.

1.2.1. Gök Tanrı İnancı

Kırgızlar, İslam'dan önce diğer Türk boylarında olduğu gibi, monoteist bir yapıya sahip Gök Tanrı inancına (Kök Tengri) inanmışlardır. Bu inanca göre Gök Tanrı, yaratıcı bir varlıktır; insanlara yardım eder, gazaplandığında cezalandırır, ezeli ve ebedidir, rehberlik eder ve benzeri niteliklere sahiptir. Ancak, kadim zamandaki Kırgız Türklerinin Gök Tanrı'ya tapmak için ne bir tapınakları ne de ibadet yerleri vardı. Bu inanca göre ruh ebedidir. Ölümünden sonraki yaşam olan ahiret ve öbür dünya hayatı inancı vardır.

Eski Kırgızlarda, soylu ve varlıklı birisi vefat ettiğinde, kendisiyle birlikte kullandığı atını, kılıcını ve hizmetçisini de defnetmişlerdir. Kadınları ise, altın, gümüş vb. süs eşyalarıyla beraber mezara gömerlerdi.⁵⁷ Bu eylemi yapmalarına götüren esas neden olarak, ölüm sonrası hayatlarında bu eşyaları kullanacakları inancı olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁸

Gök Tanrı, Kırgızların en kutsal inancı olmuştur. Gök yüzü ise, Gök Tanrı'nın mekânı ve alanı konumunda olduğuna inanılmıştır. Aynı şekilde, yeryüzü de Kırgızlar için kutsallık arz etmiştir. Dolayısıyla, göçer konar hayat tarzını benimseyen Kırgızlar

---

⁵³ Selim Karakaş, *Türk Tarihinde Maniheizm (V.XIII. Yüzyıllar)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010). s. 74.

⁵⁴ Soltonoev, *Kızıl Kırgız Tarihi*. s. 67

⁵⁵ Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*. s. 162.

⁵⁶ Sherbol Zhaparaliev, "Kırgızistan'da Şamanizm: Kırgız Tengrizminin Modern Çağda Yeniden Yükselişi", *Journal of Turkish Research Institute* 64 (01 Ocak 2019), s.16.

⁵⁷ O. Karaev., *Arapskiye İ Persidskiye İstochniki IX-XII vv. O Kirgizah i Kirgizii*. s. 44.

⁵⁸ Harun Güngör, "Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi", *Dergi Park*, (ts.). s. 83.

bir yerden başka bir yere göç ederken, buldukları bölgeye saygı göstermek amacıyla orayı temizleyip öyle ayrılırlardı. Eğer, kullandıkları ve oturdukları mekânı kirli olarak, temizlemeden bırakıp giderlerse, yeryüzünün lanetinin çarpacağına inanmışlardır.

1.2.2. Umay Ana Kültü

Kadim Kırgızlar'da Umay Ana inancı önemli bir yer tutmaktaydı. Bu inanca göre, Umay Ana, çocukları kötü ruhlardan (cinlerden) ve her türlü zarar verici varlıktan koruyan bir tanrıça (ruh) olarak kabul edilmektedir.⁵⁹ Ayrıca Türklerin kadim geçmişteki mitolojilerinde Umay Ana kültü, çocukları ve kadınları koruyan dişiliğin sembolü olarak da bilinmektedir.⁶⁰

Bu inanç, Kırgızların İslamiyet'le tanışmasından önce yaygındı. Söz konusu inancın izlerine, günümüz Kırgızistan'ında kaleme alınan edebî eserlerde de rastlamak mümkündür.

1.2.3. Atalar Kültü ve Diğer Geleneksel İnanç Unsurları

'Atalar kültü' İslam öncesi Kırgızları arasında da yaygındı. Bu inanca göre, vefat etmiş ataların ruhlarının, hayatta olan nesillerini iyi ya da kötü şekilde etkilediğine inanılırdı. Kırgızlarda atalar kültü, toplumun sosyal ve dini yaşamında önemli bir yere sahipti. Bu kült, ölen ataların ruhlarına saygı gösterme ve onlara adaklar, (kurbanlar) sunma temeline dayanır.⁶¹ Ataların ruhlarının yaşayan akrabalarına rehberlik edip onları koruduğuna inanılır. Bu inanç sistemi, Kırgızların kültürel ve sosyal yapısında derin izler bırakmıştır.

Atalar kültü, Kırgızların geleneksel göçebe yaşam tarzıyla yakından ilişkilidir. Göçebe toplumlar, doğayla ve atalarından miras kalan topraklarla güçlü bağlar kurmuşlardır. Kırgızlar, atalarının ruhlarına adaklar sunmak, anma törenleri düzenlemek ve mezar ziyaretleri gerçekleştirmek gibi ritüelleri önemsemişlerdir. Bu

---

⁵⁹ Gulbara Orozmamat Kyzy, "Rus Ortodoks Kilisesinin Kırgızistan'daki Tarihi ve Faaliyetleri", (2023). s.12.

⁶⁰ Orozmamat Kyzy, "Rus Ortodoks Kilisesinin Kırgızistan'daki Tarihi ve Faaliyetleri". s. 13.

⁶¹ Erman Artun, "Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi*, (2007). s. 10.

ritüeller, toplumsal bağları güçlendirmek ve ataların ruhlarını memnun etmek amacıyla yapılmıştır.⁶²

Aynı zamanda Kırgız Atalar kültü Şamanizm kültürüyle bağlantılıdır. Şamanlar ataların ruhlarıyla iletişim kurabilen ve onların isteklerini yaşayanlara iletebilen araçlar olarak kabul edilirler. Şaman ayinleri sırasında ataların ruhları çağrılır ve onlardan rehberlik istenir.⁶³

Atalar kültü, toplumsal normların ve değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol oynar. Atalara saygı, İslam öncesi Kırgızların toplumsal dayanışmasını ve kimliklerini korumalarını sağlayan bir unsur olduğu düşünülmektedir

1.3. İSLAMİYET'İN KABULÜ SONRASINDA KIRGIZLARDA DİNİ HAYAT

Kırgızlar, diğer Türk toplulukları gibi İslam dinini kabul etmeden önce çeşitli dini inançları benimsemiştir. Şamanizm'e inananlar olduğu gibi, Gök Tanrı'ya inananlar da bulunmaktadır. İslam'ı kabul ettikten sonra da nadiren görülse de eski inançlarındaki ritüelleri, örf ve adetlerini devam ettirmişlerdir.⁶⁴

Bu kısımda Kırgızların Müslüman olma süreci bu bölümde kısaca değerlendirilecek olup çalışmanın tarih odaklı olmaması sebebiyle konuya yalnızca genel bilgiler çerçevesinde temas edilecektir.

Müslüman Arapların günümüz Kırgızistan toprakları içinde bulunan Talas bölgesinde Çinlerle olan savaşı kazanması sonucunda Orta Asya'ya İslam yayılmaya başlamıştır.⁶⁵ Bu savaş öncesinde Mâverâünnehir bölgesinin fethinde Müslüman ordusunun başında ünlü asker komutanı Kuteybe b. Müslim olduğu kaynaklarda

---

⁶² Saul Matveyeviç Abramzon, *Kırgız i İh Etnogenticheskie i İstoriko-Kulturnie Svyazi*. (Frunze: İzdadelstvo Kırgızstan, 1990). s.46.

⁶³ Zhaparaliev, "Kırgızistan'da Şamanizm". s. 4.

⁶⁴ Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000). s. 141.

⁶⁵ Ahmet Taşağıl, "Talas Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010). s. 501.

zikredilir.⁶⁶ Bazı Türk boylarının İslam diniyle ilk olarak bu dönemde tanışmış olmaları tahmin edilmektedir.

Kırgızların hangi tarihte İslam'ı kabul ettiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşleri aşağıda ele alacağız. Birinci görüşe göre, Kırgızlar, Karahanlılar döneminde, yani X. yüzyılda, İslam'a girmeye başlamışlardır. Bu görüşü savunanlar arasında Kırgız tarihçisi B. Soltonoyev, Türk araştırmacısı M. Erdem ve Duşenbiev yer almaktadır. İkinci görüşe göre ise, Kırgızlar, XII. yüzyıldan itibaren İslam'ı kabul etmişlerdir. Bu görüşü O. Karataev savunmaktadır.⁶⁷ Üçüncü bir görüşe göre, XVI-XVII yy. Kırgızlar büyük göçlerle beraber şimdiki Kırgızistan'ın bulunduğu Tanrı Dağlarını göç ettiği dönemlerde İslam'ı kabul etmişlerdir.⁶⁸ Buna benzer başka görüşlerle birlikte dördüncü bir görüşe göre XVII-XVIII yy. Yaşayan Fergana vadisi Müslümanların Hanlığı olan Hokand Hanlığı döneminde mevki sahibi Kırgız yöneticileri vesilesiyle Kırgız halkı gruplar halinde İslam'ı kabul etmişlerdir.

Yukarıdaki değerlendirmelerden yola çıkarak, Kırgızların İslam'ı kabul etme sürecinin Karahanlılar Devleti döneminde başladığını belirtmek mümkündür. Bu süreç aynı zamanda diğer Türk boyları arasında da gerçekleşmiştir. Ancak Kırgızların genelde çoğunluğu göçebe hayat geçirdiği için bazı Kırgız boylarının İslam'la tanışması geç dönemlere denk gelebilmiştir. Bazı Türk araştırmacıları da Türk boylarından en geç İslam'ı kabul eden Kırgızlar olduğunu belirtmektedir. Bu görüşe göre, göçebe Kırgızların genellikle otlak ve mera azaldığında daha verimli alanlara, özellikle nehir kenarlarına göç ettiği; yerleşik halklara kıyasla farklı bir yaşam tarzı benimsediği; bu nedenle şehir merkezlerinden uzak bozkırlarda ve yaylalarda yaşam sürdüğü belirtilmektedir. Bu durum, bazı araştırmacılar tarafından Kırgızların İslamiyet'i diğer topluluklara göre daha geç kabul etmesinin nedeni olarak değerlendirilmiştir.⁶⁹ Ancak şehir hayatını benimseyen bazı Kırgızlar da olmuştur. Bu kesimin, göçebe yaşam tarzını sürdürenlere göre İslam'ı daha erken benimsediği söylenebilir.

---

⁶⁶ Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2014). s. 172.

⁶⁷ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. s. 92.

⁶⁸ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. s. 99.

⁶⁹ Erdem, *Kırgız Türkleri*. s. 139.

Ayrıca, başta Türkistan bölgesinin şehirleri olmak üzere, kırsal alanlara kadar İslam dininin yayılmasında tasavvufî tarikatlar da etkili olmuştur. Günümüz Kazakistan topraklarında türbesi bulunan Hoca Ahmed Yesevi tarikatı olan Yesevîlik, Kâdirîlik, Nakşibendilik gibi tarikatlar, kendi döneminde Merkezi Asya'daki Türkistan Türklerinin Müslüman olmasında büyük katkılarda bulunmuştur.

Sonuç olarak X. yüzyılda başlayan İslamlaşma süreci araştırmacıların da belirttiği gibi XVII. yüzyıllara kadar devam ettiğini söylemek mümkündür.

1.4. KIRGIZLARDA DİNİ BİLGİ KAYNAKLARI VE DİNİ EĞİTİM

Kırgızlar İslamiyet'i kabul ettikten sonra dini vecibelerini yerine getirebilmeleri ve eski batıl inançlarından arınmaları için dini bilgilere elde etmesi gerekiyordu. İslamiyet'i kabulünden sonra Kırgızlar çeşitli devletlerin idaresi altında hayat sürdürmüştür. Tarihin bazı dönemlerinde bağımsız kendi devletlerini kurabilseler de zamanın geçmesiyle devletin zayıflaması ve düşmanların saldırısıyla kurdukları devletler yıkılmıştır. Neticede her açıdan kendilerinden daha kuvvetli olan devletlere dahil olmak zorunda kalmışlardır. Kimi zaman dini eğitimlerini tahsil etmesi kolay olurken kimi zaman da zorluklar ve engellere maruz kalmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde, çeşitli idareler, devletler, hakanlıklar ve hanlıklar dönemindeki Kırgızların dinî eğitimine dair bilgi kaynaklarını ele alacağız.

1.4.1. Erken Dönemler (840-1705)

Kırgızların İslamiyet ile ilk tanıştığı dönem Karahanlılara denk gelmektedir. Zira, Karahanlılar Türk devletleri arasında İslam'ı kabul eden ilk devlet olmuştur. Bu hem Türk tarihi hem de İslam dünyası açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Karahanlı Devleti'nin hükümdarı Satuk Buğra Han, İslam dinini benimseyerek bu inancı devletin resmî dini olarak ilan etmiştir.⁷⁰ Onun bu kararı, yalnızca Karahanlılar içinde değil, aynı zamanda diğer Türk boyları arasında da İslam'ın yayılmasını hızlandıran bir etken olmuştur.

---

⁷⁰ Osmonov, *Kırgızstan Tarihi (Bayırkı doordon azırkı mezigilge çeyin)*. s. 97.

Satuk Buğra Han'ın İslam'ı kabul etmesiyle birlikte, Karahanlılar döneminde medrese, cami ve çeşitli dini yapılar inşa edilmeye başlanmış, toplumda İslam ahlakına dayalı yeni bir düzen oluşturulmuştur. Bu süreç, Karahanlılar'ın siyasi, sosyal ve kültürel yapısını büyük ölçüde etkilemiş ve Türk-İslam medeniyetinin şekillenmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Bu dönemde Türk boylarından biri olan Kırgızlar dini bilgileri tahsil etmeye çaba göstermişlerdir. 840. – 1212. Yüzyıllarda varlığını sürdüren Karahanlı Türk İslam devletindeki Kırgızlar İslamiyet'i kabul ettikten sonra az sayıda olsa da göçebe hayatından sıyrılarak, yerleşik hayat sürdürenleri olmuştur. Bu kesim dini eğitimini Karahanlı devletindeki Medrese ve Câmilerden tahsil etmiştir. Medreseler, sadece dini eğitim veren kurumlar olmayıp, aynı zamanda bilim, astronomi, ahlak, Kur'an, hadis, fıkıh gibi dini ilimlerin yanı sıra Arapça, mantık ve matematik vb. ilimlerin de öğretildiği yerler olduğunu söylemek mümkündür.⁷¹

İlk olarak, Karahanlılar dönemindeki modern vasfını taşıyan medrese, Semerkand şehrinde İbrahim Tamgac Han tarafından inşa ettirilmiştir. Bu medresenin kendine has kütüphanesi, öğrencilerin kalması için öğrenci evleri, öğrenci harçlıkları, medresede görevde bulunan hocaların aylık maaşları gibi unsurların devlet tarafından finanse edildiği bilinmektedir. Bunun dışında, İslam ilimlerini okutan altı bin civarında hocanın maaşlı olarak dini kurum olan medreselerde görevde bulunduğu dair kayıtlar mevcuttur. Ayrıca, bu kurumlarda sadece din adamlarını yetiştirmekle kalmayıp, devletin birçok yerinde görevde bulunabilecek devlet görevlilerine de eğitim verilmiştir. Örneğin; kadılık, tercümanlık, istihbarat, elçilik, naiblik gibi birçok bürokrat mesleğinin okutulduğuna dair veriler dile getirilmektedir.⁷²

Karahanlılarda Kırgızların İslami eğitim aldığı başlıca merkezler arasında Balasagun, Kaşgar ve Semerkand gibi şehirler bulunmaktadır. Bu şehirler, dönemin önemli kültürel ve bilimsel merkezleri olarak öne çıkmıştır. Doğu Karahanlı

---

⁷¹ Suat Polat, "Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri" 1/1 (2015), 42-52.

⁷² Aldülkerim Özaydın vd., *İlk Müslüman Türk Devletleri* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2018). s. 124.

Devleti'nin başkenti Balasagun ve tarihi büyük şehirlerden olan Kaşgar, özellikle İslami ilimlerin öğretildiği ve öğrenildiği önemli merkezler olarak bilinmektedir.⁷³

Karahanlılar dönemi, Kırgızlar arasında İslamiyet'in yayılması ve İslami eğitimin gelişmesi açısından kritik bir dönem olmuştur. Bu süreçte kurulan medreseler, sadece dini eğitim veren kurumlar olmanın ötesine geçmiş, bilimsel ve kültürel gelişimin de öncüsü olmuştur. Karahanlılar döneminde sunulan geniş kapsamlı İslami eğitim, bölgenin kültürel ve sosyal yapısında derin izler bırakmıştır.⁷⁴

Karahanlılardan sonra, Büyük Moğol İmparatorluğu bölgedeki hâkimiyetini kurmuştur. Ancak bu dönemde Müslümanların yeterli dinî bilgiye ulaşamadıklarına dair bilgilere bazı kaynaklarda rastlanmaktadır. Cengiz Han, Orta Asya'yı oğlu Çağatay'a paylaştırarak bu bölgeyi ona vermiştir. Bu dönemde Kırgızlar da bu coğrafyada yaşamaktaydılar. Müslümanlar ile birlikte iç içe uzun süre yaşamaları sonucunda Moğollar ve Müslüman olmayan diğer boylar İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

Moğol Devleti'nin bir devamı olarak kabul edilen ve Türkleşmiş bir yapıya sahip olan Çağatay Hanlığı döneminde, Kırgızların dinî eğitimlerini çeşitli İslamî eğitim kurumlarından, özellikle de medreselerden aldıkları söylenebilir. Çünkü medreseler, İslam dünyasında önemli eğitim kurumları olarak bilinir ve hem dini hem de seküler ilimlerin öğretildiği yer hükmünde olmuştur. Buna, Çağatay dilinde yazılmış dinî eserlerin 20. yüzyılın başlarına kadar medreselerdeki hocalar tarafından kullanılmış olması delil olarak gösterilebilir.

Çağatay Hanlığı'nın önemli merkezleri arasında yer alan Buhara, Semerkand ve Taşkent'te kurulan İslami eğitim kurumları, sadece dini ilimlerin öğretildiği yerler olmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin bilimsel ve kültürel gelişiminin de öncüsü olmuştur. Bu kurumlarda Kur'an ve hadis ilimlerinin yanı sıra Arapça ve Farsça gibi diller, mantık, matematik, astronomi ve tıp gibi çeşitli bilim dalları da öğretildiği görülmektedir. Bu kapsamlı eğitim anlayışı, İslam'ın yalnızca bir inanç sistemi olmanın ötesinde, bilim ve kültürle iç içe gelişmesine katkı sağlamıştır. Yerleşik hayat

---

⁷³ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. s. 203.

⁷⁴ Polat, "Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri".s. 46.

süren ve ticaret ile meşgul olan Kırgızlar da bu tür eğitim kurumlarından yararlanarak dini bilgilerini geliştirdiği ile ilgili bilgilere rastlayabiliriz.⁷⁵

Karahanlılar döneminde inşa edilen cami, mescit ve medreseler, Moğol istilası sırasında büyük zarar görmüş, birçok yapı tahrip edilmiştir. Bunun yanı sıra, tarihî ve kültürel öneme sahip bu tür yapılar Kırgızistan topraklarında da bulunmaktaydı. Ancak zaman içinde depremler, seller ve diğer doğal afetler nedeniyle bu eserlerin bir kısmı tamamen yok olurken, bazıları da ciddi şekilde zarar görmüştür. Kırgızistan'ın Özkent şehrindeki Özkent minaresi ve yakınında yer alan türbeler Karahanlılardan geride bıraktığı eserlerden sayılmaktadır. Ayrıca bu dönemlerde Türkistan bölgesinin diğer şehirlerinde olduğu gibi Balasagun ve Özkent şehirlerinde çok sayıda cami, mescit ve medreselerin var olduğu bilinmektedir.⁷⁶

Balasagun şehrindeki Karahanlılar inşa ettiği birçok eserlerden günümüze sadece hamam, türbe duvar kalıntıları ve Burana minaresinin yarısı ulaşmıştır.⁷⁷ Çağataylar döneminde de şehir fazla zarar görmemiştir.

1.4.2. Hokand Hanlığı Dönemi (1710-1876)

Orta Asya'nın Fergana Vadisi'nde yaklaşık 167 yıl boyunca hüküm süren Hokand Hanlığı, eğitim ve dini hayatın gelişmesine büyük önem vermiştir. Hanlık döneminde birçok medrese, cami ve hangâh inşa edilerek halkın hem dini hem de bilimsel eğitimi desteklenmiştir. Bu dönemde Kırgızistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan Kırgız toplulukları genellikle bağımsız kabile yapısını korurken, güney bölgeleri Hokand Hanlığı'na tâbi olmuştur.

Hokand Hanlığı'nda eğitim sistemi cinsiyete göre ayrılmış olup, erkek ve kız çocukları farklı okullarda eğitim görmüştür. Erkek öğrencilere ders veren öğretmenlere “muallim”, kız öğrencileri eğiten kadın öğretmenlere ise “attınca” denilmekteydi. Kur'an-ı Kerim'i ezberleten ve hafızlık eğitimi veren kurumlar “Kârîhâne” olarak adlandırılmış, bu kurumlarda ders veren öğretmenlere ise “kârî”

---

⁷⁵ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. s. 204.

⁷⁶ Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. s. 205.

⁷⁷ Muzaffer Ürekli, “Kırgızistan'daki Eski Yerleşim Yerleri ve Tarihî Kalıntıların Değerlendirilmesi: (Balasagun, Ak-Beşim, Sarıg (Karasnaya-Reçka).)”, *Osmanlı Mirası Arastirmalari Dergisi* 5/11 (2018). s. 204.

unvanı verilmiştir. Bunun yanı sıra, halka açık olan hangâhlarda tasavvufî sohbetler düzenlenmiş ve burada ders veren kişilere “sûfi” denilmiştir.⁷⁸

Hanlık döneminde mektepler, eğitimin temel aşaması olarak kabul edilmekteydi ve bu eğitim süreci yaklaşık 4-5 yıl devam etmekteydi. Mekteplerde öğrencilere Kur’an-ı Kerim okumayı ve Arap alfabesi ile yazı yazmayı öğrenme fırsatı sunulmuştur. Bu eğitimi tamamlayanlara “mırza” unvanı verilmekteydi. Eğitimlerine devam etmek isteyen öğrenciler ise mekteplerden bir üst seviye olan medreselere kayıt yaptırarak dini ilimlerde daha derin bilgi edinmekteydi.

Medreselerde ders veren öğretmenler “müderris”, daha üst akademik seviyede yer alan eğitimciler ise “baş müderris” ve “işân” unvanlarıyla anılmaktaydı. Bunun yanı sıra, hanlıkta yüksek dini makamları temsil eden kadı, müftü ve şeyhülislam gibi unvanlara sahip kişilerin ilminden de halk istifade etmekteydi.⁷⁹ Hokand Hanlığı’na bağlı şehirler ve kırsal bölgelerde yaşayan Kırgız ailelerinin çocukları bu eğitim kurumlarından faydalanarak dini ve ilmi bilgilerini geliştirme imkânı bulunduğunu söyleyebiliriz.

Devlet idaresinde önemli mevkilerde bulunan Kırgızlar, Hokand Hanlığı’nın stratejik ve ticari açıdan önemli merkezleri olan Oş, Namangan ve Andican gibi büyük şehirlerde yönetim görevlerinde bulunmuştur. Andican vilayetinin Begi⁸⁰ Alımbek Asanbiy Uulu (1799-1862), Oş şehrinde kendi bütçesiyle bir medrese inşa ettirmiştir.⁸¹ Bu eğitim kurumu, Oş’ta yaşayan ve çevre şehirlerden gelen Kırgızlar ile Özbekler gibi farklı etnik topluluklara dini eğitim vermiştir.⁸²

1910 yılında Sovyetler Birliği yönetimi altında faaliyet göstermeye devam eden medrese, bu dönemde Orta Asya’daki İslami eğitim kurumlarına yönelik kapatma

---

⁷⁸ Aitmatov Kariev, “Hokand Hanlığında Eğitim Geleneği ve Medreseler”, *Diyanet İlmî Dergi* 54/3 (2018), s. 152.

⁷⁹ Kariev, “Hokand Hanlığında Eğitim Geleneği ve Medreseler”. s. 154.

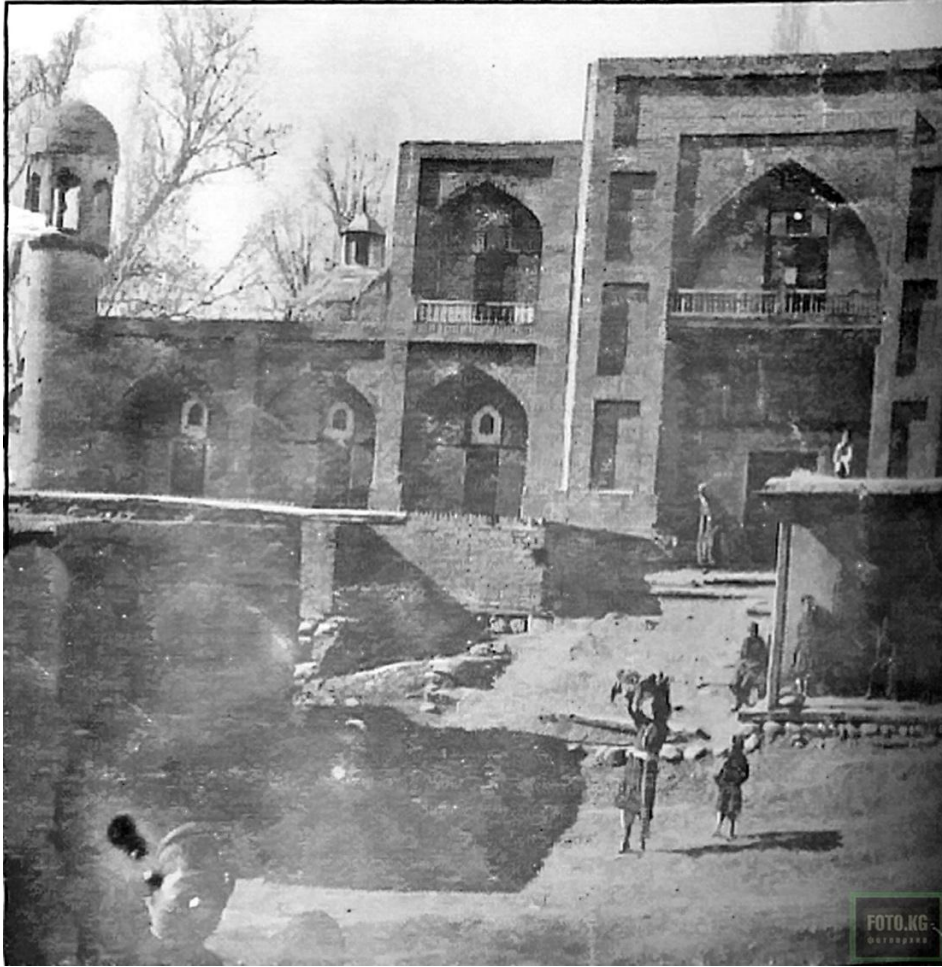
⁸⁰ Bek: Hokand Hanlığında Eyalet İdarecilerine kullanılan terim.

⁸¹ M. Akif Kılavuz - Salih Pay, “Kırgızistan’da Bir Din Kurumu: Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), s. 249

⁸² Suat Cebeci, “Kırgızistan’da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), s. 106.

ve kısıtlama politikalarına rağmen yerel halkın eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmiştir.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında, Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya topraklarını işgal sürecinde Hokand Hanlığı'nın ele geçirilmesiyle birlikte, bölgedeki İslami kurumlar ciddi baskılarla karşılaşmıştır. SSCB ideolojisi ile uyumsuz bulunması nedeniyle Alimbek Datka Medresesi, söz konusu yönetim tarafından yıkılmıştır.⁸³

1. Fotoğraf: “Alimbek Datka Medresesi,” 1910 yılı, Oş şehri, Kırgızistan.⁸⁴

⁸³ Kılavuz - Pay, “Kırgızistan’da Bir Din Kurumu: Medreseler”. s. 258.

⁸⁴ “Foto dnya: Medrese Alimbeka Datki v Oşe.” (01 Haziran 2024). [Erişim Tarihi: 29.05.2025]

1.4.3. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği Dönemi (1721–1917)

Orta Asya'da XIX.-XX. yüzyılda varlığını sürdüren Hokand Hanlığı'nın topraklarını işgal ederek kuzeyden cepheleri kırarak gelen Rus İmparatorluğu vardı. Hokand Hanlığı yıktıktan sonra Müslümanları idare altına alarak yönetiyorlardı. Ancak zaman zaman başkaldırmalar meydana gelmeye başlamıştır. Hâl böyleyken, Rus İmparatorluğu Orta Asya'da yönetimini sağlamak adına Hristiyanlığı yaymaya başlamıştır. Rus İmparatorluğu dönemindeki devlet yönetimi tarafından uygulanan politikaların başında Hristiyanlığı yerel halk arasında yaygın olan yerel din haline getirmek olmuştur. 1876-1917 yılları arasında söz konusu politika uygulanmaya çalışılmış, ancak semeresini vermeden 1917 yılında düzenlenen devrimler sonucunda Rus İmparatorluğu'nun yerini SSCB almıştır.

Komünist yönetim sistemini benimseyen SSCB döneminde Kırgızlar dini görevlerini uygulamaları ve dini eğitimlerini tahsil etmek konusunda büyük kısıtlamalara ve yasaklara maruz kalmıştır. SSCB'de oran açısından Hristiyanlardan sonra Müslümanlar gelmekteydi. İşgal altına alınan topraklar, Dini Yönetim Muftiyatı (Müftülük) açısından dörde bölünmüştü.⁸⁵ Bunlar Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Türkistan ve İdil'di. Orta Asya'da yaşayan Müslüman toplulukların dini işlerini düzenlemek amacıyla 1943 yılında İkinci Cihan Savaşı sırasında "Türkistan Muftülüğü" -SADUM-⁸⁶ (Sredeneaziatskoe Duhovnoe Upravlenie Musulman) olarak bilinen dini bir yönetim merkezi oluşturulmuştur.⁸⁷ Türkistan Muftiyatı kendi içine Orta Asya devletleri olan Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'ı alıyordu. Bu kurumun merkezi olarak dönemin nüfus bakımından daha fazla olan Özbekistan'ın Taşkent şehri seçilmişti. Buradan Orta Asya'daki cami, medrese gibi dini kurumlar ve Müslümanlar, devletin gözetimi altında Türkistan Müftüsü aracılığıyla yönetilmekteydi. Ancak Sovyet idaresinin SADUM'un kurulmasına savaş yıllarında izin vermesi ilginç bir husustur. Bu durumun temel

---

⁸⁵ Sadık Amber, "Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin İnançlara Karşı Olan Tutumları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2022). s. 1181.

⁸⁶ Orta Asya Müslümanlarının Dini Yönetimi

⁸⁷ Hayati Beşirli vd., "Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da İslamiyet ve Kaynakları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (27 Ocak 2020). s. 4.

nedeni olarak, 1941-1945 yılları arasında Orta Asya Müslümanlarını Almanya'ya karşı savaşa çağırma çabası gösterilebilir.

SSCB'den önce Türkistan'da yaklaşık 12.000 mescit ve cami olduğu bilinmektedir.⁸⁸ Ancak 1959 yılında bu sayı oranında bir azalma tespit edilebilmektedir. Sovyet Kırgızistan'da 1960'ların başında cami sayısının 33'e düştüğü dikkat çekicidir. SSCB'nin politikası genel olarak din karşıtı, komünist bir tavır sergilemekteydi. Ayrıca, ateistlik ideolojini yaymak çeşitli yöntemleri kullanmıştır. Bunun dışında devlet okullarında, üniversitelerde öğrencileri ateist olarak yetiştirmek amacıyla programlar ve müfredatlar düzenlenmiş; okullarda dini bilgilerin öğretilmesi ve yayılması kesinlikle engellenmiştir.⁸⁹

Aynı zamanda, devlet memurlarının mesai saatleri içinde camiye gitmeleri ve namaz kılmaları yasaklanmıştır. Ancak, yetkililerden gizlice namaz kılanlar olmuştur.⁹⁰ Buna rağmen, hükümetin yasaklarına karşın dini eğitim gizli olarak verilmeye devam ediyordu.⁹¹ Yerli idare, devletin uyguladığı kısıtlamalara maruz kalsalar da bazen bu hususları göz ardı edebiliyordu. Zira, Sovyet Kırgız toplumu arasında nikah kıymak, cenaze namazı kılmak ve çocukları sünnet etmek gibi faaliyetler molla ve hocalar tarafından yürütülmekteydi.

Erken Sovyet döneminde, Kırgız toplumunda yerel göçebe hayatının yaygın olması, din eğitiminin yeterince yaygınlaşmamasına neden olmuştur. Ancak, daha önce bahsedildiği üzere, yerel halk arasında din eğitimi yaygındı. Din ilmi tahsiline "eskice ilim" tabiri kullanılırdı. Sovyetlerin sunduğu ilim yeni olduğundan, bu terim tercih edilmiş olabilir.

Mollalardan dini ilim tahsil edenler, ilk olarak "Müallim-u es-Sâni"⁹² kitabını okurdu.⁹³ Kitabın başlangıç bölümlerinde Arap harflerini tanıtan kısımlar yer

---

⁸⁸ Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, "Ateist Bir Devlette Yaşayan Din: Sovyet Kırgızistan'da İslam", *Türk Dünyası Araştırmaları* 116/229 (2017), 51-70.53 s.

⁸⁹ Kurmangaliyeva Ercilasun, "Ateist Bir Devlette Yaşayan Din: Sovyet Kırgızistan'da İslam". 54 s.

⁹⁰ Kurmangaliyeva Ercilasun, "Ateist Bir Devlette Yaşayan Din: Sovyet Kırgızistan'da İslam". 57 s.

⁹¹ Timur Kozukulov, "Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (30 Aralık 2005), s. 173.

⁹² Kur'an okumayı öğreten Kur'an elifba kitabı.

⁹³ Kılavuz - Pay, "Kırgızistan'da Bir Din Kurumu: Medreseler". s. 255.

almaktaydı. Daha sonraki bölümler ise kısa dualar, Kelime-i Tayyibe ve Kur'an-ı Kerim'in 30. cüzünde yer alan surelerden oluşmaktaydı. Hoca karşısında düzenli olarak günlük bir veya iki sayfa ders yapılırdı. Bu kitabı tamamlayan talebeler, Kur'an-ı Kerim okumaya başladılar. Aynı zamanda, "Muhtasar" adlı kitaplardan fıkıh meselelerine giriş yapılır ve eğitim bu şekilde devam ederdi. Bu tür ders kitapları Farsça telif edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'i hocasıyla tamamlayan talebelerin ailesi "hatim"⁹⁴ düzenler ve halkı yemeğe davet ederdi. Törenin ardından aksakallar, hatim yapan çocuğa dua ederdi. Böylece hocadan dini eğitimini alan çocuk, kendi köyünde molla olarak tanınırdı ve köydeki nikah, sünnet, cenaze törenlerini idare eder hale gelirdi.

Din eğitimini ilerletmek isteyen talebeler, şehir merkezlerinde veya köylerde meşhur hocalara giderlerdi. Hocalar, talebeleri imtihan ve mülakata tabi tutardı. Sınavı geçen öğrenciler hocanın yanına taşınarak dini ilimlerini geliştirmeye başladılar. Talebenin ailesi, çocuğunu hocaya teslim ederken, meşhur olan *Balanın eti sizdeki, sööğü bizdeki yani Çocuğun kemiği bize ait, eti size ait* tabirini kullanırdı. Bu ifade, *Çocuğu istediğiniz gibi eğitebilirsiniz, gerektiğinde dayak ve sopa da kullanabilirsiniz* anlamına gelmekteydi. Molladan ilim tahsil eden talebe, kendi bölgesinde tanınır ve halk tarafından saygı görürdü. Bu tür öğrenciler, meşhur bir hocanın çırağı olarak anılırdı.⁹⁵

Türkistan'da dini eğitim veren kurumlar arasında, günümüz Özbekistan'ın Buhara kentindeki "Mir-Arab" medresesi öne çıkmaktadır. Buradaki eğitim süresi en fazla yedi yıl olarak belirlenmiştir. Eğitimini tamamlayan öğrenciler, icazetname alarak mezun olur ve resmi bir belge elde etmeye hak kazanır. İlmını daha da ilerletmek isteyenler, Taşkent'teki İslam Enstitüsü'ne kabul edilmiştir.

Taşkent İslam Enstitüsü, Taşkent'te bulunan ve Sovyetler Birliği döneminde faaliyet gösteren tek yüksek İslami eğitim kurumudur. 1970 yılında imam yetiştirme amacıyla başlatılan kurslar temelinde 1971'de kurulmuş, 1991'de bugünkü adını almıştır. Enstitü, İmam Buhari'nin adını taşımakta ve İslam âlimleri, imamlar ile

---

⁹⁴ Kur'an-ı Kerim'i hatim yaptığı için halka verilen ikram yemek.

⁹⁵ Kozukulov, "Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi".174 s.

Arapça öğretmenleri yetiştirmektedir. Enstitüde dört bölüm bulunmaktadır: Dinî Bilimler, Sosyal Bilimler, Kur'an Ezberleme ve Diller. Eğitim dili Arapça ve Özbekçedir. Müfredat; fıkıh, hadis, tefsir, İslam tarihi, sosyoloji, siyaset bilimi ve çeşitli dilleri kapsamaktadır. Enstitü günümüzde Özbekistan İslam Kurulu'na bağlı olarak faaliyet göstermektedir.

Bağımsızlık sonrası aynı eğitim sisteminden geçen isimlerden biri, Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı'nın müftüsü (Kırgızistan Diyanet İşleri Başkanı) olan 1940 doğumlu Kimsanbay Acı Abdurahmanov'dur. O ve onun gibi Buhara'dan mezun olan Orta Asyalı talebeler, dini eğitimlerini ilerletmek amacıyla Libya ve Mısır gibi Afrika ülkelerine giderek tahsillerini sürdürmüşlerdir. Kimsanbay Acı Abdurahmanov, yüksek lisans eğitimini Libya'da tamamlamıştır.⁹⁶ Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde, Türkistan Taşkent'te Fetvalar Kurumu Başkanı olarak görev yapmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, Orta Asya'da dinî kitapların basımı genellikle günümüz Rusya sınırları içinde yer alan Tataristan'ın başkenti Kazan ile Başkurtistan'da gerçekleştirilmekteydi. Bu bağlamda, Taşkent'in dinî yayıncılık açısından ikinci planda kaldığını söylemek mümkündür.

1.4.4. Bağımsız Kırgızistan Dönemi (1991-2023)

Kırgızistan, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Sovyetler döneminden miras kalan Anayasa'yı yenilemiş ve birçok yeni düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Konumuzla ilgili olarak dikkate değer bazı yasal düzenlemeler şunlardır:

Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'na göre, *Kırgızistan vatandaşları, cinsiyet, ırk ve dini inanç ayrımı gözetilmeksizin eğitim alma hakkına sahiptir.*⁹⁷ Bu madde, eğitim alanında herhangi bir ayrımcılığa izin vermemekte ve hem resmi hem de gayri resmi dini eğitim kurumlarının faaliyet göstermesine imkân tanımaktadır.⁹⁸ Resmi

---

⁹⁶ Kozukulov, "Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi". s. 175.

⁹⁷ Kırgız Cumhuriyeti'nin Eğitim ile alakalı kanununun 32.maddesi.

⁹⁸ Cazgül Colaliev, "Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Dönemdeki Gelişmeler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, (15 Haziran 2020). s. 177.

eğitimden kasıt, devletin denetimindeki üniversitelerin ilahiyat fakülteleri, enstitüler ve okullarıdır.

Öte yandan, *Kırgız Cumhuriyeti Anayasası gereğince, devlet bünyesindeki ortaokul ve liselerde din dersi okutulamaz. Ancak 'İyman Sabagı' kapsamında Kırgız kültürü ve felsefe tarihi ile bağlantılı olarak din eğitimi verilebilir.*⁹⁹ Bu yasal düzenleme, seküler kesim tarafından “İyman” kelimesinin dini çağrışımlar içerdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Zira Kırgızistan, laik bir devlet olup, herhangi bir dini değer devlet okullarında doğrudan öğretilmemeli görüşünü savunanlar olmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Kırgız dilinde “İyman” kelimesi “iman”, “vicdan”, “ahlak”, anlamlarını taşımaktadır.¹⁰⁰

“İyman Sabagı” dersi, genellikle dini eğitim altyapısı olmayan öğretmenler tarafından verilmekteydi. Ancak bu durum, öğrencilerin dini bilgi ihtiyaçlarını yeterince karşılamada yetersiz kalmıştır. Ders kapsamında diğer dinler hakkında da temel bilgiler sunulmasına rağmen, bazı öğretmenler dersi İslam dini bilgisi olarak yorumlayarak eğitim vermeye çalışmıştır. Beklenen başarı elde edilemeyince, Kırgızistan Bilimler Akademisi öğretim üyelerinin tavsiyesiyle, Kırgızistan Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2004 yılında yürürlüğe giren bir kanunla “İyman Sabagı”, “Adep Sabagı” (Edep Dersi) olarak değiştirilmiştir.¹⁰¹

Ancak 2004 yılında müfredata dahil edilen bu ders, uzun vadede beklenen sonuçları verememiştir. Dersin kim tarafından ve hangi akademik yeterlilikteki öğretmenler tarafından okutulacağına dair süregelen tartışmalar nedeniyle programdan kaldırılmıştır.¹⁰²

Kırgızistan’daki devlet okullarında 2016-2017 eğitim yılında pilot rejiminde (deneme olarak) 10 okulda “Din Kültürü ve Tarihi” dersi uygulamaya geçilmiştir.

---

⁹⁹ Kırgız Cumhuriyeti’nin Din Özgürlüğü ve Dini Kurumlar adlı kanununun 5. maddesi.

¹⁰⁰ Colalieva, “Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Döemdeki Gelişmeler”. s. 180.

¹⁰¹ Suat Cebeci, “Kırgızistan’da Dini Gelişmenin Dinamikleri ve Dindarlaştırmanın Niteliği”, *Journal of Turkish Studies* 11/Volume 11 Issue 12 (01 Ocak 2016), 113 s.

¹⁰² Cebeci, “Kırgızistan’da Dini Gelişmenin Dinamikleri ve Dindarlaştırmanın Niteliği”. 114 s.

2018-2019 yılına geldiğinde bu sayı 50'ye çıkarılmıştır.¹⁰³ 2022 yılına geldiğinde tüm devlet okullarında resmi bir şekilde eğitim verilmesi yoluna konulmuştur.

Bağımsızlık sonrası Orta Asya'da din alanında büyük bir canlanma yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin katı dini kısıtlamalarından sonra, yerel halk dini ve manevi değerlere olan ilgisini artırmıştır. Sovyetler Birliği döneminde dinî eserlerin basımı, devlet denetimi altında önce Kazan'da, ardından Taşkent'te gerçekleştirilmiştir. Ancak bazı kaynaklara göre, bu yayın faaliyetleri toplumun özellikle dinî eğitime yönelik ihtiyaçlarını tam olarak karşılamada yetersiz kalmıştır.

Bağımsızlık sonrası, Kırgızistan ve komşu Kazakistan gibi ülkeler kendi Müftülük ve Kadılık yapılarını yeniden inşa etmişlerdir. Kırgızistan Müftülüğü bünyesinde medreseler, camiler ve dini enstitüler kurulmuş, bu kurumlar resmi izinler doğrultusunda eğitim faaliyetlerine başlamıştır.¹⁰⁴ Kırgızistan Devlet Din İşleri Komisyonu (KDDİK), ülkedeki tüm dinî cemaatleri, medreseleri, camileri ve vakıfları denetleyen bir devlet kurumudur. Bu kapsamda faaliyet göstermek isteyen dini müesseseler, KDDİK tarafından verilen resmi izin belgesini almak zorundadır. Ayrıca Kırgızistan sınırları içinde, dini kitapların basılmadan önce ya KDDİK tarafından ya da Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı (KMDB) tarafından incelenip onaylanarak basım izni alınması gerekir.

Günümüz Kırgızistan'da Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren dört ilahiyat fakültesi mevcuttur bunlar, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İşenalı Arabayev Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'dir.¹⁰⁵ Bunun dışında 20 Oş Devlet Ünverisitesi bünyesinde açılan İyman Gimnaziyası (Oş İHL), 2021 yılından beri Batken Devlet Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Batken İyman Gimnaziyası (Batken İHL) vardır. Aynı şekilde Bişkek şehrinde yer alan Bişkek Türk İmam Hatip Ortaokulu mevcuttur.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Colalieva, "Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Dönemdeki Gelişmeler". s. 186.

¹⁰⁴ Kozukulov, "Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi". 176 s.

¹⁰⁵ Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Gelişmenin Dinamikleri ve Dindarlaşmanın Niteliği". s. 31.

¹⁰⁶ https://yyegm.meb.gov.tr/www/yurt-disi-okullarimiz/icerik/366?utm_source.

Kırgızistan'daki medreseler, eğitim seviyesine göre üç aşamaya ayrılmaktadır: başlangıç (ilk), orta ve yüksek seviyeler. Birinci seviyedeki medreselere kabul edilebilmek için öğrencilerin en az 9 yıllık zorunlu eğitimi tamamlamış olması ve bunu resmi bir diploma ile belgelemeleri gerekmektedir. Kırgızistan'da zorunlu eğitim süresi 9 yıl olup, ek olarak 2 yıllık isteğe bağlı eğitim seçeneği de bulunmaktadır. Yüksek kademedeki medreselere, yani İslam enstitülerine kabul edilebilmek için ise önceki iki aşamanın tamamlanmış olması şarttır.

Medrese müfredatında temel İslami ilimler olan Kur'an, Fıkıh, Hadis, İslam Ahlakı, İslam Tarihi ve Arapça gramer dersleri yer almaktadır. Ayrıca, devlet okullarında okutulan Kırgız Dili, Kırgızistan Tarihi ve Bilişim (Informatika) dersleri de müfredata dâhildir.

Kırgızistan'da dini eğitim veren en önemli kurumlardan biri, başkent Bişkek'te bulunan ve Hanefi-Mâtürîdî geleneğini benimseyen "Hz. Ömer" adını taşıyan Kırgızistan İslam Üniversitesi'dir.¹⁰⁷ Söz konusu üniversite, KMDB'ye bağlı özel bir eğitim kurumu olarak bilinmektedir. 1993-2003 yılları arasında enstitü statüsünde faaliyet gösteren bu kurum, sonrasında üniversiteye dönüştürülmüştür. Bunun yanı sıra, "Abdullah b. Mesud Medresesi", öğrenci sayısı bakımından Kırgızistan'ın en büyük medreselerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Oş şehrinde faaliyet gösteren "Abducabbar İslam Enstitüsü" de dini eğitim veren önemli kurumlardan biridir.

Araştırmacı Kozukulov'un 2005 yılına ait verilerden hareketle yaptığı değerlendirme ve araştırmalarına göre, Kırgızistan genelinde 40'tan fazla medrese faaliyet göstermekteydi ve bunlardan yalnızca 22'sinin resmi kaydı bulunmaktaydı. Bu kurumlarda geleneksel eğitim yöntemleri uygulanmaktaydı. 2020 yılına gelindiğinde ise, yapılan incelemeler medrese sayısında artış yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, Kırgızistan'da resmi olarak kayıtlı olan ve başlangıç ile orta seviyede dini eğitim sunan 70 medrese ile ileri ve yüksek düzeyde eğitim veren 10 medresenin aktif olarak faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.¹⁰⁸

---

¹⁰⁷ Suat Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), 112. s.

¹⁰⁸ Beşirli vd., "Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da İslamiyet ve Kaynakları". s. 6.

Aynı araştırmaya göre, 2005 yılı itibarıyla Kırgızistan vatandaşı olan 284 kişi dini eğitim almak amacıyla yurt dışına gitmiştir. Bu ğrencilerin dağılımı şu şekildedir; Mısır, Kahire – Ezher niversitesi: 155 ğrenci, Türkiye’deki dini kurumlar: 84 ğrenci, Pakistan: 22 ğrenci, Suriye: 24 ğrenci, Kuveyt: 5 ğrenci, Suudi Arabistan: 4 ğrenci, Ürdün: 3 ğrenci, Libya 1 ęrenci¹⁰⁹ Günümüzde, Kırgızistan’dan dini eğitim almak amaçlı yurt dışına giden öğrencilerin bu sayıları önemli ölçüde arttığı tahmin edilmektedir.

---

¹⁰⁹ Kozukulov, “Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan’da Din Siyaseti ve Eğitimi”. s. 181.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TOPLUMUNDA İLMİHAL GELENEĞİNİN GELİŞİMİ

(1991-2023)

Sözlükte, bir Müslümanın günlük hayatında lazım olan, kul ve Allah, kul ve kul ilişkilerini düzenleyen ve herkesin bilmesi gerekli olan bilgileri içeren anlamındaki ilmihal¹¹⁰ kavramı/ geleneği İslam aleminde eskiden beri varlığını sürdürmüştür.

Kırgızistan'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dini hayat yeniden canlanmaya başlamış, ancak bu süreçte temel dini bilgi kaynaklarının eksikliği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 2000'li yıllara kadar ilmihal niteliğindeki eserlerin sayıca yetersiz olduğu, mevcut kitapların ise halkın geniş kesimleri tarafından kolaylıkla anlaşılmadığı görülmektedir. Bu durum, dini bilgiyi öğrenmek isteyen bireylerin büyük ölçüde sözlü geleneğe ya da yurtdışından temin edilen kaynaklara bağımlı kalmasına neden olmuştur.

Ancak 2000 yılından itibaren Kırgızistan'da dini literatür alanında kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Namazın kılınışı, Kur'an-ı Kerim'in okunması ve temel dini bilgilerin öğrenilmesine yönelik kitaplar, halkın genel anlayış seviyesine uygun bir biçimde kaleme alınarak yayımlanmaya başlanmıştır. Bu süreçte, Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı (KMDB) denetimi ve izni doğrultusunda dini eserlerin basımı ve dağıtımı resmî bir çerçeveye oturtulmuştur. Böylece, toplumun geniş kesimlerinin İslami bilgiye ulaşmasını sağlayacak bir altyapının oluşmasına katkıda bulunulmuştur.

Bu bölümde, Kırgızistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından yazılan ve ilmihal niteliği taşıyan, özellikle de fûru fikhın konularını ele alan eserler ele alınacak; bu eserlerin mahiyeti, içeriği ve toplumsal etkileri detaylı bir şekilde incelenerek tanıtılacaktır.

---

¹¹⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar, 2010). s. 246.

2.1. GENEL İLMİHALLER

2.1.1. Kitep Koomu Başkarması Derneği'nin *Musulman Parzı Musulmançılık* Adlı Eseri

2.1.1.1 Yazarın Hayatı

Araştırmamız sonucunda, yazarların hayatı, ad ve soyadlarına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak eserin arka kapağında yalnızca editör ve teknik editörün isimlerine yer verilmiştir. Editör C. Şeyşenaliev, teknik editör ise A. Beyşenov'dur.

2.1.1.2. *Musulman Parzı Musulmançılık* Adlı Eseri

(*Мусулман Парзы Мусулманчылык*)

2.1.1.2.1. Yazılış Şekli Ve İçeriği

Bu eser, 1992 yılında Bişkek şehrinde “Kitep Koomu Başkarması”¹¹¹ (Kitap Topluluğu Başkanlığı) derneği tarafından, GKPP “Erkin Too” yayınevi aracılığıyla yayımlanarak, 35.000 adet basılmıştır.

Kitabın ilk kısmında İslam hakkında temel bilgiler verirken İslam, Müslümanlık, Ehl-i Sünnet, Şiiilik, Mutezile ekolleri hakkında sistematik nitelikte olmayan kısa bilgiler verilmiştir. Ardından Dört mezhep imamlarının hayatlarından bahsederek, imamları tanıtan verileri aktarmıştır.¹¹²

Eserin ilerleyen bölümlerinde, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soy ağacı, ataları ve hayatı gibi temel konulara değinilmiş, peygamberlik öncesindeki olaylar da kısa bir şekilde aktarılmıştır. Özellikle, Hira Mağarası'nda Cebrail (a.s) tarafından gelen ilk vahiy ve bu olayın öncesindeki süreçlere dair bilgiler verilmiştir. Ancak, bu anlatımlar da detaylara inilmeden özet bir şekilde sunulmuştur. Bunun ardından, dört halife olarak bilinen Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hayatları, İslam'a hizmetleri ve Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlara halife olarak hizmet ettikleri

---

¹¹¹ Araştırmamız sonucunda, “Kitep Koomu Başkarması” derneği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

¹¹² C Şeyşenaliev (ed.), *Musulman Parzı Musulmançılık*, thk. A. Beyşenov (Bişkek: Erkin Too, 1992). s. 4.

dönemlere dair temel bilgiler aktarılmaktadır. Kitap, bu şahsiyetlerin İslam tarihindeki önemli yerlerine ve görevlerine değinmekte, ancak her birinin hayatına dair derinlemesine analizlere girilmeden, genel hatlarıyla sunum yapılmaktadır.¹¹³

Kitapta İslam dinine dair pek çok önemli konuya değinilmiştir. Bunlar arasında İslam'ın ortaya çıkışı ve yayılışı, Kur'an-ı Kerim, kader inancı, ahiret hayatı, semavi kitaplar, Müslümanların bayramları, abdest, farz namazlar, cenaze işlemleri, hac ibadeti ve hacda yapılması gerekenler, şeytanın etkileri, bir Müslümanın bilmesi gereken temel bilgiler, iman yolu ve nikah gibi başlıca dini meseleler yer almaktadır. Ancak bu konular, kitapta genellikle teferruata girmeksizin, dağınık bir şekilde ele alınmıştır. Dini bilgilerin aktarımı, daha çok kısa açıklamalarla sınırlı kalmış ve detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Bununla birlikte, her bir konu, okuyucunun temel dini bilgiye sahip olabilmesi için anlaşılır bir dilde sunulmuş ve herhangi bir kavramın derinlemesine açıklamasına girilmemiştir. Bu yaklaşım, eserin daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilmesi amacıyla benimsenmiş olabilir, ancak dini içeriklerin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması, özellikle akademik bir çalışma için önemli olabilir.

Eserde fark ettiğimiz bazı eksiklikler ve yanlışlar, yazarların dikkatsizliklerine (niteliksizliklerine) işaret eden noktalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kitabın ilk sayfalarında yer alan "İslam dininin ortaya çıkması ve yayılması" konusundadır. Bu kısımda yazarlar İslam'ın tanımı yapılırken, *İslam: inanmak, boyun eğmek* anlamlarına geldiği belirtilmiş ve bu dinin, Peygamber Muhammed tarafından 'yaratılan' bir din olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁴ Ancak, İslam dininin Hz. Muhammed tarafından yaratılmadığı, yalnızca Allah tarafından insanlara vahiy yoluyla bildirilen bir din olduğu belirtilmelidir.

Burada yazar, başka bir ifade kullanabilirdi; ancak, bu ifadelerle İslam dinine leke sürülmeye çalışıldığını anlamak, her akıllı insanın fark edebileceği bir durumdur. Nasıl olur da Hz. Muhammed (s.a.v.) kendi dinini yaratabilir? Kuran'da bu konuya ilişkin olarak Allah Teala şöyle buyurmaktadır: *O, (Muhammed) nefisinden (hevasından) bir şey söylemez. Söyledikleri ancak kendisine vahyedilendir.* (Necim, 53/3) Bu ayeti okuyan bir kişinin, İslam dininin Hz. Muhammed tarafından

---

¹¹³ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 8.

¹¹⁴ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 3.

yaratıldığını söylemesi mümkün değildir. Hz. Peygamber Allah tarafından gönderilen peygamberlerin en sonuncusudur. Kendisinden sonra başka peygamberlerin gelmeyeceği Kur'an, hadis ve diğer ilmihal kaynaklarında da belirtilmektedir.¹¹⁵ Bu durumu daha iyi kavrayabilmek için, kitabın yayımlandığı yılı dikkate almak önemlidir. Kitap, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından, 1992 yılında yayımlanmıştır. Bu dönemde, İslam hakkında bilgi edinme imkânları sınırlı olduğu için, eseri kaleme alan kişilerin dini bilgilerini, büyük ölçüde Sovyetler dönemindeki eğitim ve anlayış çerçevesinde edinmiş olmaları muhtemeldir. Ayrıca kitapta yazar isminin yer almaması, eserin amacı ve içeriği hakkında bazı soru işaretlerine neden olabilmektedir. Bu durum, uzun yıllar inanç özgürlüğünden yoksun kalmış ve dinî konularla yeni yeni tanışmaya başlayan Kırgız toplumuna yönelik bazı yanlış veya eksik bilgilerin aktarılmış olabileceği düşüncesini akla getirebilir.

Dikkatimizi çeken üçüncü bir nokta ise, İhlas Suresi'nin okunmasıyla ilgilidir. Arap harfleriyle yazılmış bir sûrenin, Latin veya Kiril alfabesinde ne kadar doğru yazılmaya çalışılsa da Arapçadaki doğru okunuşun aynısının yapılması teknik olarak mümkün değildir. Bu, dilin yapısal farklılıklarından kaynaklanan bir durumdur. Arapçanın kendine has telaffuz ve ses sisteminin, özellikle Kırgızca gibi farklı bir dilde doğru şekilde aktarılması oldukça zordur. Ancak, yazar burada, Kırgız halkının eski zamanlarda İhlas Suresi'ni nasıl okuduğunu açıklarken, o dönemdeki halkın Arapçaya olan yabancılığını ve okuma alışkanlıklarını yansıtmaktadır. Yazar, *İhlas Suresi'ni eskiden 'cahil' Kırgızlar şöyle okumuştur; 'Kulkuldabat, aldam samat, ulam cakın, ulam cılat. Cakın kelet, kübüp alıp cep atat.*¹¹⁶ Aynı durumu Kevser süresinde de zikretmiştir. Bu şekilde bir örnekler sunmuştur. Bu ifadelerde, Kırgız halkının Arapçayı tam olarak doğru okuyamayışını, ancak kendi dil yapılarından faydalanarak bir şekilde benzer bir okuma yapmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Bu durum, o dönemde okuryazarlık oranının düşük olduğu ve halkın Arapça dil bilgisine ve telaffuzuna hâkim olamadığı bir dönemi işaret etmektedir.

Kırgızların Arapçayı, kendi dillerine benzeterek okumaya çalışmaları, hem dilin farklı yapılarından kaynaklanan bir uyum sağlama çabası hem de o dönemin

---

¹¹⁵ Muhammed İhsan Oğuz, *İslam İlmihali* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 1993). s. 67.

¹¹⁶ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 37.

sosyal koşullarına dair önemli bir göstergedir. Bu açıklama, aynı zamanda halkın İslamî bilgiye ulaşırken yaşadığı zorlukları ve dinî metinleri doğru anlamak için ne denli büyük bir çaba gösterdiklerini de yansıtmaktadır. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, bu tür yanlış okumaların dini anlamda bir yanlış anlamaya yol açıp açmadığıdır. Zira Arapçadaki bazı harfler ve sesler, farklı dillerdeki telaffuzla tam olarak karşılanamaz, bu da doğru anlamının önünde bir engel teşkil edebilir. Bu tür yanlış okumalar, dilin ve dinî bilgilerin halk arasında doğru bir şekilde aktarılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Buna benzer bir durum, sûrelerin yer aldığı bölümde de görülmektedir. Örneğin, Nâs Sûresi'nin adı *İnsan Sürösü* (İnsan suresi) olarak yazılmıştır. Ancak metin, aslında Nâs Sûresi'ne aittir. Eğer kitabı hazırlayan kişiler Kur'an'a yeterince hâkim olsalardı, Nâs ve İnsan sûrelerinin farklı sûreler olduğunu belirterek, burada doğru bir şekilde yazarlardı. Bu nedenle, söz konusu ifadenin 'insanlar'ı kastettiği ya da teknik açıdan hatalı olduğu düşünülmektedir.¹¹⁷

Eserde geçen Kur'an hakkında yapılan açıklamalarda, Kur'an'ın 114 sure ve 6236 ayetten oluştuğu, bu sayının Hafs rivayetine göre verildiği belirtilmiştir. En uzun sure olan Bakara suresi ile en kısa sure olan Kevser suresi arasındaki fark da vurgulanmıştır. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'in, Cenabı Hak tarafından Hz. Peygamber'e yirmi üç yıl süresince indirildiği ifade edilmiştir. Hz. Ebubekir döneminde, Zeyd b. Sabit'in başkanlığında bir komisyon tarafından toplanarak tek bir kitap halinde birleştirilen Kur'an, bu süreçte çeşitli düzenlemelerden geçirilerek günümüze ulaşmıştır. Kur'an'da, Peygamberlerin kıssaları, doğa olayları, cennet ve cehennem tasvirleri, İslam'daki hükümlere dair bilgiler gibi geniş bir konu yelpazesi yer almaktadır. Bu konular hem inançsal hem de toplumsal hayatın düzenlenmesine dair kapsamlı rehberlik sunmaktadır.¹¹⁸

Akidenin temel konuları arasında yer alan kıyamet, ölümden sonra diriliş, melekler, şeytan, semavi kitaplar, nasih-mensuh,¹¹⁹ dünyadaki dinler,¹²⁰ gibi önemli

---

¹¹⁷ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 37.

¹¹⁸ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 11.

¹¹⁹ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 39.

¹²⁰ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 46.

olarak saydığı konuların ardından, Müslümanların bayramları olan Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı ele alınmıştır. Kitap, sona doğru ilerlerken kırk farz, namazın kılınma şekli, namazda okunan sureler ve dualar gibi önemli dini uygulamalara dair bilgiler sunmaktadır.

Aynı şekilde, diğer ilmihal kitaplarında olduğu gibi, bu eserde de her Müslüman için büyük öneme sahip olan cenaze ve nikâh konuları ele alınmış, bu esnada okunması gereken dualara yer verilmiştir. Bu bölümler, okuyucuya dini ibadetlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesi ve İslam'ın temel ibadetlerinin doğru anlaşılması için rehberlik ettiğini ifade etmektedir.

2.1.1.2.2. Özelliği

Musulman Parzı Musulmançılık adlı eser, 1992 yılında Kırgızistan'da yayımlanmış olup, dönemin sosyal ve dini yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Kitap, İslam dinini tanıtmayı amaçlarken, özellikle Kırgız halkının İslam'ı yeniden öğrenme sürecine odaklanmış ve karmaşık dini kavramları sade bir dille açıklamıştır. Ayrıca, eserin önemli bir özelliği de ayetlerin sıkça kullanılmasına karşın hadislerin oldukça az yer almasıdır. Ayrıca, kitapta kullanılan dini bilgilerin kaynakları net bir şekilde belirtilmemiştir. Bu durum, eserin akademik değerini sınırlayan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Dilsel hatalar ve dini metinlerdeki eksiklikler de eserin daha derinlemesine bir inceleme gerektirdiğini söylemek mümkündür.

Eserin diğer ilmihal eserlerinden ayıran özelliklerinden biri, içinde İslam dini dışındaki diğer dinler hakkında bilgilerin de yer almasıdır. Kitap, yalnızca İslam dininin değerleriyle sınırlı kalmayıp, Budizm, Hristiyanlık gibi dinler hakkında da bilgiler içermektedir. Bu bilgiler, "Dünyadaki Dinler" başlığı altında ele alınmıştır. Bu bağlamda, Budizm'in kurucusu ve dünyaya yayıcısı olan Siddhartha Gautama (Sakyamuni) hakkında, bunun dışında insandaki kara düşünce ve karamsarlığın önce kişiyi sonra da çevresindekileri eziyet ve zarara uğratacağına dair bir vurgu yapılmaktadır.¹²¹ Ayrıca eserde Budizm hakkında az ama öz bilgi verildiği,

---

¹²¹ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 47.

derinlemesine bilgiye ulaşabilmek için birçok kaynağa başvurulması gerektiği de belirtilmiştir.

Eserde Hristiyanlığa da değinilmiştir. Buna göre, Hristiyanlık dini Milat'ın başında ortaya çıkmış, İsa (a.s.) babasız doğmuş ve tüm insanlar adına işkenceye maruz kalmış, zorluklar çektiği olaylar anlatılmaktadır. Ayrıca, Hristiyanlar için Müslümanlar tarafından "Nasara" teriminin kullanıldığına da ayrıca yer verilmiştir.¹²² Nasara terimi, Kur'an'da Hristiyanları tanımlamak için kullanılan bir ifadedir.¹²³ "Nasara" kelimesi, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Hristiyanlar için kullanılmaya başlanmış olup, İsa (a.s.)'nın takipçilerini ifade eder. Bu kavramın temeli, İsa'nın (a.s.) doğup büyüdüğü "Nasıra" kasabasına dayanır, çünkü İsa (a.s.) bu kasabadan geldiği hakkındaki bilgilerin kaynaklarda bulunması buna işaret etmektedir.

Sonuç olarak *Musulman Parzı Musulmançılık* eseri, Kırgız halkına İslam dini hakkında temel bilgiler sunmayı amaçlayan bir rehber niteliği taşımaktadır. Kitap, İslam'ın temel ibadetlerine ve inanç esaslarına dair geniş bir yelpazede bilgi verirken, dönemin sosyal ve kültürel bağlamını da göz önünde bulundurmıştır. Aynı zamanda İslam dini dışındaki dinler hakkında bilgilerin yer alması da eserin özelliklerindedir. Ancak, eserdeki dilsel eksiklikler ve bazı kavram hataları, kitabın daha derinlemesine bir inceleme ve titizlikle yazılmış bir çalışma olmasını engellemektedir. Bununla birlikte, eserin yazarları, halkın dini anlayışını şekillendirmek adına sade ve anlaşılır bir dil kullanmışlar ve bu yönüyle kitabın geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesini sağlamışlardır.

Musulman Parzı Musulmançılık kitabında, fıkıh ile ilgili bilgilerin belirli bir mezhebe ait olduğuna dair açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak, kitabın içindeki fikhî bilgiler, özellikle namazla ilgili bölüm, genel olarak Hanefî mezhebinin görüş ve fetvalarıyla uyum göstermektedir.¹²⁴ Bu durumu göz önünde bulundurarak, eserin esas olarak Hanefî mezhebi doğrultusunda kaleme alındığını söylemek mümkündür. Diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmemekle birlikte mezhebin kurucuları hakkında

---

¹²² C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 47.

¹²³ Tevbe, 9/30.

¹²⁴ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 21.

bilgiler aktarılmıştır. Bunun dışında Ehl-i Sünnet ile Şiilik hakkında da kısa bir paragrafta bilgiler verilmiştir.

2.1.1.2.3. Örnek Metin

Eserin namaz kısmında namazdan sonra okunan duaları Kırgız dilinde yazmaktadır. Örnek metin olarak aşağıdaki duayı verdik.

Namaz Bütköndö calınuuuçu tilek.

Oo, caratkan Alla, bizdin orozobuzdu, namazıbizdı, bügülgönübüzdü, cügüngönübüzdü, çerger çeke tiygizip sacda kılğanıbizdı, calınganıbizdı, uyuganıbizdı, moyun sunup muyganubuzdı, kullduk urganubuzdu kabil kıl. Oo caratkan Alla kemçiligibizdi coy, dubabuzdu kabıl da. Oo caratkan Alla o düynö ketken arbakta bizga ırayım kıl, Namazıbizda çeki ketse kine koybo. Oo müldö aalamdın kudayı, calgooçunun aykölü! Canıbizdı alsan, bizdi musulman kılıp o düynögö uzat. Bul düynödö bizdi cakşı niyettegi pendeleringe koş. Kuday caratkandarga, Muhammed aleyhisalamga, anın saabalarının bardığına cakşılık kıl.

Türkçesi; *Ey yüce olan Allah, bizim namazlarımızı, oruçlarımızı, ayakta durarak kıldığımız namazları, sabırla geçirmemizi, yere kapanıp secde etmemizi, dua etmelerimizi, imamın arkasında sana yönelmemizi kabul et. Ey yüce Allahım, eksikliklerimizi affet. Duamız kabul olsun. Ey yüce Allah, dünyadan göç etmiş olan akrabalarımızı rahmet eyle, namazlarımızda, eğer bir eksiklik olursa, bunu affet. Ey âlemlerin Rabbi, dualarımızı kabul et! Bizi salih, güzel ameller yapan kullarınla beaber kıl, Canımızı alacak olursan, bizi Müslüman olarak al, Allah'ım, Muhammed aleyhisselam'a ve onun sahabelerine rahmet eyle. Bu şekilde duaları da sade Kırgız dilinde yapmıştır.*

Eserde yukarıdaki metnin ardından şu bilgiler aktarılmıştır: *Bu, geçmişteki bir gerçektir. Hocalar, köy köy dolaşarak halkı Kur'an surelerini ezberletmeye çalışırlarmış. Ancak, yaşlılar, dilini eğitemeyen ve telaffuz güçlüğü çeken kişiler, ezberlemekte zorlanırlarmış; dolayısıyla eksik ve yarım yamalak ezberler ortaya çıkarmış. Bununla birlikte, hocalar daha genç olan çocuklara ders vererek onları öğretirmiş. Bu sebeple, Arapçadaki doğru telaffuzdan bazı şeyler kaybolurmuş.*

Kitapta, bu noktadan sonra Şu ifadelerle devam edilmektedir: *Hocalar, bu durumdan usanıp bıktıklarında, Arapça kelimeleri doğru telaffuz edemeyen Kırgızlara Şunları söylerlermiŐ: 'Ak koyunun kellesi, kara koyunun kellesi, ben Tanrı'nın pendesi (kulu) olurum. Başında var seldesi (sarığı), ağzında var kelimesi (Őehadet kelimesi) diye okuyabilirsiniz. Asıl olan, Allah'a olan ihlasınızdır, önemli olan da budur' diyerek geçip giderlermiŐ.*¹²⁵

Bu ifadelerden grldğge uzer, dilin doğru kullanımındaki zorlukları ve zamanında yaşanan telaffuz problemlerini, Kırgız halkının dini eğitim sreerindeki zorlukları gözler önüne sererken, aynı zamanda İslam'ın temel inançlarının ve uygulamalarının esas olarak önem verdiklerini yansıtmaktadır.¹²⁶

Kitabın sonunda ise, "Dünyadaki dinler" başlığı altında Budizm, Hristiyanlık ve İslam dinleriyle ilgili temel bilgiler sunulmuştur. İslam dini hakkında detaylara girmeden, yalnızca temel bilgilerin verildiği ve derin araştırma yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu kitapta, Kırgız halkına Allah'a nasıl ibadet edeceklerini anlatma amacı gdldğge ifade edilmiştir. Kitabın yazıldığı dönemin koŐullarına dikkat çekilerek 1992 yılına atıfta bulunulmaktadır. Bu tarih, Komünizm'in etkisinin hâlen srdğge bir dönem olması bakımından önemlidir. İslam'ı yeniden öğrenme sürecinde olanlara yönelik olarak sade bir dil kullanıldığı ve derinlemesine bir yaklaşım sergilenmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca kitapta, çok az sayıda hadise yer verilmiş olması ve 77'den fazla ayetin bulunması da dikkat çeken unsurlar arasındadır.

2.1.1.2.4. Delillendirme

Eserde zikredilen hükümlerin ardından, belli konularla ilgili delilleri ilk başta Kuran ayetlerinden, getirmiştir. Ayetleri oldukça fazla kullanmıştır. Delillendirme olarak hadislere pek az atıfta bulunulmaktadır. Bunun dışında muteber Hanefi eserlerinden hiç zikretmemiŐtir. Kullanılan eserler olarak da herhangi bir kitabın ismi yer almamaktadır.

---

¹²⁵ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 32.

¹²⁶ C Şeyşenaliev, *Musulman Parzı Musulmançılık*. s. 36.

2.1.2. Özübek Acı otonov ve *Iyman Sabaktarı* Adlı Eseri

2.1.2.1. Yazarın Hayatı

2.1.2.1.1. Doğumu ve Eğitimi

Din âlimi ve toplum önderi olan Özübek Acı, 1958 yılında Kırgızistan'ın Talas bölgesine bağlı Kara-Buura ilçesinde doğmuştur. 1975 yılında Kırgızistan Devlet Tıp Enstitüsü'ne girerek, 1981 yılında başarıyla mezun olmuştur. 1983 yılında aynı enstitünün klinik uzmanlık eğitimini tamamlamıştır. Özübek Acı otonov, dinî ve ahlaki konular üzerine birçok kitap kaleme almış olup, 400'den fazla dinî ve toplumsal konulara dair makaleler yazmış, toplamda 15 kitabın yazarıdır.

Özübek Acı otonov, tıp alanında 26 buluş ve rasyonel önerinin sahibidir. Ayrıca yaklaşık 30 bilimsel tıp makalesi bulunmaktadır. Tıp bilimiyle sınırlı kalmayarak, dinî ilimlere de büyük ilgi duymuş ve bu alanda eğitim almak amacıyla 1991 yılında Çüy bölgesine bağlı Çüy ilçesinin Vostoçny köyündeki medreseye kaydolmuş, 1995 yılında mezun olmuştur.

Özbek Acı otonov Sovyet döneminde doğmuştur, dini eğitimini de Sovyetler yıkıldıktan sonra almıştır. Bağımsızlık sonrası ileri gelen Kırgız din alimlerinin biri olarak halk tarafından bilinmektedir.

2.1.2.1.2. Görevleri

1983-1991 yılları arasında Tıp Enstitüsü'nün cerrahi dış hekimliği bölümünde asistan ve araştırmacı olarak görev yapmıştır. 1996 yılından 2010 yılına kadar "Dil Mürögü" ahlâk ve adap merkezinin müdürlüğünü yapmıştır. Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı (KMDB) kurulduğundan bu yana din görevlilerine, özellikle medrese öğretmenlerine çeşitli desteklerde bulunmaktadır. Bu destekler arasında 100'e yakın cami, medrese, poliklinik ve sağlık ocaklarının inşa edilmesi yer almaktadır. Ayrıca, yetim ve dul ailelere 300'den fazla konut inşa ettirmiş ve uzun yıllardır ihtiyaç sahibi insanlara sosyal yardımlarda bulunmaya devam etmektedir.

İslam dininin yaygınlaştırılmasında kitle iletişim araçlarını etkin bir şekilde kullanmış; gazete, dergi, televizyon ve radyo programları aracılığıyla dinî bilgileri halka ulaştırmıştır. Bunlar arasında *Kolomto Ruh Ordosu*, *Ayıl Keçteri*, *Nasihât*,

Akıynek ve *Caştar Süylösün* adlı televizyon programlarının kurucusu ve yapımcısı olmuştur.

Hâlen hayır faaliyetlerine devam etmekte; okullarda ve üniversitelerde konferanslar, yuvarlak masa toplantıları ve eğitim seminerleri düzenleyerek halkı bilinçlendirme çalışmalarını sürdürmektedir. Özübek Acı Çotonov'un programı çerçevesinde, 2002-2006 yılları arasında ülke genelindeki ortaöğretim kurumlarında "İyman Sabaktarı" dersi (Türkiye'deki din eğitimine benzer ancak ders program içeriği farklı olabilir) okutulmuştur.¹²⁷ Bu dersin kitabının da yazarı ÖzbeK Acı'dır.

2.1.2.2. İyman Sabaktarı Adlı Eseri

(Бийман Сабактары)

2.1.2.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Bu kitap, Kırgızistan'da din eğitimi alanında önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. 2001 yılında Bişkek'te yayınlanmış olması¹²⁸ Kırgız toplumundaki dini bilgi eksikliğini gidermeye yönelik bir girişimi temsil etmektedir. "İman Sabaktarı" adlı eser, Kırgız okullarında (orta ve lise) okutulan din eğitimi kapsamında, öğrencilere İslam dininin temel öğretilerini ve Kırgız kültürünü aktarmayı amaçlamaktadır.

Bu kitap, yazar tarafından öğretmenler ve din görevlileri için İyman (iman) derslerini okullarda ek bir eğitim materyali olarak sunmak amacıyla hazırlanmış olsa da içeriğinde yer alan düşünceler ve görüşler, ulusal ideoloji ve kültürel yapıya da katkı sağlayacak niteliktedir. Yazar, Kırgız kimliğini ve bu kimliğin nasıl şekillenmesi gerektiğini ele alarak, iman, ahlak, kanaatkârlık, sabır, temizlik ve değer bilinci gibi insani vasıfları son derece anlaşılır ve sade bir dille açıklamaktadır. Kitabın bir kısmı kültürel değerleri içerirken diğer kısmı ise din bilgisi alanında temel kavramları ve bilgileri içermektedir. Günümüzde yalnızca gençlerin değil, yetişkinlerin de ihtiyaç duyduğu iman meselesi sunulmuştur.

Kitap, dini bilgi ve iman hakkında geleneksel bir yaklaşım sergilemekte, ayrıca bunu yaparken dil ve üslup açısından da basit ve anlaşılır bir dil kullanmaktadır. Bu,

---

¹²⁷ <https://muftiyat.kg/janylyktar/23608/> [Erişim Tarihi: 01.04.2025]

¹²⁸ Özübek Çotonov, *İyman Sabaktarı* (Bişkek, 2001). s. 3.

özellikle Komünist dönemden yeni çıkan gençlerin dini bilgileri kolayca anlamalarını sağlama amacını taşımaktadır. Temel dini konuları ele alırken, fihki tartışmalara girmemesi, devletin laik yönetim sistemi ve toplumsal farklılıkları göz önünde bulundurularak kaleme alındığını belirtmekte fayda vardır.

İçeriğinde akaid konuları olarak bilinen Allah'a İman,¹²⁹ Peygamberlere İman,¹³⁰ Kutsal kitaplar,¹³¹ Kuran, Müslümanlar,¹³² Melekler,¹³³ Ölümünden sonraki hayat ve Amentü gibi temel akide vs. konuları yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ölümden sonra başlayan hayat, çeşitli ifadelerle anılmaktadır. Bu bağlamda ahiret kavramı; *el-yevmü'l-âhir* (son gün), *yevmü'l-ba's* (yeniden diriliş günü), *yevmü'l-kıyâme* (kıyamet günü) ve *yevmü'd-din* (hesap ve ceza günü) gibi terimlerle ifade edilmektedir¹³⁴. Yazar, konuyla ilgili olarak ahirette insanların amellerine göre hesaba çekileceğini, bu doğrultuda cennetlikler ve cehennemlikler olarak iki gruba ayrılacaklarını ifade etmektedir. Cennete girenlerin mutluluğa erişeceği, cehenneme girenlerin ise azap ve işkencelere maruz kalacakları belirtilmektedir.¹³⁵

Eserde ayrıca, imanın sütunları ile ilgili olarak şahadet kelimesinin anlamı ve önemi üzerinde durulmuş, Amentü'nün Arapça okunuşu ile Kırgızca anlamı açıklanmıştır. Ardından belli bir organların usulüne göre yıkanması ve mesh edilmesi olan bir temizlik, ibadet, itaattir¹³⁶ tanımı verilen abdest, temizlik, teyemmüm, gusül, beş vakit namaz ve namazda okunan sure ve dualar kısmı gelmektedir. Bu kısımda namazın çeşitleri, farz, vacip, sünnet, namazlar ve onların rekât sayıları, kılınacağı vakitleri vb. hakkında temel, esas bilgiler aktarılmıştır. Kitapta kullanılan dini kaynaklar, diğer mezhep görüşleri, vs. bulunmamaktadır. Eser, medrese öğrencileri için olmadığından bu şekilde sade dilde ele alındığı kanaatindeyiz.

---

¹²⁹ Çotonov, *İyman Sabaktarı*. s. 183.

¹³⁰ Çotonov, *İyman Sabaktarı*. s. 185.

¹³¹ Çotonov, *İyman Sabaktarı*. s. 188.

¹³² Çotonov, *İyman Sabaktarı*. s. 194.

¹³³ Çotonov, *İyman Sabaktarı*. s.190.

¹³⁴ H. Yunus Apaydın vd., *İlmihal I, İman ve İbadetler* (Ankara: TDV Yayınları, 2004). s. 118.

¹³⁵ Çotonov, *İyman Sabaktarı*. s. 191.

¹³⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1992). s. 80.

Özellikle Arapça harflerin kullanılmayışı, kitapta yer alan bilgilerin, okuldaki öğrencilerin seviyesine uygun olarak verildiğine işaret etmektedir. Bu durum, okuyucuların bilgiye daha kolay ulaşabilmesini ve okuduklarının daha kalıcı olmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, “İman Sabaktarı” gibi eserler, sadece dini eğitimi değil, aynı zamanda toplumda dini bilincin artırılması Kültürel değerlerle birlikte İslam’ın doğru bir şekilde anlaşılmasına dair büyük bir görev üstlenmektedir.

2.1.2.2.2. Yazılış Amacı

Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Kırgız Cumhuriyeti Anayasa’sının da yol açtığı dini inanç serbestliğine izin verildiği hakkında bilgilere yer verilmiştir. Anayasadaki din ile alakalı kanunu Kırgız Cumhuriyeti’nin vatandaşlarına istediği inancı benimseme veya hiçbirini benimsememe (Ateistlik) özgürlüğünü sunmaktadır.¹³⁷ Bu kanun sayesinde 1991 yılından sonra İslam dini dışındaki diğer dinlere mensup mezhep ve tarikatların misyonerleri Kırgızistan’da faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu faaliyetler sonucunda, birçok Müslüman aileye sahip Kırgız vatandaşı, Hristiyanlığın Protestan mezhebi olan Baptizm (Vaftizm) cemaatine katılarak bu dini kabul etmiştir. Yani İslam dininden ayrılmışlardır. Ancak bu durum hemen gerçekleşmemiştir. Misyonerlerin, psikolog olma yeteneklerini de göz önünde bulundurursak, konuyu daha iyi anlayacağımızı düşünüyorum. Misyonerler, maddi durumu kötü olan, borçlarını ödeyemeyen ve sosyal hayatı zor durumda olan kişilerle iletişim kurarak onlara iyi davranmış, borçlarını ödeme, aylık ya da yılda birkaç seferlik maddi yardımlarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, *Lyman Sabaktarı* eseri, Kırgız gençlerinin dini bilgilerini güçlendirmek ve onları yabancı inanç sistemlerinden korumak adına önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Eser, İslam’ın temel öğretilerini açıklayarak ve yanlış inançları çürüterek gençlerin zihninde sağlam bir dini anlayış oluşturmayı hedeflemektedir. Bunun yanı

---

¹³⁷ Kırgız Cumhuriyeti’nin № 140 sayılı Kanunlarının 15 Haziran 2011 tarihli № 46, 7 Aralık 2012 tarihli № 196, 8 Temmuz 2019 tarihli № 83 ve 21 Aralık 2019 tarihli düzenlemeleri. 1. Bölüm. Madde 4, Fıkra 1, <https://cbd.minjust.gov.kg/202498/edition/1061634/kg> [Erişim tarihi: 01.04.25]

sıra, Allah'ın sıfatları, birliği ve peygamberlerin rolleri, namaz, vs. gibi İslami konulara dair derin bir anlayış sağlamaya çalışmaktadır.

Kitapta, Hristiyanlıkta İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu inancı, Kuran'a dayalı bilgilerle eleştirilmekte ve bu inancın Batı kültürü üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

Yazar, gençlerin bu tür doğrultuda geleneksel İslam ve Kırgız halkının değerlerinden sapmalarını önleyerek, onları sağlam bir inanç temeline oturtmayı amaçlamıştır. Yani, birçok konuda İslam'dan esinlenen, Kırgız kültürünü otantik halinde koruyarak, önce yaşamak daha sonra nesillere aktarmayı amaçlamıştır.

Bunun yanında, kitap, okuyuculara İslam'ın getirdiği ahlaki değerleri ve yaşam tarzını benimsemeleri için teşvik etme ve onlara bir Müslüman, Kırgız kimliği oluşturmalarına yardımcı olacağı kitabın asıl hedeflerinden biridir.

2.1.2.2.3. Özelliği

Iyman Sabaktarı kitabı hem ilmiyal niteliğine sahip olması hem de kültürel deđerleri¹³⁸ içermesi açısından incelediğimiz diğer ilmiyal eserlerinden farklılık göstermektedir. *Iyman Sabaktarı* dışında yalnızca kültürel değerleri ele alan veya yalnızca dini bilgileri içeren eserler mevcut olmakla birlikte, her iki unsuru bir arada barındıran başka bir Kırgızca yayınlanmış esere araştırmamız sırasında rastlanmamıştır. Kitap, dini bilgileri özlü bir şekilde sunmakta olup, fihhi meselelere ve mezheplerin görüşlerine yer vermemektedir. Ayrıca, eserde delillendirme amacıyla ayet ve hadislere de yer verilmemiştir. Bununla birlikte, kullanılan kaynak eserler listesine de metin içerisinde değinilmemiştir. Eserin dikkat çeken bir diğer yönü ise, ortaokul ve lise öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlanmış olmasıdır.

2.1.2.2.4. Örnek Metin

Eserde geçen tüm metni bu araştırmamızda yansıtmak mümkün olmadığından burada kısa bir metni pasaj olarak Kırgızca yazılışını ve Türkçe anlamını vermeyi uygun bulduk. 'Ölümden Sonraki Hayat' (Ahiret) kısmından örnek getirdik; *Adamdın cer üstündöğü ömürü kıska gana. Ölgöndön kiyin adamdar akıretke barıp çaşaşat. Tigi düynödöğü çaşoogo işenüü- İymandın en çon şartı. Bir künü cer cüzündöğü çaşoo*

---

¹³⁸ Çotonov, *Iyman Sabaktarı*. s. 28.

ayaktayt cana bardık adamdar ölot. Anan Kıyamat dep atalgan sot günü bolot. Kimde kim Iyık Kuranga işenip, Kudayga sıyınıp cürsö, alar beyişke kirişet. Kimde kim şaytandı eerçip, Kudaydın tüz coolunan baş tartsa, tozokko cönötülöt...¹³⁹

Yani, İnsanın yeryüzündeki hayatı çok kısadır ve zamanı geldiğinde sona erer. Öldükten sonra insanlar ahiret hayatı sürecektir. Ahiret hayatına inanmak, imanın en önemli şartlarından biridir. Gün geldiğinde yeryüzündeki hayat sona erecek ve tüm insanlar ahirete intikal edecektir. Ardından Kıyamet denilen hesap günü başlayacaktır. Her kim ki dünyadayken Kur'an'a iman eder, Allah'ın emirlerini yerine getirir ve ibadet ederse, işte cennete girecek olanlar bunlardır. Her kim ki şeytana uyar, Allah'ın hak yolundan -dininden- yüz çevirirse, cehenneme gidecek olanlar da bunlar olacaktır...¹⁴⁰

İmanı mufassal (Tafsili iman): Men işendim Allaga cana periştelerine, kitepterine cana paygamberlarına, cana kıyamet kününü cana tagdırdın cakşı ce camanı Kudaydan ekenine. Cana ölgöndön kıyım tirilüügö iyman keldirdim.¹⁴¹

Yani; Ben Allah'a, onun meleklerine, Allah'ın kitaplarına, Allah'ın Peygamberlerine, ahiret gününe, (Allah'ın bana yazdığı) kadere; iyilik ve kötülüğünü Allah'ın yaratması ile olduğuna iman ettim. Bu şekilde konuyu aydınlatmış, sade dilde anlatmıştır.

“Namaz kısmında” namazın nasıl kılınacağı, ele alınmıştır. Detaylı bir şekilde 5 vakit namazın rekatları, farzları, vacipleri, sünnetleri vs. konular işlenmiştir.

Örnek olarak metnin direk tercümesini verdik. Tankı namaz: Tankı Yani, Sabah namazı dört rekattan oluşmaktadır: İki rekat sünnettir, iki rekat farzdır. Bu namaz sabah imsaktan itibaren güneş doğana kadarki vakit içerisinde kılınır. Beşim namazı: (Öğlen namazı). On rekattan oluşmaktadır: İlk dört rekat sünnettir. Ondan sonraki dört rekat ise farzdır ve son iki rekati sünnettir. Bu namazın vakti, öğlen güneş tam tepeden biraz geçtiği zamandır. İkindiye kadar devam eder. İkinci namazı; Bu namaz dört rekat

---

¹³⁹ Çotonov, *Iyman Sabaktarı*. s. 191.

¹⁴⁰ Çotonov, *Iyman Sabaktarı*. s. 191.

¹⁴¹ Çotonov, *Iyman Sabaktarı*. s. 193.

farzdan oluşmaktadır. Öğlen namazının vakti bittiği andan itibaren güneş batana kadar kılınmalıdır.¹⁴²

2.1.3. Çubak Acı Calilov ve *Baktluuluktun Formulası* Adlı Eseri.

2.1.3.1. Yazarın Hayatı

2.1.3.1.1. Doğumu ve Eğitimi

Çubak Acı Calilov, 21 Ocak 1975'te Celal-Abad iline bağlı Bazar-Korgon ilçesinin Bay-Munduz köyünde dünyaya geldi. Eğitimli bir ailede büyüyen Calilov'un babası Tacibay Calilov matematik öğretmeni, annesi Gülcamal Sakieva ise İngiliz dili öğretmeni idi. Altı kardeşin ikincisi olup, ailesi büyük Kırgız boylarından biri olan Munduz boyuna mensuptur. 11 Temmuz 2020 yılı Dünyayı saran Korona virüs pandemi döneminde akciğer iltihaplanması sebebiyle hayatını kaybetmiştir.¹⁴³ Evli olan Çubak Acı Calilov, üç erkek ve iki kız olmak üzere beş çocuk geride bırakmıştır. Ana dili Kırgızca olmakla birlikte, Rusça ve Arapçayı da ileri seviyede öğrenmiştir.¹⁴⁴

Çubak Calilov, İlköğretim ve lise eğitimini başarıyla en âlâ puanla (altın madalya ile) tamamladıktan sonra, 1992-1996 yılları arasında Hazreti Ömer adındaki Kırgızistan İslam Üniversitesi'nde¹⁴⁵ eğitim almıştır. Daha sonra 2000-2002 yıllarında Suudi Arabistan'daki Ümmül-Kura Üniversitesi'ne bağlı Arap Dili Enstitüsü'nde dil eğitimi gördü. 2002-2006 yılları arasında aynı üniversitede İslam hukuku (fıkıh) alanında eğitim görmüştür. Üniversite eğitimini ise yüksek derece ile tamamlamıştır.

Fıkıh, Arap dili grameri, tefsir, hadis terminolojisi ve hadis ilimleri konularında yetkinliğe sahip olup, bu alanlarda eğitim verme ve fetva çıkarma yetkisini gösteren resmî belgelere (icazet, diploma) sahiptir.

Çubak Hacı Calilov, Kırgızistanlı alimleri başta olmak üzere, Arap asıllı birçok seçkin hocadan dini eğitim almıştır. Usûlü'l-fıkıh alanındaki eğitimini, Suudi Arabistanlı, Hanefî fikhına dair kaleme aldığı eserlerle tanınan ve bu alanda ciddi

---

¹⁴² Çotonov, *İyman Sabaktarı*. s. 201.

¹⁴³ <http://religion.gov.kg/ky/post/434> [Erişim tarihi: 10.02.2025]

¹⁴⁴ <https://sputnik.kg/20170327/zhalilov-chubak-azhy-tazhibaeovich-omur-bayany-1032576173>. html [Erişim tarihi: 04.05.2025]

¹⁴⁵ O dönemde bu dini eğitim kurumu üniversite unvanını henüz almamıştı ve "Hz. Ömer adındaki Kırgızistan İslam İnstitutu" olarak adlandırılıyordu.

katkıları sunmuş olan tanınmış Hanefî âlimi Tarık Sardar Ali'den almıştır. Bunun yanı sıra, İslam dünyasında klasik Hanefî metinlerin tahkikiyle tanınan ve çağdaş Hanefî alimleri arasında önemli bir yere sahip olan Said Bağdaş (Said Bektaş) hocadan da ilmî dersler almıştır.

Mütevazı fakat yoğun bir hayat süren Çubak Hacı Calilov, Kırgız halkına dinî bilgiler sunarak önemli bir toplumsal aydınlanma faaliyeti yürütmüş, aynı zamanda birçok talebenin yetişmesine vesile olmuştur. Yetiştirdiği öğrencilerin bir kısmı hâlen Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde ilahiyat eğitimlerine devam etmektedir. Talebelerinin sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, burada yalnızca kamuoyunda tanınan birkaç isim zikredilecektir.

Bunlardan ilki Kalısbek Zamanbekov'dur. Kendisi, günümüzde Kırgız toplumunda Çubak Hacı Calilov'un önde gelen öğrencilerinden biri olarak bilinmektedir. Nitekim Çubak Hoca, bir televizyon programında bu öğrencisinin ismini bizzat zikrederek, ileride büyük bir âlim olacağına dair temennilerini dile getirmiştir. Bir diğer öğrencisi olan Tariyel İbraev ise eğitimini Ürdün'de tamamladıktan sonra Kırgızistan'a dönmüş; burada düzenlediği dinî dersler ve faaliyetlerle halkın ve İslam'ın hizmetinde olmaya devam etmektedir.¹⁴⁶

Bunların dışında da yurt dışında eğitimlerini sürdüren pek çok öğrencisi bulunmakta olup, Çubak Hacı Calilov'un ilmî mirası hem ülke içinde hem dışında yaşamaya devam etmektedir.

Kendi özel kütüphanesi üç odadan oluşmakta olup, İslam ilimlerine dair geniş bir kitap koleksiyonunu vardır. Ayrıca bir röportajında kütüphanesinde hadis, şerhler, tefsirler, fetva kitapları, peygamberler tarihi, tasavvuf, fıkıh, diğer üç mezhebe ait¹⁴⁷ vs. konularda toplam 3 ton ağırlığında kitap bulunduğunu belirtmiştir.

2.1.3.1.2. Görevleri

Çalışma hayatına 1995-1998 yıllarında "Kırgızistan Ulusal Üniversitesi" Doğu Bilimleri Fakültesi'nde Arapça öğretmeni olarak başladı. Daha sonra, 2005-2007 yıllarında Dünya İslam Alimleri Birliği'nin Orta Asya'daki uzmanlarından biri olarak

---

¹⁴⁶ Çubak Hacı Calilov'un son öğrencilerinden olup, şu anda Mısır'daki el-Ezher Üniversitesinde dini eğitimini devam ettirmekte olan Akcol Zamirbek Uulu'ndan aktarılan bilgilerdir.

¹⁴⁷https://youtube.com/watch?v=ymPM97OQ9dI&si=eajxg8h_1vWBADtg [Erişim tarihi: 10.02.2025]

görev yaptı. 2008-2010 yılları arasında Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı'nda (KMDB) fetva bölümü başkanı olarak çalıştı ve aynı dönemde Hazreti Ömer Kırgızistan İslam Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak dersler verdi. 2010-2012 yılları arasında Kırgızistan Müslümanlar Dini Başkanlığı başkanı (Kırgızistan Diyanet İşleri Başkanı) olarak görev yaptı. Bu dönemde, dini kurumlarda reform çalışmaları gerçekleştirdi ve yolsuzlukla mücadele kapsamında çeşitli düzenlemeler hayata geçirdi. KMDB'nın yapısında değişiklikler yaparak Baş müftülük, kadılık, baş imam-hatiplik gibi dini otoritelerin görev ve sorumluluklarını şeriate ve yasal çerçeveye uygun hale getirmek için önemli katkılarda bulundu¹⁴⁸.

2017 yılında Bişkek şehrinde açılan "Daanışmandık Üyü" (Bilgelik Evi) adı verilen Hadis Akademisi Çubak Hacı'nın önderliği altında açılmıştır. Adı geçen kurum dinî eğitim amacıyla faaliyet göstermekte olup, öğrenci kabulü belirli bir sınav sürecine tabi tutularak gerçekleştirilmiştir. Seçilen öğrenciler genelde daha önce bir dini eğitim kurumu mezunu olurlar. Bu merkezde eğitim gören öğrenciler, seçilerek ders almaya hak kazanmışlardır. Hadis Akademisi'nde haftanın belirli günlerinde, düzenli eğitim programlarının yanı sıra, kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı olmak üzere halka açık dinî dersler de verilmiştir. Böylece yalnızca öğrenci eğitimiyle sınırlı kalınmamış; aynı zamanda toplumda gözlemlenen dinî bilinç eksikliğini gidermeye yönelik faaliyetler de yürütülmüştür. Bu dersler video formatında kayda alınarak, geniş kitlelere ulaşması amacıyla sosyal medya platformlarında yayımlanmıştır.¹⁴⁹

Erkeklerle yönelik gerçekleştirilen dersler genellikle belirli bir kaynak kitap üzerinden yürütülmüş, ardından soru-cevap bölümüyle devam etmiştir. Bu bölümde, işlenen konularla doğrudan ilgili olan ya da genel olarak dinî meseleleri kapsayan halk soruları cevaplandırılmıştır. Bu yaklaşım, toplumun dinî yönden bilinçlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Dolayısıyla, Hadis Akademisi ilim merkezi, halkı dinî açıdan aydınlatma misyonuyla önemli bir işlev üstlenmiştir.

Çubak Hacı'nın vefatının ardından da bu merkezde dinî eğitim faaliyetleri kesintiye uğramamış; onun öncülüğünde yetişen talebeleri tarafından dersler düzenli olarak sürdürülmeye devam edilmiştir.

---

¹⁴⁸<https://muftiyat.kg/%d1%87%d1%83%d0%b1%d0%b0%d0%ba-%d0%b0%d0%b6%d1%8b-%d0%b6%d0%b0%d0%bb%d0%b8%d0%bb%d0%be%d0%b2/> [Erişim tarihi: 09.02.25]

¹⁴⁹ <https://youtube.com/@nasaatmedia?si=pVQeB5dtRZbCEv1f> [Erişim tarihi:22.04.2025]

Calilov, Kırgızistan dışında Rusya, Güney Kore ve ABD gibi ülkelerde de davet programlarına katılarak İslam dininin değerlerini, başta orada yaşayan Kırgızlar olmak üzere Orta Asyalı diğer Müslüman milletlere aktarmıştır. Aynı zamanda, vatandaşların özellikle fikhî konulardaki dini sorularına yanıt vermiştir. Dini konulardaki makaleleri 'Ayet' ve 'Tamçı' gazetelerinde yayımlanmıştır. Bunun yanı sıra, radyo ve televizyon programlarında düzenli olarak yer almıştır ve sosyal medya platformlarında aktif bir şekilde çalışmalarını sürdürmüştür

2.1.3.1.3. Çalışmaları

1) Eserleri

- a. *Baktılıuluk Formulası* (Mutluluğun Formülü)
- b. *el- 'Akîdetü't-Tahâviyye* (Eserin Kırgız dilinde ilk yazılan şerhi)
- c. *Ayaldardın Maseleleri* (Kadınların özel meseleleri)
- d. *Şiyalar Kim?* (Şiîler hakkında Şiîlerin kendi eserlerinden faydalanarak yazılan kitap)
- e. *İslam cana İbadat* (İslam ve İbadet'in önemini anlatan kitap)
- f. *Üy-Bülölük Maseleler* (Aile ile ilgili değerleri içeren eser)
- g. *Akykat Colu* (Günlük hayattaki dinî meselelere dair soru ve cevapların toplamı)

2) Makaleleri

- a. *Akır Zaman* (Âhir zaman, Kıyametin alametleri konusunda)
- b. *Amanat Şayloo*, (Büyük meclis seçimine vatandaşların katılımı (caiz mi değil mi) hakkında)
- c. *Közü Açıkta Aalam Sırlarını ce Şaytan ırlarını?*¹⁵⁰
- d. *SMS Talak Tüşöbü* (Mesaj ile Verilen Talak Geçerli mi)
- e. *Karın Ene Kaygısı ce İcaraga Alınan Catın Maselesi* (Gündem meselelerden olan taşıyıcı annelik hakkında yazılan makalesi)
- f. *Sütorkduk Tuuraluu* (Riba, Faiz ile ilgili)

---

¹⁵⁰ 2014 yılında Kırgızistan'daki televizyon kanallarında sunulan büyücü, medyumlar hakkında İslam'ın genel prensiplerine aykırı olan bir programdır. Calilov'un bu programda gösterilen şovların caiz olmadığını deliller ile ortaya koyan makalesidir.

- g. *Kuran Okusak Bolobu* (Merhumelere Kuran okuyup başışlama konusu)
- h. *Nooruz Boyunça Kep* (Nevruz bayramının caiz olup, olmadığı hakkında)
- i. *Kök Börü Arambı?* (Millî at oyunu olan 'Gök Börü'nün dinen caiz olup olmadığı ile ilgili)
- j. *Emne Kılıu kerek?!* (Müslüman bir ülkede yaşayan, Müslüman olmayan kişilerle ilgili)
- k. *Dubanız Kabil Bolsun* (Hac seferinde Haccın yapılması ve ziyaret esnasında okunacak duaları kapsayan, hacılar için sade dilde hazırlanan makale)
- l. *Zorduktun Tübü Korduk* (Zülmün sonu zilletir. Zülüm ve çeşitleri ile ilgili)
- m. *Padışaga Osuyat* (Padışaha nasihat, makale ele alındığı dönemdeki Kırgız Cumhurbaşkanının kararlarını tenkitleyerek yazdığı makalesi)
- n. *Cetinin Birisinbi?!* (Hadislerde geçen Kıyamet Gününde Allah'ın rahmet gölgesinde olacak olan yedi zümre ile ilgili)
- o. *Kurman Ayt cana Kurmandık Çaluu* (Kurban Bayramı ve Kurbanlık Kesmek ile ilgili)
- p. *Abiyir Açılğandan Kiyin Adepke Col Barbi?!* (Hz. Peygamber'e yönelik film ve karikatür çalışmalarını yapanlarla ilgili)

Yukarıda adı zikredilen makalelerin çoğunluğu genelde kitabın yayınlandığı 2014 senesine kadar kaleme alınmıştır. Diğerleri kitaba daha sonra dahil edilmiştir.

Yazarın Kırgız toplumuna İslam dininin değerlerini ulaştırmada kullandığı yöntemlerinden biri de makaleleridir. Çubak Hacı Calilov televizyon programlarıyla genelde orta ve alt eğitim seviyesinde olan halka hitap ederken, kaleme aldığı makaleleriyle eğitimli, televizyon programları ile aşırı ilgilenmeyen eğitimli olan kitleye -memurlara, millet vekillerine vs.- hitap etmiştir.

2.1.3.2. *Baktıluuluktun Formulası* Adlı Eseri

(Бактылуулуктун Формуласы)

2.1.3.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Eser, Kırgızistan'ın eski Müslümanları Dini Başkanlığı (KMDB) başkanı tarafından kaleme alınmış olup, toplam üç yüz sayfadan oluşmaktadır. 2014 yılında Bişkek'te ilk kez yayınlanan eser, Kırgızistan'daki güncel dini meseleleri ve bu konulara yönelik sorular ile cevapları ele almaktadır.

Yazar, kendisine yöneltilen sorulara bazen mizahi, bazen de sert ve eleştirel bir üslupla yanıt vermiştir. Bunun yanı sıra, kitapta, Kırgızistan'da yaşanan dini ve güncel meselelerle ilgili derlenmiş makaleler bulunmaktadır. Bu makalelerde her konu, Hanefi mezhebi başta olmak üzere farklı mezheplerin kaynaklarına dayanarak incelenmiştir. Ayrıca, televizyon ve radyo gibi canlı yayın programlarında halk tarafından yöneltilen sorulara verilen yanıtlar da kitaba dahil edilmiştir.

Eserde yer alan toplum tarafından yöneltilen sorular geniş bir yelpazeye sahiptir. Temizlik (taharet), sosyal ilişkiler (muamelat), evlilik ve boşanma (münakehat) gibi bireysel ve toplumsal yaşamı ilgilendiren hemen her konuda sorular sorulmuştur. En sık yöneltilen sorular arasında aile hukuku, özellikle de boşanma (talak) ile ilgili meseleler öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, taciz ve şiddete maruz kalan kadınların soruları da kitapta yer almaktadır.

Bazı bölümlerde yalnızca bir psikoloğa ya da bir doktora yöneltilmesi gereken sorulara da rastlanmaktadır. Soruların ardından, genellikle soruyu soran kişinin telefon numarası (örneğin: 0772 45 XXXXX) veya ismi belirtilmiş, bazı durumlarda ise anonim olarak kaydedilmiştir.

Yazar, eserinde Kur'an-ı Kerim'in Kırgızca şiirsel mealinden de faydalanmıştır. Örnek olarak Adiyat suresinin 1–5. ayetleri şu şekilde ifade edilmiştir:

Külüktörgö ant!

Tıyagınan ot çaçırıp (kay birde),

Entigişip, küyügüşkön çapkanda,

Tanga maal coonu kaptap, düngüröp,

Art cagınan çan kötörgön asmanga.

*Uçur kelse carıp kirgen top buzup,
(Uçur kelse, Cardam bergen coodon aman kaçkanga)*

Bu şiirsel dizelerde, özellikle atların cesareti ve sadakati gibi faziletlerine vurgu yapılmaktadır. Eserde, bazı kesimlerin Kur'an meallerinin bu şekilde şiirsel formlarda sunulmasına karşı mesafeli durduğuna da değinilmektedir. Ancak Calilov, bu tür bir anlatımın Kur'an'ın anlamını kavratmak amacıyla yapıldığını ve kendi şiir yeteneğini bu yolda kullanmasında dinen bir sakınca olmadığını açıkça ifade etmektedir.¹⁵¹

Bunun dışında, "Ahir zaman" (ahiret) kısmında, 19. yüzyılın sonlarında yaşamış olan bir Kırgız akınının (evliya şair; dini şiirler söyleyerek halkı İslam'a davet eden kişi) ahiret konusundaki bazı paragraflarına Çubak Hacı eserinde yer vermektedir. Bu ve benzeri zatlar, Allah'ın kendilerine bahşettiği yetenek ve özellikler sayesinde farklı konuları ele aldıkları şiirleriyle halkı dini açıdan bilinçlendirmişlerdir.

Azizder aytıp ketiptir, Akır zaman bolcolun,

Ak aziret paygambar, Adam ata baş bolup,

Türkesi; *Ahir zamanın alametlerini, Azizler dile getirmiş, Âdem a.s. 'dan itibaren, Hak Hz. Peygamber başta olmak üzere...* Bu satırlar Evliya Kalıgul Bay Uulu'nun Ahiret hakkındaki haberlerdir.

2.1.3.2.2. Yazılış Amacı

Eserin kaleme alınmasının birden fazla nedeni bulunmaktadır. Bu hususlara daha önce de değinilmiştir. Kitap, makale ve soru-cevap formatında ele alınmıştır. Makalelerde genellikle halkın zihninde soru işareti bırakan güncel meseleler işlenmektedir. Bu meseleler kimi zaman ilim ehli kişiler tarafından cevaplandırılmış, kimi zaman ise yanıtız kalmıştır. Bundan dolayı ortaya çıkan, gündem olan yeni dini meselelere delilleriyle cevaplar yazılmıştır.

Kitap, 2014 yılına kadar Çubak hacı Calilov'a yöneltilmiş sorulara verdiği yanıtlar ile, yaşadığı dönemde halk arasında gündeme gelen konular hakkında muteber kaynaklara dayandırarak kaleme aldığı makalelerin bir araya getirilmiş hâlidir. Bu çalışma, söz konusu soruların ileride tekrar âlim ve hocalara yöneltilmesine gerek

---

¹⁵¹ Çubak Acı Calilov, *Baktılıuluktun Formulası* (Bişkek, 2014). s. 93-94.

kalmadan Müslüman Kırgız toplumunu aydınlatmak amacıyla kitap hâline getirilmiştir.

Calilov'un *Baktuluuluktun Formulası* eserinde öncelik olarak Hanefi fıkıh kitaplarına atıf yaparak mezhep görüşleri sergilemiştir. Bazı yerlerde Hanefi dışındaki mezheplerin görüşlerini de zikretmiştir. Örneğin; *Merhumlara Kur'an okuyup sevabını bağışlama* konusunda Merhuma bağışlanan sevabın ulaşacağı görüşü; Hanefi âlimi, Şeyhülislâm Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Fergânî el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserinde, Ebü'l-Abbâs es-Serûcî'nin (ö. 710/1310) *Nefehât* adlı eserinde, Ebü Muhammed Bedrüddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Kenzü'd-Dekâ'ik* adlı eserinde ve daha birçok Hanefi kaynağında savunulduğu görüşünü aktarmıştır. Hanefiler dışında diğer üç mezhebin de bu görüşü desteklediğine dair mezhep içi eserlerden örnekler sunulmuştur.¹⁵²

Ayrıca, bu amelin kabul edilmeyeceğini savunan Kırgızistan'daki selefi kesime delil niteliğinde, Muhammed b. Abdilvehhâb'ın (ö. 1206/1792) *El-Ahkâm fî Temennî'l-Mevt* adlı eserinde ve Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *Mecmû'u'l-Fetâvâ* adlı eserinde bu merhuma okunan Kur'an'ın kabul edileceğine dair görüşlere de yer verilmiştir.¹⁵³

2.1.3.2.3. Örnek Metin

Calilov'un söz konusu eseri, çeşitli meseleleri ve bu meselelerin dindeki hükümlerini içermektedir. Örnek metin olarak eserdeki 'zulüm' konusuna dair kısmı sunduk: *Kuru doomat menen başkalarga calaa caap, kılbağanın kıldı, aytpaganın ayttı dep moyunga aldiruu da aram, zulumduk. Kurani Karimde: Kim tuura emes kata iş casap, ce künöö ketirip alıp, andan son, ayıpsız biröönü sen kıldın dep ayıptagan bolso, calgan-buhtan menen açık künöönü kötörüptür! (Nisaa s. 112)*¹⁵⁴

Türkçesi: *İftira atmak — birine asılsız suçlamalar yönelterek yapmadığı bir şeyi yaptı, söylemediği bir sözü söyledi diye zorla itiraf ettirmeye çalışmak — haram ve zulümdür. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: Kim bir hata veya günah işler, sonra onu*

¹⁵² Calilov, *Baktuluuluktun Formulası*. s. 81.

¹⁵³ Calilov, *Baktuluuluktun Formulası*. s. 76.

¹⁵⁴ Calilov, *Baktuluuluktun Formulası*. s. 42.

bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz ağır bir iftira suçunu ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur! (Nisâ Suresi, 112)

2.1.3.2.4. Delillendirme

Kitapta, delil amacıyla ayetler ve hadislerden örnekler getirilmiştir. Eserde, falcıların ve sihirbazların yaptıkları işlerin caiz olmadığını savunarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisine yer verilmiştir: *Kim kuşlarla fal bakarsa ya da kendisine kuşlarla fal bakılırsa, kim kahinlik yaparsa ya da kahinlerin hizmetinden yararlanırsa, kim sihir yaparsa ya da sihirbazların hizmetinden yararlanırsa, kim bir kahine gidip söylediklerine inanırsa — o, bizden değildir!* Bunun dışında Hanefi eserlerinden bir de dini bir meselenin hükümlerini aktarmıştır. Yazar abdest öncesi yapılan istibra hakkındaki konuyu anlatırken, istinca öncesinde istibara yapılmasının müstehap olduğunu belirterek, Hanefi alimi Ebü'l-İhlâs Hasen eş-Şürünbülâli'nin (ö. 1069/1659). *Nûrû'l-izâh* eserinde istibranın 'lazım' olduğu hakkındaki görüşünü aktarmaktadır. Ayrıca, İmam Kudurî'den: *Abdesti olmayan bir kimse kuyuya düşüp sağ olarak çıkarılırsa, kuyudan kırk kova su çıkarılır. Ancak cünüp bir kişi kuyuya düşerse, kuyudaki suyun tamamı boşaltılır.* Görüşünü de söz konusu meselenin hükmü olarak getirmiştir.

2.1.3.2.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar

Bir eserin incelenmesinde dikkate alınması gereken temel ölçütlerden biri de yazarın başvurduğu kaynaklardır. Yazarlar, eseri kaleme alırken faydalandıkları kaynakları ya çalışmanın girişinde, sonunda ya da aktardıkları bilginin hemen ardından açıkça belirtirler. Calilov söz konusu eserinde kaynakları metin içinde konuyla alakalı bilgileri verdikten sonra zikretmiştir.

Eserde Kur'an ayetlerinin ardından Hz. Peygamberin hadislerinden de kaynak olarak sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun dışında Hanefi,¹⁵⁵ Şafi,¹⁵⁶ Hanbeli, Maliki mezhebinin meşhur muteber eserlerinden Çalışmamızın bu kısmında biz sadece eserde kaynak olarak kullanılan bazı fıkıh eserlerinin listesini sunduk.

---

¹⁵⁵ Calilov, *Baktılıuluktun Formulası*. s. 88.

¹⁵⁶ Calilov, *Baktılıuluktun Formulası*. s. 86.

- *er-Red 'ale's-Şâfi 'î ve Ehli'l- 'Irâk* – Muhammed b. Sahnûn el-Kayrevânî (ö. 256/870)
- *en-Nütef fi'l-Fetâvâ* – Ebü'l-Hasen Muhammed es-Suğdî (ö. 461/1068)
- *en-Nevâzil* – Muhammed b. Ahmed İbni Rüşd (ö. 520/1126)
- *Hidâye* – Burhânüddîn el-Merginânî (ö. 593/1197)
- *Nefehâtü 'n-Nesemât* – Ebu'l-Abbâs es-Serûcî (ö. 710/1310)
- *Mecmû 'u'l-Fetâvâ* – Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328)
- *es-Seyfü'l-Meslûl 'alâ Men Sebbe'r-Resûl* – Takıyyüddin Alî b. es-Sübki (ö. 756/1355)
- *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* – Hâfızüddîn Muhammed el-Bezzâzi (ö. 827/1424)
- *Remzü'l-Hakâ'ik* – Bedrüddîn Mahmûd el-Aynî (ö. 855/1451)
- *es-Seyfü'l-Meslûl fi Sebbi'r-Resûl* – İbni Kemal (Kemalpaşazâde) (ö. 940/1534)
- *el-Meslekü'l-Mütekassıt bi'l-Menseki'l-Mütevassıt* – Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî el-Kârî (ö. 1014/1605)
- *el-Fetâva'l-Hayriyye* – Hayruddîn b. Ahmed er-Remlî (ö. 1081/1671)
- *Reddü'l-Muhtâr & Mecmû 'atü'r-Resâ'il* – Muhammed Emîn İbn Âbidîn (ö. 1252/1836)
- *el-Âlemgîriyye (el-Fetâva'l-Hindîyye)* – Hanefî ulemâ heyeti (17. yüzyıl, yaklaşık 1090/1679)
- *es-Sevâbit ve'l-Mütegayyirât fi Mesîreti'l- 'Ameli'l-İslâmiyyi'l-Mu 'âsir* – Salah es-Sâvî (d. 1954)

□ *Min Fıkhi'd-Devleti fi'l-İslâm* – Yusuf el-Karadâvî (ö. 2022)

2.1.4. Carkınbay Sebetov'un *Diniy Ritualdardın Normaları ve İslam Ukugu* Adlı Eserleri

2.1.4.1. Yazarın Hayatı

2.1.4.1.1. Doğumu ve Eğitimi

Carkınbay SEBETOV 28 Ocak 1986 tarihinde Oş bölgesinin Özgön (Özkent) ilçesine bağlı Karool köyünde doğdu. 2003 yılında aynı ilçedeki 53 No'lu "Mamamisak Botobeko" adını taşıyan ortaokul ve liseyi başarıyla bitirmiştir.

2008 yılında Oş Devlet Üniversitesi Araşan Beşerî Bilimler Enstitüsü'nün İlahiyat Fakültesi'ni tamamladı. 2008-2011 yılları arasında, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Haseki Yüksek Dinî Eğitim Merkezi'nde eğitim aldı.

2015 yılında Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi'nde, *el-Fetâva's Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osmân el-Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri* konulu doktora tezini başarıyla savunarak Dr. (PhD) unvanını aldı.

2013 yılından bu yana Araşan Beşerî Bilimler Enstitüsü'nün Din Bilimleri Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

2.1.4.1.2. Çalışmaları

Carkınbay SEBETOV çeşitli bilimsel makalelerin yanı sıra İslam hukuku alanında yazılan eserlerin yazarıdır.

1) Eserleri

- a. *İslam Ukugu* (İslam Hukuku),
- b. *İslam Ukuguna Kirişüü* (İslam Hukukuna Giriş),
- c. *Diniy Ritualdardın Normaları* (Dini İbadetlerin Esasları)
- d. *Hanefi Mazhabının Aalımdarı* (Hanefi Mezhebinin Alimleri)
- e. *Teologiyalık Negizgi Maalımattar* (Teolojiye Dair Temel Bilgiler)

2) Makaleleri

- a. *İslam Ukuk Doktrinasında Adamdın Ukuktuk Katnaştın Subyektisi Bolup Esepteleşinin Negizderi* (İslam Hukuk Doktrinde Kişinin Hukukî İlişkinin Konusu Olarak Kabul Edilmesinin Temelleri),
- b. *El-Fetava 's-Siraciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Uşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri'*
- c. *Orta Asyalı Hanefî Fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin el-Fetâva 's-Sirâciyye Adlı Eseri ve Bazı Fıkhi Görüşleri*
- d. *VI- XX. Kılımda Fergana'da Fıkıh İlmi cana Siraciüddin al-Oşiy* (6-12. yüzyılda Fergana'da Fıkıh İlmi ve Siracüddin el-Oşî),
- e. *İslam Ukugunda Üy-bülö cana Anın Negizgi Özgöçölüktörü. (İslam Hukukunda Aile ve Onun Temel Özellikleri),*
- f. *Orta Asyalı Hanefî fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin "el-Fetâvâ 's-Sirâciyye" adlı eseri ve bazı fikhî görüşleri*

2.1.4.2. Diniy Ritualdardın Normaları Adlı Eseri

(Диний Ритуалдардын Нормалары)

2.1.4.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Diniy Ritualdardın Normaları (Dini Uygulamaların Esasları) Çarkınbay Sebetov'un fıkıh ilminin fûrû kısmının konularını içeren eserinden biridir. Bu eseri gözden geçiren, kontrol edenler olarak Dr. Galmamatov A.A. ve Dr. Kozuyev S. A. isimleri eserin ilk sayfalarında yer almaktadır. Kitap, Bişkek şehrinde 2021 yılında Oş. Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

Eserin ilk kısımlarında yazar eser ile ilgili şu noktalara değinmektedir. Bu kitapta dini uygulamalar ve ibadetler, bunlara ilişkin esaslar ve uygulama usulleri hakkında kapsamlı bilgiler sunulduğu ve dini ritüellerin tarihi, hukuki ve sosyokültürel bağlamları ele alınarak, bu uygulama esaslarının toplum içerisindeki yeri ve işlevi detaylı bir şekilde incelendiğini dile getirmiştir.

Ayrıca, ibadetlerin yerine getirilme süreci, ilgili kurallar ve dini gelenekler çerçevesinde nasıl şekillendiği konuları da sistematik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Kitap, ilahiyat ve din bilimleri alanında çalışan akademisyenler, araştırmacılar, (dini)

yükseköğretim kurumlarında ders veren öğretim üyeleri, lisans ve lisansüstü öğrencileri ile dinî konulara ilgi duyan geniş bir okur kitlesine hitap etmektedir

Çarkınbay Sebetov'un bu eserini akademik niteliklere uygun şekilde kaleme almıştır. Türkiye'de ele alınan her kitapta olduğu gibi 'İÇİNDEKİLER' kısmı kitabın baş tarafında yer almaktadır. Kırgızistan'da yayınlanan kitaplarda genelde 'içindekiler' kısmı en sonunda yer verilir. Kitap içinde toplam on bölüm mevcuttur. Tüm konuları yazar yüz yetmiş sayfa içine toplamıştır.

Eser toplamda on bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ibadet, ibadetin anlamı, dindeki konumu, çeşitleri, ilkeleri ve ibadetle ilgili temel terimler, anlamları vs. konular yer alır.

İkinci bölümde Temizlik, (Taharet) temizliğin manası, çeşitleri, manevi ve maddi temizlik, abdest, gusül ve onu gerektiren durumlar, gusülsüz yapılamayacak olan ameller, guslün farz, sünnet ve adaları konularının ardından teyemmüm vs. konular işlenmiştir. Aynı şekilde teyemmümün de anlamı, ne zaman teyemmüm alınacak, şartları, farzları, sünnetleri, teyemmümü bozan haller, teyemmüm ilgili bazı meseleleri işlemiştir.

Üçüncü bölümde 'Namaz' konusu ile başlamış ve benzer şekilde namaz ile ilgili genel bilgiler, yani namazın önemi, faydaları, farzları, vacipleri, sünnetleri, mekruhları vs. konular ele alınmıştır.

Dördüncü bölümün konusu ise 'Namazların Çeşitleri ve Kılınma Şekli' dir. Bu kısımda farz olan namazlar, vacip olan namazlar, nafîle namazlar ve bu ibadetlerin dindeki konumu gibi konular mevcuttur.

Beşinci bölümde Namazla ilgili bazı meseleler, yani sefer namazı, hastanın namazı, namazların kazası, cemaat namazı ve imamlık yapmak, ezan ve kamet, secdeler; sehiv, tilavet, şükür secdesi vb. olarak sınıflandırmıştır.

Altıncı bölümde oruçla ilgili çeşitli meseleler detaylı bir şekilde ele alınırken, yedinci bölümde zekât ve sadaka konuları kapsamlı biçimde incelenmiştir. Sekizinci bölüm hac ve umre ibadetlerine ayrılmış olup, dokuzuncu bölümde ise kurbanlıkla ilgili hususlar üzerinde durulmuştur. Nihayet onuncu bölümde helal ve haram kavramları kapsamlı şekilde işlenmiştir. Bu şekilde, her bir bölümde ele alınan konular

alt başlıklar halinde detaylandırılarak geniş ve ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

Dini Ritüellerin Normları disiplindeki konuları anlamak için, öncelikle dersin başlığında yer alan kelimeleri ve terimleri açıklamak ve anlamlarını belirtmek gerektiğini yazar özellikle vurgulamıştır. Her ilim dalında olduğu gibi, İslam Hukuku alanının da kendine özgü terimleri vardır. Bu terimlerin anlamını kavramadan, konulara hâkim olmak mümkün değildir.

Eserin okuyucu kitlesi tarafından daha anlaşılır olması için, disiplinle alakalı bazı kelimelerin ve terimlerin sözlük ve ıstılah anlamları açıklanmıştır.¹⁵⁷ *Din*, kelimesinin Arapça kökenli bir kelime olduğu ve *adet*, *ceza*, *mükâfa*, *itaat* gibi üç temel anlamları içerdiği terim olarak ise, yaratıcıdan gelen emirlerin, insanlardan beklentilerinin ve yasaklarının bütünü anlamında kullanıldığını aktarmaktadır. Yazar bu şekilde gerekli gördüğü bazı terimlerin ıstılahî ve sözlük anlamlarını metin içinde açıklamıştır.¹⁵⁸

Daha sonra, bu disiplinin amacı, bu disiplini bitiren okuyucuların elde edeceği bilgilerin, yani ibadetle ilgili sadece teorik bilgi değil, aynı zamanda bu bilgileri uygulama becerisine de sahip olacakları belirtilmiştir. Okuyuculara helâl ve haram kavramları hakkındaki anlayışlarını genişleteceği de vurgulanmıştır.¹⁵⁹

Her konunun girişinde, konunun alt başlıklarıyla ilgili okuyuculara sorular yöneltilmiştir. Bunun dışında, konuyla ilgili Kuran'dan ayetler, Hz. Peygamberin sahih derecesinde olan hadisler verilmiş; bu ayetler ve hadisler üzerinde düşünülmesi gerektiği vurgulanarak okuyucu, önündeki konuya zihinsel olarak hazırlanmasını sağlamaktadır.

Bir bölüm sona erdiğinde ise, konu hakkında daha derinleşmek isteyen okuyucular için ileri okuma listesi sunulmuştur. Bu yöntemle yazar, okuyucuya adım adım ilerleyebileceği bir yol haritası çizmektedir. İleri okuma listesinde genel olarak

---

¹⁵⁷ Çarkınbay Sebetov, *Diniy Ritualdardın Normaları* (Bişkek: Araşan Gumanitardık İnstitutu, 2021). s. 75.

¹⁵⁸ Sebetov, *Diniy Ritualdardın Normaları*. s.13.

¹⁵⁹ Sebetov, *Diniy Ritualdardın Normaları*. s. 13.

Türk dilindeki fıkıh, ilmihal eserleri esas alınmıştır. Buna istinaden, kitabın yazarının Türk yazarlarının eserlerinden sıkça yararlandığını söylemek mümkündür.¹⁶⁰

Yazarın, kitabı oldukça farklı bir yöntemle kaleme aldığını gösteren bir diğer unsur ise şudur: Her konunun sonunda, o bölümde okunan bilgilerle ilgili en az altı bazen dokuz tane soruya ve teste yer verilmiştir.¹⁶¹ Böylelikle işlenmiş ve gözden geçirilmiş bilgiler tekrar edilmiş olmaktadır.

2.1.4.2.2. Yazılış Amacı

Diniy Ritualdardın Normaları adlı eserinin giriş kısmında eserin yazılış gerekçesiyle ilgili yazar şunları belirtmektedir, *Öncelikli olarak öğrencilere daha sonra diğer okuyucu kitlesine İslam dinindeki ibadetlerin anlamını, işlevini ve toplumsal bağlamdaki yerini açıklayıcı bir biçimde sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, bu ibadetlerin yapısal özellikleri ele alınmış; yönetsel ve içeriksel açıdan birbirleriyle olan benzerlikleri ve farklılıkları analiz edilmiştir. Ayrıca, sunulan bilgilerin pratik uygulamalara nasıl dönüştürülebileceği sistematik bir şekilde ve sade dilde ortaya konmuştur. İslam hukukunda helâl-haram ayrımı detaylı biçimde incelenerek, bu bilgilerin okuyucular tarafından benimsenmesi hedeflenmiştir.*¹⁶²

*Kitabı başarıyla tamamlayan okuyucular, İslam'daki ibadetlerin temel mahiyetini ve amaçlarını anlayacaktır ve kendi sözleriyle anlatabilecek duruma gelmiş olur. İslam'daki ibadetlerin temel kavram, ilkelerini kavrayacak ve ibadetleri uygulamada kullanabilecek yeterliliğe erişirler.*¹⁶³

Çağdaş ilmihal kitaplarında, farklı konularla ilgili olarak genellikle mezheplerin görüşlerine yer verilmektedir. Ancak bazı ilmihaller yalnızca tek bir mezhebin bakış açısını içermektedir.

Sebetov'un *Diniy Ritualdardın Normaları* eseri baştan sona kadar gözden geçirildiğinde Hanefi mezhebine göre kaleme alındığını görmek mümkündür. Bazı temel meselelerde mezhep içindeki farklı görüşler verilmiştir. Ancak, Hanefi mezhebi

---

¹⁶⁰ Sebetov, *Diniy Ritualdardın Normaları*. s. 41.

¹⁶¹ Sebetov, *Diniy Ritualdardın Normaları*. s. 42.

¹⁶² Sebetov, *Diniy Ritualdardın Normaları*. s. 13.

¹⁶³ Sebetov, *Diniy Ritualdardın Normaları*. s. 14.

dışındaki diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmemiştir. Bu noktadan yola çıkarak eserin Hanefî esaslarına göre ele alındığını söyleyebiliriz.

Eserin araştırma sonucunda yazarın eserinde yer alan konularla alakalı meseleler üzerinde herhangi bir yeni ictehadî görüşünü ortaya koyduğuna rastlamadık. Dolayısıyla yazar eserinde sadece mütekaddimîn ve müteahhirîn Hanefî ulemasının görüşlerini aktardığını söyleyebiliriz.

2.1.4.2.3. Örnek Metin

Genel ilmihal niteliğinde olan *Diniy Ritualdardın Normaları* eseri birçok konuyu esas alarak kaleme alındığını daha önce zikretmiştik. Bu kısımda örnek metin olarak 'Cenaze' konusundan alıntı verilmiştir.

*Canaza namazının şartları cana okuluşu. Canaza namazı – Musulman markumdarga duba kılıu maksatında okulgan namaz. Canaza namazın okuu parz kifaya. Canaza namazında ruku- sajda bolboyt. Canaza namazına turgan adam daarat alıp kıbıla tarapka burulup turuşu kerek. Canaza namazının rukunu kıyam cana takbir bolup eseptelet.*¹⁶⁴

Türkçesi: *Cenaze namazının şartları, kılınışı. Cenaze namazı – Müslüman ölüler için dua etmek amacıyla kılınan namazdır. Cenaze namazı farz-ı kifayedir. Cenaze namazında rükû ve secde yoktur. Cenaze namazını kılan kişi abdest almalı ve kibleye döndüğü halde durmalıdır. Cenaze namazının rüknu kıyam ve tekbirdir.*

2.1.4.2.4. Delillendirme

Çarkınbay Sebetov, söz konusu eserinde delillendirme amacıyla en çok ayetlere, ardından ise hadislere yer vermiştir. On bölümden oluşan bu eserde toplam 80 ayet ve 77 hadis delil olarak kullanılmıştır. Ayetler, sure adı ve ayet numarası belirtilerek dipnotlarda gösterilmiştir. Hadislerin büyük bölümü ise Kütüb-i Sitte olarak bilinen kaynak eserlerden alınmıştır.

2.1.4.2.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar

Bir çalışmanın güvenilirliğini ve ilmî değerini belirleyen unsurlardan biri, yazarın dayandığı bilgi kaynaklarıdır. Sebetov, kitabında farklı disiplinlerde kaleme

---

¹⁶⁴ Sebetov, *Diniy Ritualdardın Normaları*. s. 63.

alınmış çeşitli hadis, tefsir, vs. eserlerden yararlanmıştır. Ancak biz burada, yazarın özellikle fıkıh alanında kaynak olarak başvurduğu eserlerin yazarlarıyla birlikte listesini sunduk.

- *Namaz Kitabı*, Yavaş, H. (2007). (s. 224). Bişkek.
- *Kısaça İslam Esasları*, Haçkalı, Abdurahman. (2008). (s. 328). Bişkek.
- *İslam İlmihali*, Şentürk, L., & Yazıcı, S. (2010). (s. 593). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- *İbadet ve Hayat*, Yıldız, K. (2012). (s. 440). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- *Hanımların Özel Halleri*, Kemal Yıldız. – İstanbul: 2014.
- *İslam, İman, İbadet*, Topbaş, O. N., Kenesh, C., Momunaliev, K., & Murzaraimov, B. (2015). (s. 328). Bişkek.
- *Fıkıh (Hanefi Mezhebine Göre)*, Yeter, H. S. (2015). (s. 360). İstanbul: Erkam Yayınları.

2.1.4.3. İslam Ukugu Adlı Eseri

(*Ислам Укугу*)

Çarkınbay Sebetov'un *İslam Ukugu* kitabı, 2023 yılında Bişkek şehrinde yayınlanmıştır. Ana konular olarak ehliyet teorisi,¹⁶⁵ İslam dininde aile hukuku¹⁶⁶ ve miras hukuku konularını incelemiş ve mesele ve hükümlere teferruatlı bir şekilde yaklaşmıştır.¹⁶⁷ Kitabı baştan sona incelediğimizde ve yazarın da belirttiği gibi, eserin akademik nitelikte kaleme alındığını söylemek mümkündür. Zira kitabın giriş kısmında eserin esasen dini eğitim kurumlarının öğretim üyelerine, ilahiyat alanında eğitim almakta olan öğrenciler için hazırlandığı hakkında bilgiler sunulmuştur.¹⁶⁸

İslam Ukugu eseri, doğrudan ilmihal türünde olmasa da, İslam hukuku alanında hazırlanmış ve akademik niteliğe sahip Kırgızistan'daki önemli bir çalışmalardan biridir. Bu nedenle, eserin önemi göz önünde bulundurularak burada yer verilmiştir.

---

¹⁶⁵ Çarkınbay Sebetov, *İslam Ukugu* (Bişkek: Araşan Gumanitardık İnstitutu, 2023). s. 11.

¹⁶⁶ Sebetov, *İslam Ukugu*, 2023. s. 37.

¹⁶⁷ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 171.

¹⁶⁸ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 4.

2.1.4.3.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Kitapta, Usulü Fıkıh ve Furu Fıkıh konuları ele alınmakta ve bu iki alan arasındaki farklara değinilmektedir. Aynı zamanda, Kırgız dilinde müstakil olarak yazılan ilk Fıkıh Usulü kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle, bazı terimler Kırgız diline tercüme edilmiştir. Ancak, bugüne kadar bu tarz kitaplar kaleme alınmadığı için, kitaptaki konuları, özellikle de usul konularını anlamada okuyucular zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bunun bir diğer sebebi, Türk dilinde bazı cümlelerin uzun olmasından kaynaklanmaktadır. Eser, Türkiye’de yazılmış İslam Hukuku Usulü kitaplarına benzer bir biçimde şekil, stil, konu sıralaması ve birçok noktada benzerlik arz etmektedir. Kitabın konularını daha iyi anlayabilmek için bu disiplini daha önce okumuş olmak faydalı olabilir. Zaten kitabın kapağında, eserin yükseköğretim kurulları (üniversite) öğrencileri için yazıldığı belirtilmiştir.

Yazar, eseri kaleme alırken Türk dilindeki İslam hukuku alanında usul ve furu kitaplarından oldukça fazla yararlandığı görülmektedir. Okuyucuların İslam hukuku alanında yeni bilgi edinmekte olduğunu hesaba katarak, kitaptaki bazı terimlere dipnotlar ya da parantez içinde açıklamalar eklemiştir. Dipnot şeklindeki açıklamada yazar, *Hurmet-i musâherenin (sıhrıyet); kayın hısımlığından dolayı evlenme engelinin ortaya çıkması* olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁹

Aynı zamanda eserde Osmanlı Aile Kararnâmesi hakkında da bilgilere rastlamak mümkündür.¹⁷⁰ Bu bilgilere göre Osmanlı devletindeki kanun gereği; Evlenmeye hak kazanabilmek için erkeklerin 18, kızların ise 17 yaşına ulaşmış olması zorunlu kılınmıştır. Diğer bir maddeye göre, 18 yaşını doldurmamış bir erkek, ergenlik çağına ulaştığını beyan ederek başvuruda bulunduğunda, bu durum tespit edilirse mahkeme yetkilileri başvurmuş olan erkeğin evlenmesine ruhsat verebileceği konusu da zikredilmiştir. Ayrıca, gerekli görülmesi halinde, mahkemenin onayıyla yasal temsilcileri aracılığıyla evlilik sözleşmeleri yapılabileceği konusu hakkındaki görüşler de verilmektedir.¹⁷¹

---

¹⁶⁹ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 38.

¹⁷⁰ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 81.

¹⁷¹ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 49.

Hanefî mezhebinin önde gelen fakihlerinden Ebu Yusuf'un döneminden itibaren, her bölgede hâkim olan mezhebin fıkıh ve fetva kaynaklarındaki hükümler uygulamada esas alınmıştır. Aile hukuku ile ilgili konularda da fakihler, kendi mezheplerine ait fıkıh kitaplarına dayanarak fetva vermiştir. Ancak bu uygulamalar devlet tarafından resmi bir yasa olarak kabul edilmemiştir.¹⁷² İşte bu konuyla ilgili ilk kanun Osmanlı Devleti'nde yasal olarak yürürlüğe konulmuştur.¹⁷³

Kırgızistan devlet kanunlarına göre, nikâh ve evlenme yaşı hem erkekler hem de kızlar için 18 yaş olarak belirlenmiştir.¹⁷⁴ Söz konusu kanun da eserde zikredilmiştir. Bağımsız Kırgızistan'da, 1991 yılından sonra İslam hukuku ve benzeri akademik nitelikteki eserler dışında yazılan ilk ilmihal kitaplarının aile hukuku bölümlerinde, konu yalnızca koca ve karının hakları ile birbirlerine karşı olan yükümlülükleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca bu eserlerde, aileyle ilgili olarak ne Osmanlı Devleti'ne ne de Kırgızistan Cumhuriyeti'ne ait kanunlara yer verilmiştir.

Aile ile İlgili Bazı Meseleler bölümdeki “Doğan çocuğun nesebi” başlığı altındaki meselede yazar, adı geçen konu hakkında sadece klasik İslam hukuku kaynaklarıyla yetinilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü kadınların hamilelik süresi hakkında açık bir nass bulunmadığını zikretmiştir. Eski dönemdeki klasik eserleri yazan âlimler, kendi dönemlerindeki tıp bilgisi, deneyimler ve çeşitli düşüncelere dayanarak hamileliğin en uzun süresiyle ilgili görüşlerini belirttiklerini hatırlatmaktadır. Bu nedenle, günümüzde tıbbın gelişmiş olduğunu göz önünde bulundurarak, bu konuda hüküm verirken modern tıbbi bilgilerin de dikkate alınmasının önemli olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁵

Son yıllarda ele alınan akademik düzeydeki ilmihal eserlerinin durumunu, ilmihal eserlerinin yıllar içinde içeriğinin genişlemesi ve gelişmesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Bağımsızlığın ilk yıllarında yazılan ilmihal özelliği taşıyan eserler ile son

---

¹⁷² M. Akif Aydın, “Hukuk-ı Âile Kararnâmesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998). s. 314.

¹⁷³ Aydın, “Hukuk-ı Âile Kararnâmesi”. s. 315.

¹⁷⁴ *Kırgız Respublikasının Yustitsia Ministirligi, Kırgız Respublikasının Üy-Bülö kodeksi, 17.08.2020-cılkı redaksiyası. 19., 2020.*

¹⁷⁵ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 162.

yıllarda yazılan ilmihal eserlerinin arasındaki artan büyük farkı fark etmek mümkündür.

Eserde, yazar ayrıca fıkıh ilminin terimlerini gerektiği yerlerde metin içi notlar veya dipnotlarla, bazen uzun bazen de kısa bir şekilde açıklamaktadır. Örneğin, kitabın 15. Bölümü olan “Feraiz/Miras” konusunda, ‘Gurre’ teriminin anlamını dipnotta detaylı olarak şu şekilde açıklanmaktadır.

Gurre: Rahmindeki bebeğin (ceninin) düşürülmesiyle ilgili tazminat; *İslam hukukçuları, ceninin diyeti olarak annenin diyetinin onda biri (tam diyetten yirmide biri), yani beş deve, 50 dinar veya 600 dirhem (Hanefilere göre 500 dirhem) olarak belirlemişlerdir. Cenin, sağlığa zarar verilmesi, korkutma veya ilaç kullanımı sonucu düşerse, bunu yapan kişi, ister anne, ister baba veya başka biri olsun, kasıtlı olup olmaması durumunu değiştirmez. Hanefilere göre, eğer ceninin düşmesine anne sebep olmuşsa ve babası da buna rıza göstermişse ya da düşürme niyeti olmadan gerçekleşmişse, diyeti ödenmez...* diye devam etmiştir.¹⁷⁶ Bunun dışında birçok terimin açıklamasını ve İslam hukukundaki hükmün Hanefî mezhebi üzerindeki etkisini tespit ettik. Örnek olarak yine bir terimin açıklaması verilmiştir; biz de burada aktardık.

İlâ; *Kadına dört ay boyunca yaklaşmama yemin etmek. Kocanın, eşiyile cinsel ilişkiye girmemek için yemin etmesi, boşanma yollarından birisi olarak kabul edilir.*¹⁷⁷ Görüldüğü üzere bu yöntemle kitabın içindeki fıkıh ile alakalı gereken terimler açıklanarak okuyucu kitlesini aydınlatmayı sağlamıştır.

Her bölümün sonunda “Bışiktooçu suroolor” yani okunan bilgileri pekiştirmek için hazırlanan sorular kısmına yer ayırmıştır. Yazar bu metotla işlenen konuların üzerinde sorulan sorular vesilesiyle eserin muhataplarına konu üzerinde düşünmeye ve metindeki bilgileri sadece okuyup geçmeden, analiz etmeyi de hedeflediğini söylemek mümkündür. Burada nikah akdi ile ilgili konunun sorularının örneğini verdik: 1) *Nikah akdinde icap-kabulün yeri nedir?* 2) *Nikahın in'ikad şartı nedir ve bunun nikah akdindeki yeri nedir?* 3) *İslam hukukunda evlenme yaşı nasıl kabul*

---

¹⁷⁶ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 173.

¹⁷⁷ Sebetov, *İslam Ukugu*. s.31.

edilmiştir? 4) Nikah akdinde meclis nedir ve bunun nikaha etkisi nedir? 5) Nikah akdi yapılırken taraflar tarafından konulan şartların nikaha etkisi nasıldır?

Her bölümün sonunda sorulara bu şekilde yer verilmiştir. Söz konusu yöntem, Çarkınbay Sebetov'un diğer eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir yöntemin, yazarın Türk dilindeki eserlerden ilham alınarak geliştirildiği düşünülmektedir.

Eserde mehir ile alakalı konuya da rastlamak mümkündür. Mehir konusu Kırgızistan'da son yıllarda gündem olan dini meselelerden biridir. Zira, Kırgızların eskiden beri gelmekte olan örf ve adetlerinde 'Kalım' veya 'Kalın' geleneği mehir yerinde kullanılmaktadır. Fakat bazı noktalarda tam mehrin şartlarıyla uyuşmamaktadır. Kalım, evlilik -düğünü- öncesinde erkek tarafın kızın ebeveynlerine verdiği belli miktardaki paradır. Bazı bölgelerde paraya ek olarak veya para yerine küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar verilmektedir. Kırgız geleneğindeki Kalım, Türkiye'de evlilikteki başlık parasına benzemektedir.

KMDB kurumu ve bazı Kırgız alimleri mehir ile 'Kalını' aynı konumda görmektedir.¹⁷⁸ Bundan dolayı Kalın mehir hükmünde olduğuna dair fetva verilmiştir.¹⁷⁹ Sebetov da bu konuda kalın ile mehri aynı görüştedir. Eserinde de aynı görüşü belirtmektedir.¹⁸⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) evlendiğinde eşlerine mehir vermiştir. Kızlarını evlendirirken de mehir istemiş ve evlenen sahabeleri eşlerine mehir vermeye teşvik etmiştir.¹⁸¹ Mehir, kadının şahsına ait olan bir haktır. Onun rızası ve memnuniyeti olmadan hiç kimse bu hakkı kullanma yetkisine sahip değildir. Babası veya dedesi, mehri kızının adına alabilir, ancak ona sahip olamazlar. Ayrıca, verilen mehirden kızın rızası olmadan kızın büyükleri bu parayı çeyiz hazırlamada kullanamaz.

Kitapta mehrin, nikah öncesi veya sonrası verilebileceği, mehir belirlendikten ve nikah kıyıldıktan sonra, kadın mehri kocasına bağışlama hakkına sahip olduğu, mehrin, nikahın şartlarına girmediği, bu nedenle, nikah öncesi veya nikah sırasında

---

¹⁷⁸ "Mahr Maselesi", *Kırgızistan Musulmandar Diniy Başkarmalıgı* (28 Aralık 2022).

¹⁷⁹ "Kalın Menen Mahrđın Ayırması / Çubak Acı Calilov / Orozodon Orunduu Sabaktar", haz. Myktybek Arstanbek.

¹⁸⁰ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 92.

¹⁸¹ Nesâî, "Nikah", 63.

mehrin miktarı belirlenmemişse, gerekirse mehir verilmemesi konusunda konuşulsa dahi, nikah geçerli sayılacağı ile ilgili bilgiler mevcuttur.¹⁸² Mehir, nikahın şartı değil, bir sonucu olarak kabul edilir.¹⁸³ Dolayısıyla, nikahı ticaret olarak görmemek ve mehri kadının bedeli olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Kur'an'da da belirtildiği gibi, mehir, erkeğin kadına içtenlikle verdiği bir hediyedir.¹⁸⁴

Ayrıca evlilikteki evlenilmesi yasak olan gruplar da zikredilmiştir. Bu gruplar a) Evlenilmesi ebedi yasak olan kişiler. b) Geçici yasak olan kişiler şeklinde kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır.¹⁸⁵ Eserde yazar, toplam 80'dan fazla ayet, 40'dan fazla hadis-i şerife atıfta bulunmuş ve dipnotta zikretmiştir.

2.1.4.3.2. Özelliği

Her eserin genellikle kendine özgü bir özelliği bulunur. Sebetov'un kaleme aldığı *İslam Ukugu* adlı eserin de özgün sayılabilecek bazı özellikleri vardır. Bu özelliklerden biri, eserin Kırgızistan'ın bağımsızlık sürecinden sonra İslam hukuku alanında ilk kaleme alınmış eserlerden olmasıdır. Ayrıca, Kırgız dilinde yazılmış ve akademik nitelik taşıyan müstakil eserlerden biri olması da dikkat çekicidir. Eserin üniversitelerdeki ilahiyat fakültesi öğrencileri için hazırlanmış olması da bu özgün yönlerden biridir.

Kitapta genel olarak Hanefi mezhebine dair görüşler verilmiştir. Özellikle Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed gibi önde gelen Hanefi âlimlerinin görüşleri daha çok yer almaktadır. İmam Züfer'in görüşlerine daha nadir de olsa yer verilmiştir. Eserin Hanefi mezhebine ait olduğu, bununla birlikte başka mezheplerin görüşlerinin de zikredileceği ve bu durumun okuyucular tarafından yanlış anlaşılmalara sebep olmaması gerektiği kitabın giriş kısmında yazar tarafından hatırlatılmıştır. Zira Kırgızistan'da yaşayan Müslümanların %91'i Hanefi mezhebinde oldukları için bu coğrafyada fıkıh alanında yazılan kitapların büyük oranda Hanefi mezhebinin görüşleri üzerinde kaleme alındığı belirtilmektedir. Bundan dolayı yazar bu noktaya okuyucuların dikkatini bizzat çekmiştir.

---

¹⁸² Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 94.

¹⁸³ Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, ts. s. 64.

¹⁸⁴ Nisa, 4/4.

¹⁸⁵ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku* (İstanbul: Ensar, 2008). s. 315.

Hanefi mezhebinin görüşlerinin daha çok yazıldığı bir delili, Sebetov'un eserinin içindeki dipnotlarda yer alan Hanefi eserleridir.

Bu eserin özelliklerinden biri, Kırgızistan'da dört mezhebin görüşlerini içeren ilk kitaplardan biri olmasıdır. Bu özelliği ile kitap Kırgızistan'da kaleme alınan diğer fıkıh alanındaki eserlerden farklılık arz etmektedir.

Mezhep görüşü verilirken, *Hanefi mezhebine göre veya Şafi mezhebine göre ya da meşhur Şafi alimleri bu konuda şöyle demiştir veya Hanefi mezhebinin muteber eserlerine göre veya Ebu Hanife'nin görüşüdür ya da İmameyn'in fikrinde, vs.* tabirlerle fıkhi meselelerde mezheplerin görüşlerini sunmaktadır.

Aşağıda mezheplerin görüşlerine yer verilen bazı örnekler zikredilecektir. 'İkrah' konusunda Hanefi mezhebinin görüşüyle beraber Şafi mezhebinin görüşlerine yer vermiştir.

- *Zorlanan kişinin işlediği yasaklanan işler. Zinâ yapmak, adam öldürmek gibi. Eğer öldürürse, suçlu olur. Hanefiler'e göre, bu durumda kısas cezası zorlayan kişiye verilir. Şâfiîler'e göre, kısas cezası her ikisine de verilir. Zinâ yapmaya zorlanma durumunda, ceza zinâ yapan kişiye verilir. Ancak Hanefi mezhebine göre, bu durumda had cezası değil, tazir cezası verilir.*¹⁸⁶

- *Evliliğe engel teşkil eden süt miktarı hakkında farklı görüşlere yer verilmiştir. Hanefiler ve Mâlikîler'e göre, süt emzirmenin fazla ya da az olmasının bir farkı yoktur. Ne kadar olursa olsun, evlilik engeli ortaya çıkar. Şâfiîler ve Hanbelîler'e göre ise, çocuk en az beş kez emzirilmelidir.*

- *Ebû Hanîfe, Züfer ve bir görüşüne göre Ebû Yûsuf şöyle demiştir: Özgür, ergenlik çağına ermiş ve akıl sağlığı yerinde olan kızlar ve dul kadınların evlenmesinde velilerinin hiçbir yetkisi yoktur. Onlar, velilerinin onayı olmadan kendi başlarına evlenebilirler ya da başka birini evlendirmek için güvenilir bir temsilci olarak tayin edebilirler...*¹⁸⁷

---

¹⁸⁶ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 32.

¹⁸⁷ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 72.

- Farklı mezhep görüşlerine yer verilen bir konu da nafaka ve miktarıdır. Hanefî mezhebine göre, erkeğin fakirlik nedeniyle eşini geçindirememesi durumu boşanma nedeni sayılmadığı ancak, Mâlikî, Hanbelî mezhebi ve Şâfiî mezhebinde bir görüşe göre, kadın, kocasının yoksulluğu nedeniyle, yani erkeğin kadını nafaka ile geçindirememesi durumu sebebiyle nikahı feshedebileceği hakkındaki görüşü yazar kitabına almıştır.¹⁸⁸ İslami kaynaklara göre kadını geçindirmek (içirmek, yedirmek, giyindirmek vb.) erkeğin üzerinde nafaka farzdır. Erkek şartı olduğu halde kadına nafaka sağlamazsa, kadın erkeğin malından yararlanabilir.¹⁸⁹

- Hanbelî mezhebinden İbn Teymiyye ve onun öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye ve Şevkânî gibi bazı âlimlerin görüşüne göre, aynı anda verilen üç talak bir talak sayılır. Son dönemdeki birçok araştırmacı da bu görüşü benimsemektedir. Aralarında Mahmud Şeltût, Ali es-Sais, Ahmed Muhammed Şâkir, M. Ebû Zehra gibi isimler de bulunmaktadır.¹⁹⁰

- Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin görüşüne göre, eğer kadın şaka amaçlı kocasına "talak ver" derse ve kocası da şaka olarak "talak verdim" (Boşsun) şeklinde cevap verirse, talak gerçekleşir.¹⁹¹

2.1.4.3.3. Örnek Metin

*İslam ukuguna ılayık, nikeni toktotuunun bir colu – muhalaa bolup sanalat. Bul termin küyöo menen ayaldın öz ara makuldaşuu (el-hulu) ce hul (al-muhaalatu) boyunca nikeni buzuusun bildiret. Tagıraak aitkanda, muhalaa ayal tarabınan sunuştalgan tölöm arkıluu küyöösünün da makuldugu menen acıraşuu degendi bildiret.*¹⁹²

Türkçesi; *İslam hukukuna göre evliliği sona erdirmenin bir yolu da muhâlaa'dır. Bu terim, koca ile kadının karşılıklı anlaşma (الْخُلْع) veya hulü yoluyla evliliği sona erdirmesini ifade eder. Daha açık bir ifadeyle, muhâlaa; kadının teklif ettiği bir bedel karşılığında, kocasının da rızasıyla boşanma anlamına gelir.*

---

¹⁸⁸ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 98.

¹⁸⁹ Rıza Ramazanî, *İslam'da Aile Hukuku ve Ahlakı*, çev. Cafer Bayar (İstanbul: Kevser, 2010). s. 109.

¹⁹⁰ Sebetov, *İslam Ukugu*. s.121.

¹⁹¹ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 125.

¹⁹² Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 139.

Nike kuragı (Evlilik yaşı); Nike kuragı Üy-bülö kuruu – öto coopkerçiliktüü iş. Oşonduktan, üy-bülö kuruunun maanisin, maksatın tüşünüp bilip, anın coopkerçiligin alganga fiziologiyalık cana psihologiyalık caktan kudureti cetkenderge gana nikeleşüügö mümkündük berilişi myzama çenemdüü körünüş bolup sanalat. Kırgız Respublikasının myzamdarında nike kuragı on segiz çaş dep belgilenip, cüyölüü sebepler bolgondo nike kuragin bir cıdan aşırbastan tömöndötüü karalgan.¹⁹³

Türkçesi; Evlilik yaşı ve aile kurmak büyük bir sorumluluktur. Bu nedenle, evliliğin anlamını ve amacını kavrayıp, onun sorumluluğunu üstlenebilecek fizyolojik ve psikolojik olgunluğa erişen bireylere evlenme hakkı tanınması, hukuki bir gereklilik olarak kabul edilir. Kırgızistan Cumhuriyeti yasalarına göre evlilik yaşı 18 olarak belirlenmiştir. Ancak, geçerli sebepler olması durumunda, bu yaş sınırının en fazla bir yıl azaltılmasına izin verilmektedir.

2.1.4.3.4. Delillendirme

İslam Ukugu eserinde, başta Kur'an-ı Kerim ayetleri olmak üzere, hadislerden ve önde gelen fakihlerin görüşlerinden faydalanılmıştır. Carınbay Sebetov, delillendirme amacıyla 80'in üzerinde ayet ve 40'tan fazla hadis-i şerife yer vermiştir. Bunun yanı sıra, Mecelle'den dört kez kaynak olarak faydalanmış ve bu atıfları dipnotlarda belirtmiştir. Konuyla ilgili olarak aşağıda bazı örnekler sunulmuştur.

- Kocası vefat eden kadının iddet süresininin müddetine delil olarak Bakara Suresi'nin 234. ayetini getirmiştir; *İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.¹⁹⁴*

- Evlilik konusunda şu hadise yer verilmiştir;¹⁹⁵ *Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeten evlensin. Çünkü evlenmek gözü haramdan daha çok korur ve*

---

¹⁹³ Sebetov, *İslam Ukugu*. s.49.

¹⁹⁴ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 154.

¹⁹⁵ Sebetov, *İslam Ukugu*. s. 40.

*ferci de daha çok muhafaza eder. Evlenmeye gücü yetmeyen de oruç tutsun. Çünkü oruç onun için bir kalkandır.*¹⁹⁶

2.1.4.3.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar

Eserde yazar, klasik dönem ve modern çağda kaleme alınmış fıkıh, hadis, tefsir gibi eserlerden yararlanmışır. Ayrıca, Türkiye’de İslam hukuku alanında yazılmış çalışmalardan da faydalanmıştır. Sebetov’un kaynak olarak kullandığı fıkıh eserleri aşağıda sunulmuştur.

- *Fetâvâ Kadîhân*, Fahrüddîn Hasen Kadîhan el-Özkendi (ö. 592/1196)
- *Bed’ü’i’u’s-Sanâ’i’ fî Tertîbi’s-Şerâ’i*, Alâüddîn Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191)
- *Delilleriyle Aile İlmihali*, Hamdi Döndüren. – İstanbul: Erkam Yayınları, 2009.
- *el- Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühû*, Vehbe ez-Zühaylî (ö.2015)
- *el- Muhtasar*, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. el-Kudûrî (ö. 428/1037).
- *el-Ahval eş-Şahsiyye fî’s-Şeriatî’l-İslâmiyye*, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. – Beyrut: el-Mektebe el-İlmiyye, 2007. (ö. 1972)
- *Ahvâl-i Şahsiyye* Muhammed Mustafâ Ebû Zehre (ö.1974)
- *el-Fetâva’s-Sirâciyye*, Ebû Muhammed Sirâcüddîn el-Ûşî (ö. 575/1179)
- *el-Hidâye*, Burhâneddin el-Mergînânî’nin (ö. 593/1197)
- *el-İcmâ*, İbni-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930 [?])
- *el-İhtiyâr li-Ta’lîl’l-Muhtâr*, Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî (ö. 683/1284)
- *el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb*, Abdülganî el-Meydânî (ö. 1298/1881)
- *el-Mebsût*, Ebû Bekr Şemsü’l-Eimme es-Serahsî (ö. 483/1090 [?])
- *el-Muhîtü’l-Burhânî*, Burhânüddîn (Burhânü’s-Şerîa) Mahmûd b. el-Buhârî (ö. 616/1219)
- *Fethu’l-Kadîr*, Kemâlüddîn Muhammed İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457) Burhâneddin el-Mergînânî’nin *el-Hidâye* adlı eserinin şerhidir.

¹⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, ts. Nikah 1.

- *el-Âlemgîriyye*, Hanefî mezhebine ait görüşleri derleyen ve özellikle Hindistan dışında *el-Fetâva'l-Hindiyye* ismiyle tanınan, Arapça kaleme alınmış bir fetva eseridir.
- *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* (1917 tarihli Osmanlı aile kanunu.).
- *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstulâhât-ı Fıkhiyye*, Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971)
- *İslam Hukuku El Kitabı*, Talip Türcan (ed.). – Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- *İslam Hukukuna Giriş*, Ahmet Yaman, Halit Çalış. – İstanbul: İFAV, 2015.
- *İslam Hukukuna Giriş*, Saffet Köse, Türkçeden çeviren Kariev A. – Bişkek, 2018.
- *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1868-1876 y.y. hukuk sistemini düzenleyen ve İslam hukukunun temel prensiplerini modern bir biçimde sunan önemli bir kanun eseridir.
- *Mugni'l Muhtâc*, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el-Kâhirî (ö. 977/1570)
- *Mukarenetü'l-Mezâhib fi'l-Fkhi'l-İslâmî*, Şeltût , Mahmûd (Ali Sâyis ile birlikte), Kahire, 1936.
- *Nasbü'r-Râye li-Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî (ö. 762/1360),

2.1.5. Mustafa Abdiev ve İslam Negizderi Adlı Eseri

2.1.5.1. Yazarın Hayatı

2.1.5.1.1. Doğumu ve Eğitimi

Mustafa Abdiev, 20 Mayıs 1986 tarihinde Kırgızistan'ın Oş iline bağlı Özgön (Özkent) ilçesinin Erkin-Too köyünde doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimini aynı ilçede tamamlamıştır.

Lise öğreniminin ardından, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bulunan Bişkek Beşeri Bilimler Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi Ekoloji ve Yönetim bölümünden

mezun olmuştur. Hâlihazırda Oş Devlet Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Uzaktan Eğitim Programı 3. sınıf öğrencisidir.

2010–2013 yılları arasında Mısır'da bulunan el-Ezher Üniversitesi İslam Enstitüsü'nde eğitim almıştır. 2017–2019 yılları arasında ise Kırgızistan'ın Oş ilinde faaliyet gösteren KMDB'ye bağlı “Abducaapar” İslam Enstitüsü'nde öğrenimine devam etmiştir.

Evli ve 5 çocuk babasıdır.

2.1.5.1.2. Görevleri

Kırgızistan'ın Oş şehri ve çevresindeki birçok camide vaiz yardımcısı ve baş vaiz olarak görev yapmıştır. 2022-2025 yılları arasında Oş Şehri Müftülüğü'ne bağlı Camiler Müdürlüğü'nde bölüm başkanı olarak çalışmıştır. Ayrıca, “Abducaapar” İslam Enstitüsü'nde iki yıl boyunca Arap Dili ve Ahlak öğretmeni olarak görev almıştır.

2.1.5.1.3. Eserleri

- *İslam Negizderi* (İslam Esasları)
- *Paygambarın Kim?* (Peygamberin Kim?)
- *Kuranga çeyin 10 sabak* (Kur'an Okumak İçin 10 Ders)
- *İbrat* (İbret)
- *Azan Cana Azançı* (Ezan ve Müezzin)
- *25 Paygambar* (25 Peygamber)

2.1.5.2. İsam Negizderi Adlı Eseri

(Ислам Негиздепи)

2.1.5.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

İslam Negizderi (İslam Esasları) eseri, Bişkek'te 2023 yılında Mustafa Abdiev tarafından kaleme alınmıştır. Kitap, İslam şeriatının hükümlerini öğrenmeye başlayan okuyucular için son derece önemli olan itikad, fıkıh, âdâb ve ahlâkla ilgili meseleleri içermektedir. Ayrıca, Kırgızistan Müslümanlar Dini Başkanlığı (KMDB / Muftiyat)

tarafından denetlenerek yayınlanmasına izin verilmiştir.¹⁹⁷ Yazar, kitabın hazırlanmasına *SEBEPKER* Kamu Yardım Vakfı ile İslam dinine hizmet eden bazı gençlerin katkı sağladığını özellikle zikretmiştir

İslam Negizderi kitabının ilk kısımlarında, müellif kitabın yazılma amacından bahsederken, eserde ibadetlerin sünnet ve mekruhlarına yer verilmediğini, zira İslam dininin fikhını yeni öğrenmeye başlayanlara daha kolay olması ve öncelikle akide (inanç) ve farzları bilmesi açısından bunun daha önemli olduğunu belirtmiştir. Çünkü ibadet sırasında farz yerine getirilmediğinde, Müslüman'ın ibadeti geçersiz sayılır.¹⁹⁸ Ancak sünnetler yerine getirildiğinde, ibadetin sevabı çoğalır ve güzelleşir. Mekruhlar yapıldığında ise ibadet sevabı azalır, ama yine de geçerli olacaktır. Ayrıca, *İslam Negizderi* kitabını bitiren okuyucuların, diğer fıkıh kitaplarından sünnet ve mekruh konularını derinlemesine okumalarını özellikle tavsiye edilmiştir. Özellikle, okuyucuların aklında kalıcı olarak yerleşmesi için kitap soru-cevap şeklinde yazılmıştır. Her bölümün sonunda, okunan bilgileri okuyan öğrenciler hocasına kontrol ettirmesi için ve tekrarlama amaçlı -bölümle alakalı- sorular hazırlanmıştır.

Eser Hanefi mezhebine göre yazıldığından ilk olarak İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin hayatını kısaca anlatan bir başlık yer verildiğini görmek mümkündür. Yazar, bu bölümde Ebû Hanife'nin doğum tarihi, ilim tahsili, ticaretle meşgul olması, hayatında kadılar kadısı olarak tayin edilmek isteyen yöneticinin talebini kabul etmemesi,¹⁹⁹ şöhreti, öğrencileri ve hayatının sonunda zindanda vefat etmesi vs. konuları kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bununla birlikte, en meşhur öğrencilerinden olan İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammad bin Hasan eş-Şeybani'nin de hayat kıssasına yer ayırmıştır.

Kitap, sade bir dilde kaleme alınmış olup, akademik bir dil yerine daha anlaşılır bir anlatım tarzı tercih edilmiştir. Eser, temel olarak üç ana başlık altında incelenmiştir: akait, âdâb ve fıkıh. Âdâb bölümünde işlenen konular arasında, Allah'a karşı edep, Kur'an-ı Kerim'e saygı, Hazreti Muhammed (s.a.v.)'e karşı edepler ve sahabelere

---

¹⁹⁷ Not: Kırgızistan sınırları içinde, dini kitapların basılmadan önce ya Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı (KMDB) tarafından ya da Kırgızistan Devlet Din İşleri Komisyonu tarafından incelenip onaylanarak basım izni alınması gerekir.

¹⁹⁸ Mustafa Abdiev, *İslam Negizderi* (Bişkek: Global Ofset, 2023). s. 4.

¹⁹⁹ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 5-7.

yönelik saygı gibi temel dini kurallar yer almaktadır. Bizi ilgilendiren fıkıh kısmında daha yoğunlaşarak incelemeye çalışacağız.

Kitapta ayrıca, bazı önemli terimlerin anlamları açıklığa kavuşturulmuş ve bu terimlerin kısaca tanıtıldığı bir bölüm bulunmaktadır. Örneğin; Allah, Teâlâ, Sahabe, Hicrî ve Radıyallahu Anh vs. kelimeler açıklanmış terimlerin bazılarıdır. Bu şekilde okuyucunun konuyu daha iyi kavramasını sağlamaya yardımcı olacağı düşünülmüştür. Eser, 40 sabak (40 ders) şeklinde düzenlenmiştir.²⁰⁰ Her bir dersin başında belirli bir konu işlenmiş olup, bu derslerin içeriğinde akâit, fıkıh ve âdâb ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Kitapta, konuların anlatımı için genellikle baba ve oğul,²⁰¹ hoca ve öğrenci, anne ve oğul,²⁰² iki kardeş²⁰³ ve iki arkadaş arasında geçen -dinî- diyaloglar kullanılmıştır. Bu diyaloglar, dini bilgilerin daha anlaşılır hâle gelmesine ve okuyucunun bu bilgileri daha kolay bir şekilde içselleştirmesine yardımcı olmuştur. Her dersin sonunda ise, işlenen konuyla ilgili sorular verilerek, okunan bilgilerin pekiştirilmesi sağlanmıştır.

Ayrıca eser, hoca ve talebe arasındaki etkileşimi göz önünde bulundurarak, birlikte çalışılabilecek şekilde düzenlenmiştir. Hadis kaynaklarından özellikle ahkâm hadisleri alınmış ve bu hadislerden faydalanılarak dini hükümlere dair açıklamalar yapılmıştır.

Yazar kitabın arka kapağında kitap hakkında bilgi verirken kitabım özelliği olarak şu noktalara değinmiştir; *Son zamanlarda İslam şeriatını okuyup öğrenmeye ilgi duyanların sayısının artması sevindiricidir. Özellikle ergenler ve gençler arasında dini daha geniş biçimde tanımaya istekli olanlar çoğalmaktadır. Aslında İslam'ı derinlemesine öğrenmek isteyenler için öncelikle inanç – akide ilmini, ardından fıkıh yani ibadetlerin nasıl yerine getirileceğine dair kuralları öğrenmek gereklidir. Aynı zamanda, günlük yaşamda gerekli olan ahlaki kuralları bilmek de dinin bir gereğidir. Bu üç ilim dalı hakkında yazılmış birçok kitap vardır. Ancak bu üç ilmi birlikte ele*

---

²⁰⁰ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 209.

²⁰¹ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 31.

²⁰² Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 39.

²⁰³ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 56.

alan kitaplara pek sık rastlanmaz. Elinizdeki bu kitapta biz, söz konusu üç ilmi bir araya getirerek, şeriatla bilinmesi gereken temel esasları toplamaya gayret ettik.

2.1.5.2.2. Özelliği

Her eserin kendine has belli başlı özelliği olduğu gibi *İslam Negizderi* eserinin de bazı özellikleri vardır. İslam Eserin en dikkat çeken özelliği, soru-cevap -diyalog- şeklinde yazılmış olmasıdır. Bu yazım tarzı, okuyucunun konuları daha kolay kavrayabilmesi için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Kitap, üç alanı yani, akaid, fıkıh ve bir Müslümanın günlük hayatındaki edepleri kapsayan (Ahlak) konusunu içermektedir. Diğer bir özelliği ise eserin sade dil kullanılarak yazılmış olması, özellikle toplumun çoğunluğunu oluşturan halkın anlayabileceği düzeyde olmasına özen gösterilmiştir.

İslam Negizderi adlı eserde, namaz,²⁰⁴ taharet, gusül,²⁰⁵ akaid²⁰⁶ ve benzeri konulara ilişkin meselelerde verilen hükümler ve cevaplar tamamen Hanefi mezhebine dayanmaktadır. Bu kitapta, Hanefi fikhinin izlediği üslup esas alınarak meselelerin çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Diğer mezheplerin görüşlerine ve eserlerine yer verilmemesi, eserin yalnızca Hanefi mezhebinin esaslarına göre kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır.

2.1.5.2.3. Örnek Metin

Kitabın başında belirttiğimiz gibi, eserde üç ana konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar, akait, âdâb ve fıkıh konularıdır. Özellikle fıkıh bölümü, temizlik konusunun alt başlığı olarak bilinen su çeşitleri ile ilgili soru-cevap tarzında bir kısmı içermektedir. Bu bölümden bir örnek vererek, eserin yaklaşım tarzını daha somut bir şekilde göstermek uygun olacağını düşündük. Sularla ilgili sorular ve bu sorulara verilen cevaplar, Hanefi fikhî çerçevesinde ele alınmış ve meseleler bu açıdan çözülmüştür.

Suroo: *Gusul cana daaratka iştetüügö bolboy turgan suular da barbi?* **Coop:** *Daraktan ce mömö-cemiştän sıgılıp alingan suuga cana taza nerse aralaşıp suunu*

---

²⁰⁴ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 20.

²⁰⁵ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 41.

²⁰⁶ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 104.

suuluk tabiyatınan çığargan bolso, minday suularga daarat cana gusul kılıuga bolboyt. Misalı; uksuz, şorpo, çay, şire sıyaktuu suyuktuktur. Antkeni, minday suyuktuktur suu dep atalbayt.²⁰⁷

Türkçe tercümesi; **Soru:** Gusül ve abdest için kullanılması mümkün olmayan sular var mıdır?

Cevap: Ağaçtan veya meyve çeşitlerinden sıkılarak elde edilen suya ve temiz olmayan bir şey karıştırılarak suyun vasfı değiştirilmişse, bu durumdaki sularla ne abdest alınır ne de gusül yapılır. Örneğin; sirke, çorba, çay, şıra ve benzeri sıvılar. Çünkü bunun gibi sıvılara su denilemez.

Özürü olan insanın abdestinin hükmü hakkında.

Suroo: Ar dayım murdunan ce denedegi kan ce iring aksa, ce siydiği toktoboy tamçılap, ce dayıma artınan cel çığıp, tursa, bul adamdarıdın daaratı kanday bolot?

Coop: Alar ar bir namazdın ubağı kirüüsü menen oşol namazga daarat alat da, kaalagança parz, nafile namazdarın okup, türdüü ibadattardı kıla berişet. Alardın daaratı namaz ubakty çıkmayınca buzulbayt. Ubaktytyn çıguusu menen ekinçi namazdın ubaktısı kirgende, daroo daraattarı buzulat.

Dalili: Buul adamdar istihaza²⁰⁸ körgön ayaldar sıyaktuu, ar bir namazga daarat alat. Paygamberimiz (s.a.v.) istihaza körgön ayalga Ar bir namaz ubaktısı üçün daarat alğın!-dep buyrugan²⁰⁹

Tercümesi, **Soru:** Her zaman bir insanın burnundan veya vücudundaki yara sebebiyle kan veya irin akması, idrarının durmadan damlaması, arka taraftan insan iradesi dışında yellenmesi, bu durumunda olan insanların abdesti nasıl alınır?

Cevap: Bu durumda olanlar, her namazın vaktinin girmesiyle o namaz için abdest alırlar ve istedikleri kadar farz ve nafile namazlarını kılabilirler. Diğer namazın vakti girmediği sürece bu kişilerin abdesti bozulmaz. Ancak, abdest aldıkları namazın vakti çıkınca ve sonraki namazın vakti girdiğinde abdestleri bozulur. **Delili:** bu insanların abdestinin hükmü istihaze halindeki kadınların hükmü gibidir. Zira Hz. peygamber

---

²⁰⁷ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 61.

²⁰⁸ *İstihaze:* Kadınların cinsel organından adet ve lohusalık sıvısının dışında, hastalık vb. sebeplerden dolayı gelen akıntıdır.

²⁰⁹ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 103.

(s.a.v.) *İstihaze görmüş olan bir kadına: Her namaz vakti için (ayrı) abdest al- diye buyurmuştur.*

2.1.5.2.4. Delillendirme

İslam Negizderi eserinde fıkhi birçok hükme yer verilmiştir. Sunulan hükümlerin dayanağı, delili olarak Kur'an'dan ayetler ve hadisler verilmiştir. Abdiev, kitabında delillendirme olarak konulara göre toplam 45 ayet ve 101 hadis kullanmıştır. Bu kısımda biz, kitaptaki delillendirme olarak kullanılan ayet ve hadislerden bazı örnekler sunduk.

Namazı bozan şeyler bölümünde, namaz kılan kişinin yönünü kibleden çevirmesinin namazı bozduğu belirtilmiştir. Yani, herhangi bir özür olmaksızın kibleden tamamen dönmek, namazı geçersiz kılar. Bu görüşe delil olarak şu ayet sunulmuştur: *Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin...*²¹⁰

Namazın vacipleri kısmında, namazın vaciplerinden olan namazı (sağa ve sola) selam vererek bitirmek konusuna Hz. Peygamber'in şu hadisini delil olarak getirmiştir: *Namazın anahtarı taharettir (abdest), namazın girişi (tahrimi) tekbirdir, namazın (tahlili) çıkışı yani bitirilmesi ise selam vermektir.*²¹¹

2.1.5.2.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar

Eserde Kur'an ayetleri, fıkıh, tefsir, hadis ve akaid alanlarında yazılan eserlerden kaynak olarak istifade edilmiştir. Ancak alanımız fıkıh olduğu için sadece fıkıh eserlerinin yazarları ile birlikte aşağıda vermeyi uygun gördük.

- *Hidâye* – Burhânüddîn el-Merginânî (ö. 593/1197)
- *Dürrü'l-Muhtâr*, Alâüddîn Muhammed b. el-Haskefi (ö.1088/1677)
- *Reddü'l-Muhtâr*, Muhammed Emîn İbn Âbidîn (ö. 1252/1836)
- *et-Teshil ed-Deruri li Mesaili'l Kudûrî*, Muhammed Aşık İlahi el-Berni.
- *Fikh*, B. Toktogazı Uulu, Şermuhammed Akmatcan Uulu.

²¹⁰ Bakara, 2/144.

²¹¹ Abdiev, *İslam Negizderi*. s. 190.

2.2. ÖZEL İLMİHALLER

2.2.1. Kanimet Uulu ve Akıbay Uulu'nun *Namaz Okuunu Üyrönüü* Adlı Eseri

2.2.1.1. Yazarın Hayatı

Araştırmamız sonucunda kitabın yazarlarının her ikisinin de hayatı ve eğitimi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.2.1.2. *Namaz Okuunu Üyrönüü* Adlı Eseri

(*Намаз Окууну Үйрөнүү*)

2.2.1.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Namaz Okuunu Üyrönüü kitabı (Namaz Kılmayı Öğrenme) Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde Sovyetler'in dağılmasından bir yıl sonra 1992 yılında. "Bilim ofis" yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Kırgızistan'ın bağımsızlığını elde ettiği günden sonra, Kırgız dilinde yazılan ilk ilmihal niteliğindeki eserlerden biridir. İçerdiği genel konular şunlardır: Kavramlar, maddeler hâlinde işlenmiştir. Örneğin, Efâl-i Mükellefîn olarak bilinen farz, vacip, sünnet, müstehap, mubah, haram, mekruh gibi kavramların açıklamalarına yer verilmektedir.²¹² Bu kavramlara yönelik bilgilere eserde rastlamak mümkündür.

Bu şekilde her madde kısa ve öz olarak açıklanmıştır. Ancak bizim tespitlerimize göre, Kumar oynamanın hoş bir şey olmadığı hakkında mekruh maddesini zikretmiştir. *Mekruh; Bunu yapan kimse günah işlemiş olur. Bunu yapılmasını caiz diyen de günaha girmiş olur. Mekruh için örnek: Kumar oynamak, ahlaksız şiirleri okumak, söylemek, ahlaksız (Adaba uymayan) hikayeleri anlatmak, halk arasında ahlaksız davranışlarda bulunmak da bunlardandır.*

Eserde yazar, mekruh bir ameli gerçekleştiren kişinin günah işleyeceğini belirtmekte ve bu tür fiilleri yapmanın caiz olmadığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, yazar 'kumarın mekruh' olduğu görüşüne yer vermiştir. Ancak, İslam'da kumar açıkça haram kılınmış bir eylem olduğundan, burada bir yanlış anlaşılma veya

---

²¹² İşenbek Kanimet Uulu - Erkin Akıbay Uulu, *Namaz Üyrönüü* (Bişkek: Uçkun Konserni, 1992). s.5.

yanlış bilgi verme durumu söz konusu olabilir. Zira Allah Teala, Kur'an'da kumarın haram olduğunu belirtmektedir.²¹³ Bu konuda herhangi bir müsamaha gösterilmemelidir. Belki de yazar, burada kumar gibi haram bir fiil yerine, daha hafif ve oyun amaçlı olan bir başka etkinliği kastetmiş olabilir. Altın, gümüş veya başka maddi bir şey ortaya konularak oynanan şans oyunu olan kumar, Hz. Peygamber tarafından da yasaklanmıştır. Hatta bir kimsenin arkadaşına 'Gel kumar oynayalım' demesi üzerine, Peygamber Efendimiz bu sözün kefareti olarak sadaka verilmesini emretmiştir.²¹⁴ Dolayısıyla, mekruh olan amelleri açıklarken kumarın haram olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Kitapta dini bilgilerin verilmesi sadece madde madde açıklamalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda soru-cevap formatında da sunulmuştur. Bu yaklaşım, halk arasında imamlara ve hocalara sıkça sorulan soruları derleyerek, okuyucunun daha iyi anlamasını sağlamayı hedeflemiştir. Örneğin, *Namazdaki on iki farz* başlığı altında, namazın içindeki ve dışındaki farzlar tek tek sıralanmıştır. Bu açıklamalar hem kısa hem de anlaşılır bir şekilde, halkın kolayca kavrayabileceği dilde yapılmıştır. Bu tür açıklamalar, dini bilgilerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak için oldukça etkili olmuştur.²¹⁵

Kitabın namaz bölümü, aynı zamanda görsellerle desteklenmiştir. Namazın doğru bir şekilde kılınması için kullanılan resimler, okuyucuların adım adım doğru bir namaz kılma yöntemini öğrenmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Resimlerin altına, ilgili duaların ve kavramlara da yer verilmesi, namazın nasıl kılınacağına dair daha net bir anlayış oluşturmuştur. Ayrıca hem erkekler hem de kadınlar için namaz kılma şekli ayrı siyah, beyaz resimlerle ayrıntılı bir şekilde gösterilmiş, her iki cinsiyetin namaz kılma şeklindeki farklılıklar da açıklığa kavuşturulmuştur.

Kitapta, Kiril alfabesiyle yazılmış olan dua ve surelere de yer verilmiştir²¹⁶. Bu sureler arasında Fatıha, Tekâsür, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfurun, Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak ve Nâs sureleri bulunmaktadır. Bu surelerin yanı sıra, çeşitli dualar da yer

---

²¹³ *Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın pisliklerindedir. Bunlardan kaçın ki, kurtuluşa eresiniz.* (Maide, 5/90)

²¹⁴ Lütfi Şentürk - Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali* (İstanbul: DİB Yayınları, 2018). s. 391.

²¹⁵ Kanîmet Uulu - Akıbay Uulu, *Namaz Üyrönüü*. s. 6.

²¹⁶ Kanîmet Uulu - Akıbay Uulu, *Namaz Üyrönüü*. s. 28.

almış olup, bunlar yalnızca Kiril alfabesiyle verilmiş olup, Arapça yazılışlarına yer verilmemiştir. Bu kitaptaki dini öğretilerin halk arasında daha kolay anlaşılabilmesi amacıyla yapılmış bir yöntem olabilir. Çünkü, kitaptaki sure ve duaları Arap dilinde yazılsa bile çoğu okuyucu kitlesi bu dile hâkim olmadığından okuma ve anlama konusunda sorun yaşayabilirlerdi.

Ancak, kitaptaki eksilik olarak nitelendirebileceğimiz bir nokta da Hz. Peygamber Efendimiz'in hadislerine atıf verilmemesidir. Sadece konuyla alakalı bilgiler verilip, geçmektedir.

Kitabın namazla ilgili kısmı, Kırgız dilinde yayımlanan diğer namaz ilmihali kitaplarıyla karşılaştırıldığında, temel anlamda belirgin bir farklılık arz etmemektedir. Yani, namazın farzları, vacipleri, sünnetleri, namazda okunan ayet ve sureler, dualar ile namazdaki hareketlerin (kıyam, rükû, secde vb.) anlatılması ve bunları açıklayan resimlerin yer alması gibi unsurlar, birçok açıdan birbirine benzerlik göstermektedir.

2.2.1.2.2. Yazılış Amacı

Rus İmparatorluğu'nun Kırgız halkını İslam inancından uzaklaştırmaya yönelik yürüttüğü politikalar, daha önce ele alınmıştı. Ancak bu dönemde dikkat çeken bir başka önemli sorun da Kırgızca yazılmış dini kaynakların yok denecek kadar az olmasıydı. Halk, dinî konularda bilgi edinmek istediğinde başvurabileceği eserleri bulmakta zorlanıyordu. Mevcut dini metinlerin büyük bir kısmı Arapça yazılmıştı ve bu dili yalnızca medrese eğitimi görmüş mollalar ya da bazı aydınlar anlayabiliyordu. Geniş halk kesimi ise bu bilgilere ulaşmadan kalıyordu. Bu bilgi eksikliği, toplumda ciddi bir manevi boşluk yaratmıştı. İşte bu boşluğu doldurma amaçlı yazar, *Namaz Okuunu Üyrönüü* adlı çalışmasını yazmaya ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir.

2.2.1.2.3. Özelliği

Bu eseri benzer ilmihal kitaplarından ayıran temel özelliklerden biri, küçük boyutlu ve kolay taşınabilir bir kitapçık hâlinde hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca eser, yalnızca konuyla ilgili bilgi vermekle yetinmeyip, anlatımı soru-cevap yöntemiyle zenginleştirerek okuyucunun konuyu daha iyi kavramasına yardımcı olmaktadır. Eserin dikkat çeken bir diğer yönü ise, namazın baştan sona kılınışını adım adım gösteren görseller içermesidir. Bu görseller sayesinde, özellikle yeni öğrenenler için

namazın uygulanışı daha anlaşılır ve somut bir hâl almaktadır. Bununla birlikte, her bölümün sonunda yer alan kısa özetler, işlenen bilgilerin pekiştirilmesini sağlamakta ve okuyucunun konuları zihninde toparlamasına yardımcı olmaktadır. Tüm bu yönleriyle eser hem öğretici hem de pratik bir ilmihal çalışması olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından kaleme alınan ilk namaz ilmihal eserlerinden biri olması da eserin diğer özelliğidir.

Namaz ilmihali niteliğindeki bu eser, Hanefî mezhebi esas alınarak kaleme alınmıştır. Çoğu ilmihal eserlerinde olduğu gibi bu eserde de Hanefî âlimlerinin görüşlerine ve Hanefî kaynaklara yer verilmemiştir. Aynı şekilde, diğer mezheplerin görüşleri de eserde bulunmamaktadır.

2.2.1.2.4. Örnek Metin

Burada, namazın içindeki ve dışındaki farzları konusundaki soru ve cevabın Türkçe tercümesini ve 'Farz' kavramının Kırgız dilinde okunuşu ve tercümesini vermeyi, eseri daha iyi tanıtmak açısından uygun gördük.

Soru; Namazdaki on iki farzı söyler misin?

Cevap: Namazdaki on iki farzın altısı (namazın) içinde ve altısı dışındadır. Dışındaki farzları.

1) Namaz kılacak kimsenin suyu temiz olması lazım (Hadesten taharet) 2) Namaz kılınacak mekânın temiz olması (Necasetten taharet) 3) Namaz kılacak adamın elbisesi temiz ve avretini kapatması (setr-i avret) 4) Namazın vaktinin girmesi gerekir. (Vakit). 5) Niyet. 6) Kibleye yönelmek (İstikbâl-i Kible)

İçindeki Farzları;

1) Tekbir getirmek (İftitah tekbiri). 2) Bedeni dik, düzgün tutmak (Kıyam) 3) Kıraat yapmak. 4) Rükûda omuz ve sırt aynı hizada olması lazım (Rükû). 5) Secde etmek

6) Kaade-i ahire.²¹⁷

---

²¹⁷ Kanmet Uulu - Akıbay Uulu, *Namaz Üyrönüü*. s. 7.

Yazar, Farz kavramını Kırgız dilinde Şu Şekilde açıklamaktadır. *Parz: Bul amaldı kılğan kişi soop tabat, kılbagean kişi künöölüü bolot. Munu kılbay dele koyso bolot degen adam kaapır bolot. Parz amaldarga misal: Alla Taalanın aktıĝına ıyman keltirmek, kününö beş ubak namaz okuu, Ramazan ayında otuz kün orozo tutuu. Cılına bir maal malınan, baylıĝınan zekat berüü.. Dünüösü cetken kişi bolso ömüründö bir colu Acılık kılıp kelüü.*²¹⁸

Türkçesi: *Farz: bunu iŐleyen bir Müslüman sevap işlemiş olur. Farzı yerine getirmeyen de günah işlenmiş olur. Farzı (kasten) yerine getirmezse de olur diyen (caiz saymak) kafir olmuş olur. Farzlara örnekler: Allaha iman etmek, her gün beş vakit namaz kılmak, Ramazan'da 30 gün oruç tutmak, Senede bir kere malından zekat vermek (nisaba ulaşmış ise). Maddi imkânı olursa ömründe bir kere hacca gitmek.*

Sonuç olarak, kitapta dini bilgiler halkı bilgilendirecek Şekilde sadeleŐtirilmiŐ ve görsellerle desteklenmiştir. Kitap, yazılıp, yayınlandıĝı günden itibaren halk tarafından iyi bir Şekilde istifade edilmiştir. Kitabın özelliklerinden biri olan soru ve cevap Şeklinde yer, yer bilgilerin sunulması okuyucular tarafından daha iyi anlaşılmasını ve daha kalıcı olması açısından faydalı olmaktadır. Ancak, bazı eksiklikler ve yanlış anlamalar söz konusu olmuştur. Özellikle kumarın mekruh deĝil, haram olduĝunun açıkça belirtilmesi, İslam'ın temel ilkeleriyle daha tutarlı olacağını düşünüyöruz.

2.2.2. İbrahim İzrail Uulu ve Acılık Adlı Eseri

2.2.2.1. Yazarın Hayatı

Araştırmamız sonucunda eser yazarının hayatı ve eĝitimiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

---

²¹⁸ Kanımet Uulu - Akıbay Uulu, *Namaz Üyrönüü*. s. 4.

2.2.2.2. *Acılık* Adlı Eseri

(*АЖЫЛЫК*)

2.2.2.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Acılık (Hac) kitabı 2008 yılı Bişkek şehrinde “Biyiktik” yayınları tarafından yayınlanan Hac ilmihali niteliğindeki eserdir. Yazarlığını yapan şahıs daha önce hacıların kafile başkanı olarak görevlerde bulunan, İbrahim Acı (Hacı) İzrail Uulu’dur. Editörlüğünü yapan ise Şaydılda hacı Sakelov’dur.

Kitap, hac ve umre ilmihali niteliğinde kaleme alınmış olup 116 sayfadan oluşmaktadır. İçerisinde, hac ve umre konusuna dair mîkât,²¹⁹ âfakî, İhram, hedy, Arafat, Vakfe, Tavaf, Kâbe, Müzdelife, Safa ve Merve, Sa’y²²⁰ vs. terimlerin Kırgız dilindeki açıklamaları bulunmaktadır. Konuyla alakalı terimleri aydınlatmanın ardından hac ibadetinde yapılacak amelleri sırasıyla anlatmıştır. Aynı zamanda hac ve umrede yapılması ve yapılmaması gereken ameller, ihramın giyilmesi, ihrama girdikten sonra yasak olan davranışlar ve bu yasakların ihlali durumunda yerine getirilmesi gereken cezalar,²²¹ erkek ve kadınların her ikisine yapılması yasaklanan eylemler, hacda kurban kesimi, belirli yerlerde okunacak ayetler ve dualar gibi konular yer almakta; genel olarak konuya dair esas bilgileri içermektedir. Kâbe’yi tavaf ederken, sa’y yaparken, Safa’da, Mültezim’de, zezem suyunu içerken, sa’y bittikten sonra, Makam-ı İbrahim’de ve benzeri yerlerde okunacak ayet ve dualara önce Arap harfleriyle Arapça metin, ardından okunuşu ve Kırgızca anlamına yer verilmiştir. Eserde kaynak olarak kullanılan herhangi bir fihri eser ismi zikredilmemektedir. İstifade edilen ayetlerin hangi sürenin ayeti olduğu ve ayet numarası verilmektedir. Hadislere gelince hadis kaynaklarını belirtmemiştir.

Acılık kitabı, Kırgızistan’da 1991 yılından 2008 yılına kadar yayımlanan eserler arasında, Hac konusunu ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde ele alan önde gelen çalışmalar arasında yer almaktadır. Yazar, bu kitabını 25.11.2007 tarihinde dizgiye vermiş ve eser 22.04.2008 tarihinde 500 adet olarak basılmıştır.

---

²¹⁹ İbrahim acı İzrail Uulu, *Acılık* (Bişkek: Biyiktik, 2008). s. 15.

²²⁰ İzrail Uulu, *Acılık*. s. 72.

²²¹ İzrail Uulu, *Acılık*. s. 22.

2.2.2.2.2. Yazılış Amacı

Acılık (Hac) kitabının yazarı İbrahim Acı, kitabının giriş kısmında Besmele ile başladıktan sonra Kırgızistan bağımsızlığını kazandığı günden Kırgız halkının Suudi Arabistan'ın Mekke şehrine ibadetini yerine getirmek için fırsat bulduğu günden itibaren Hacca gitmeye başladığını ve gün geçtikçe Kırgızistanlı hacıların sayısının çoğalmakta olduğunu belirterek, Bunun sebebi olarak Kırgız halkının İslam dinine olan sevgi ve saygısından kaynaklandığını söylemek mümkün olduğunu, kendisi hacca gittiğinde başından geçirdiği imtihanlar, karşılaştığı bazı zorluklar, ibadet esnasında okunan dualar, ziyaret yerleri hakkındaki bilgiler, bunları içeren bir kitap olsa Müslüman Kırgız halkı için kolaylık olacağı temennisi İbrahim hacıyı bu kitabı yazmaya sevk etmiştir.²²² Öte yandan Malezya, Endonezya, Nijerya, Kazakistan ve Türkiye'den giden hacıların elinde taşıdığı kitapların Arapça ve kendi dillerinde yazıldığını görerek esinlenme aldığını, Kırgızistan'a döndüğünde Kırgız dilinde Kırgız hacılar için kitap yazma kararı almış ve bu niyetini gerçekleştirerek Hac kitabını yazmıştır.

Aynı zamanda kitapta esas konuları olarak hac ve umrenin yapılış şekli, ihram giydikten sonraki yapılması yasak olan ameller,²²³ yapılmasına izin verilen davranışlar, hacda kurbanlık kesmek,²²⁴ Arafat'ta, Medine'de Hz. Muhammed peygamberin mescidini ziyaret etme adabı²²⁵, hac' da Ehl-i Sünnet içindeki 4 mezhebe göre haccın yapılış tarzı, birbirinden farkları vs. konular işlenerek halka kolay anlaşılacağı dilde yazıldığına dikkat çekmiştir. Zira bazı mezhepteki yapılması zorunlu olan ameller başka mezhepte zorunlu olmayan amel olabileceği hususu özellikle belirtmiştir.²²⁶

2.2.2.2.3. Özelliği

Eser Hanefi mezhebine göre yazılmıştır. Kitapta Hanefi mezhebine göre hac ve umre ibadetlerinin yapılması gösterilmiştir. Ancak, Hanefi mezhebinde olan Kırgız

---

²²² İzrail Uulu, *Acılık*. s. 9.

²²³ İzrail Uulu, *Acılık*. s. 24.

²²⁴ İzrail Uulu, *Acılık*. s. 19.

²²⁵ İzrail Uulu, *Acılık*. s. 109.

²²⁶ İzrail Uulu, *Acılık*. s. 111-112.

hacılarının diğer mezhepler hakkında bilgi edinmeleri amaçlı diğer mezheplere de değinmiştir. Zira hacda dünyanın her tarafından Müslümanlar Hac yapmaya gelmektedir ve hacda kendi mezhebine göre yaptığı için Hanefi mezhebinden farklılık göstermektedir.²²⁷ Kırgız hacılar diğer mezhepte olanları hac yapanları gördüğünde yanlış fikre kapılmaması için kitapta hacda özellikle Hanbeli, Maliki mezhebinin Hanefi mezhebinden farklılık gösterdiği noktaları zikretmektedir. Konuyla alakalı dört mezhebe göre hacda yapılan amellerin farz, vacip, sünnet, müstehap olarak işlenişi ile ilgili bilgiler tablo şeklinde kitabın en sonunda verilmektedir.²²⁸

2.2.2.2.4. Örnek Metin

İsrail Uulu, *Acılık* adlı eserinde İhram konusunda bilgileri şu şekilde aktarmaktadır. *İhram -acılıktı atkaruu üçün kiyile turgan kiyim. İhram- izar cana rida degen eki bölüktön turat. İzâr – kindikten tomukka çeyin deneni caap turgan mata kezdem. Rida - kindikten eki iyinge çeyin deneni caap turgan mata. Bul matalar ak tüstögü, dene körünböy turgan tıgız cana tigiş tüşpögön, çekeleri tigilbegen mata. İhramdı calan gana erkekter kiyet, ayaldar adattagıday ele öz kiyimderin kiyişet...*²²⁹

Türkçesi: *İhram, hac ibadetini yerine getirmek için giyilen özel elbisedir. İki parçadan oluşur: izar ve ridâ. İzâr, göbek deliğinden ayak bileklerine kadar vücudu örten bezdir; ridâ ise omuzlardan bel hizasına kadar vücudu örten bez parçası. Bu bezler beyaz, sade, dikişsiz ve kenarları dikilmemiş olur. İhram, yalnızca erkekler tarafından giyilir; kadınlar ise ihramda normal kıyafetlerini giyerler...*

2.2.2.2.5. Delillendirme

İsrail Uulu, kitabı yazarken eserde yer alan konularla ilgili olarak öncelikle Kur'an'dan, ardından hadislerden deliller getirmiştir. Sayı bakımından değerlendirildiğinde, hadislere dayanan delillerin daha fazla olduğu; buna karşılık, istidlal amacıyla kullanılan ayetlerin sayısının daha az olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Kur'an'da geçen dua, ahkam ayetleri de yer almaktadır. Örnek olarak hacda koca karı eşlerin belli süre boyunca günah işlemek, cinsel yakınlıkta bulunmak, çekişmek ve kavga etmenin yasak olduğu hakkında Kur'an'dan delil getirmektedir:

---

²²⁷ İsrail Uulu, *Acılık*. s. 109.

²²⁸ İsrail Uulu, *Acılık*. s.111-112.

²²⁹ İsrail Uulu, *Acılık*. s. 20.

*Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir...*²³⁰ İhramda iken erkeklere yasak olan davranışlar olarak, *erkeklerin başını kapatması, başına şapka vs. takmak, dikişli elbise ve benzeri giysiler giymek, ayaklarının topuklarını kapatan ayakkabı giymek yasak olan amellerdendir. Kadınlar için ihramda yapılması yasak olanlar olarak makyaj vs. ile boyanmak, yüzünü kapatmak, ellerine eldiven giymek yasak olan amellerden olarak sayılmaktadır*²³¹

Hacda kurban olarak inek veya deve gerektiren yasaklar da vardır. Bu Arefe vakfesinden sonra ve ziyaret tavafından önce eşlerin birleşmesi, Hac yapanların ziyaret tavafını cünüp halinde yerine getirmesi, İhram halindeyken Mekke haremi dahilinde devekuşu avlamak. Bu sayılanlardan herhangi birinin yapılması durumunda yapan şahsın bir deve veya bir sığır kurban etmesi gerekecektir.²³²

2.2.3. Moldo Abdurahim Şeyh'in *Namazdın Maseleleri Cana Muzakaraları* Adlı Eseri

2.2.3.1. Yazarın Hayatı

Araştırmamız sonucunda kitabın yazarının hayatı ve eğitimi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

2.2.3.2. *Namazdın Maseleleri Cana Muzakaraları* Adlı Eseri

(Намаздын Маселелери жана Музакаралары)

2.2.3.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Bu kitap Kırgızistan'ın Çüy bölgesine bağlı Kara-Balta şehrinde yer alan "İmam Azam" medresesi tarafından yayınlanmıştır. Yazarı Abdurahman Kaarı'dır. Birinci bölüm olan "Namazdın zarıldığı" (Namazın Önemi) ile ilgili verilen ayet hadislerden sonra başta Hz. peygamberin namazı, namaza verdiği önem, Sahabe ve Tabiin'in namazı, İslam tarihindeki büyük insanların namazı gibi konular yer almaktadır. Sevgili Hz. Peygamberimiz'in namazı kısmında Allah resulünün nasıl

---

²³⁰ Bakara, 2/197.

²³¹ İzzail Uulu, *Acılık*. S. 24.

²³² M. Asım Köksal, *İslam İlmihali, İman, İbâde ve Ahlak Esasları* (İstanbul: Ketebe, 2021). s. 213.

namaz kıldığı hakkındaki hadisi şu şekilde örnek getirmiştir. Hz. Aişe (r.a.) şöyle demiştir: *Bir gece Peygamber (s.a.v.) namaz kılarken öyle ağladı ki, gözyaşları göğsünü ıslatacak kadar yoğun oldu. Sonra secdeye geçti, o kadar ağladı ki, sakalları sırlıslam oldu. Ben ona neden ağladığını sordum. O, 'Ben Allah'a şükür olarak ağlıyorum, O'na olan sevgimi ve korkumu göstermek istiyorum. Âl-i İmran Suresi'ndeki 'Göklerin ve yerin yaratılışında akıl sahipleri için ibretler vardır' ayeti beni derinden etkiledi.'* dedi. Sonra Hz. Bilal (r.a.), sabah namazını kaldırmak için geldi ve Peygamber Efendimiz'i uyandırarak *'Ya Rasulallah, sabah namazı vakti gelmiştir dedi.'*²³³ Bu şekilde her konu ile alakalı hadisler konunun daha da anlaşılır olmasını sağlamaya çalışılmıştır. Yukarıdaki gibi hadislerden ve sahabe, tabiînlerin hayatından, onların kıldığı namazlardan oldukça çok veriler, misaller sunularak okuyucunun namazını düzeltmesine ve huşû ile kılınmasına yardımcı olmaktadır. Böylece namazın sadece bir belli zamanlarda eğilip, kalkmaktan çıkarak manevi bir ibadet olduğunu hissettirmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde yer alan 'Namazın Muzakaraları' (Namazın Müzakereleri) konusu altında namaz kılanların seviyeleri, çeşitleri ve bunların ahirette sevap veya cezaya layık olacakları hakkında bilgiler verilir. Namazı ikame etmenin birinci müzakeresi başlığı altında sakınılması gerekenler gelir, bunlar; göz, kulak, dil, mide diyerek her bir organın müslüman'ın manevi durumuna da etkisi olduğunu vurgular. Örnek olarak 'dil' uzvunu şöyle açıklamıştır; *Dil'i kötü söz söylemek, gıybet, kışkırtma, beyhude sözler ve benzer şeylerden sakındırmak lazım. Çünkü dili kötü söz söylemekten sakındırmazlık Allah'ı anmaktan alıkoyar. Dili kötü sözden sakındırmamak ve her türlü faydasız sözleri söylemenin zararı şu şekildedir, söylenen (faydasız) sözlerin mahiyeti insan zihninde canlanır ve Allah'ı anmaya ne kadar çabalayıp, zikretse bile zikre has olan güzel zevk ve tadı alamaz...*

Kısaca bu bölümde namazı huşu ve huzu, namaz kılarken ihsanı (Allah'ın kendisini görüyor gibi ibadet etmek) namazın kıyamında, ruküsünde, kıraatinde,

---

²³³Moldo Abdurahim Şeyh, *Namazın Maseleleri Cana Muzakaraları* (Kara-Balta: İmam Azam Medresesi, 2018). s.13.

secdesinde kıraatinde, secdesinde detaylarına kadar dikkat ederek namaz kılınması gerektiği üzere durulmuştur.

'Namazın Kılınması bir Karede' konusu altında üçüncü bölüm ele alınmıştır. Bu bölümde yer alan fıkıh kitaplarında gelenek haline gelen üslûba göre ilk konu olarak abdest konusunu işlemiştir.²³⁴ Daha sonra gusül, namazın çeşitleri (farz, vacip sünnet, nafil), ezan, kamet, vs. konular gelmektedir. Bunun dışında namazın kılınma şekli örnekleriyle verilirken kadınların namazı kısmı da vardır. Bu kısımda kadınların namazının nerelerde erkeklerin namazından farklılık gösterdiği açıklanmıştır.²³⁵ Ayrıca namazda okunan kısa sureler, kunut duası, teşehhüt ve namazdan sonra okunan uzun ve kısa dualara yer verilmiştir.

Kitabın dördüncü kısmı olan *Abdest ve temizliğin meseleleri* bölümünde İstincâ, gusül, abdest, teyemmüm, mesh meseleleri gibi konular işlenmiş olup, önceki bölümlerden farklı olarak bu kısımda her hükümden sonra bu hükmün nereden alındığına dair kaynak eserin kısaca adı Arapça olarak verilmektedir. Gusül bölümündeki, guslün sünnetleri kısmından misal verelim; *Guslün sünnetleri 1) Besmele ile başlamak (تور الإيضاح) 2) İlk olarak iki eli bileklere kadar yıkamak (فتح القدير) 3) Gusül almaya niyet etmek (تور الإيضاح) ....* Bu şekilde devam etmektedir.

Eserin beşinci bölümünün konusu 'Namazın meseleleri'dir.²³⁶ Bu kısımda namazın meseleleri işlenmiştir. Yani, namazla ilgili olan, namazın farzları, vacipleri, sünnetleri v.s. konular, namazla ilgili halk arasında sıkça sorulan sorulara cevaplar bulunmaktadır. Namazın çeşitleri, 5 vakit namaz, cuma, bayram, cenaze, terâvih ve nafil namazların türleri, zamanı, kılınışı şekli gibi konular teferruatlı olarak sunulmuştur. Her namaz için Hz. Peygamberimiz'in hadislerinden birer hadis ve anlamı ile örnekler getirilmiştir. Böylece anlatılanların daha kalıcı ve halk için okunaklı olmasını sağlamaya çalışılmıştır.

---

²³⁴ Moldo Abdurrahim Şeyh, *Namazdın Maseleleri Cana Muzakaraları*. s. 42.

²³⁵ Moldo Abdurrahim Şeyh, *Namazdın Maseleleri Cana Muzakaraları*. s. 50.

²³⁶ Moldo Abdurrahim Şeyh, *Namazdın Maseleleri Cana Muzakaraları*. s. 79.

Cenaze konusundan olan ölünün yıkanması ve cenaze namazı farz-ı kifaye olduğu fıkıh eserlerinde de zikredilmektedir Ayrıca, eserin sonunda dördüncü ve beşinci bölümlerdeki bilgiler Arapça olarak şema hâlinde sunulmuştur.

Eser, Kırgız dilinin sade bir biçimde kullanıldığı ve geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılabilir şekilde yazılmıştır. Yazar, çeşitli fıkıh ve hadis kaynaklarından geniş ölçüde faydalanmış ve bu metinlerde yer alan bilgiler, eserin içerisinde sıkça kullanılan dipnotlarla desteklenmiştir. Bu da kitabın ne kadar kapsamlı bir şekilde araştırıldığını ve doğruluğunun teyit edildiğini gösterir. Ayrıca eserde, tebliğ cemaatine ait birçok terim ve konuya da yer verilmiştir. Dolayısıyla, eserin, bu cemaatin mensubu olan bir âlim tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, eserde yer alan bazı Arapça terimler, dipnotlar aracılığıyla açıklanmış; böylece okuyucunun bu kavramlara dair daha kapsamlı bilgi edinmesi amaçlanmıştır.

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da yazılan ilmihal niteliğindeki eserlere kıyaslandığında, bu ilmihalin çok daha kaliteli bir seviyede yazıldığı rahatlıkla söylenebilir. Eser, 184 sayfa olarak düzenlenmiş ve konuları titizlikle işlenmiştir. Kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerinde işlenen meseleler özet niteliğinde Arapça şema şeklinde eserin en sonunda verilmiştir.

Kitap, Hanefî mezhebi doğrultusunda kaleme alınmış olup, yalnızca Hanefî fıkıh kitaplarından yararlanılmış ve farklı mezheplerin görüşlerine eserde yer verilmemiştir. Aynı mezhep içindeki bir konu hakkında birden fazla görüşler yer almamaktadır.

Tarihi açıdan bakıldığında da özellikle Kırgızistan'da (Orta Asya'da) Müslümanların çoğunlukla Hanefî mezhebinde oldukları görülmektedir. Kitapta en çok dipnot verilen kaynaklardan olarak *Nûrû'l-îzâh* ve *Muhtâr* adlı eserleri gelmektedir.

2.2.3.2.2. Örnek Metin

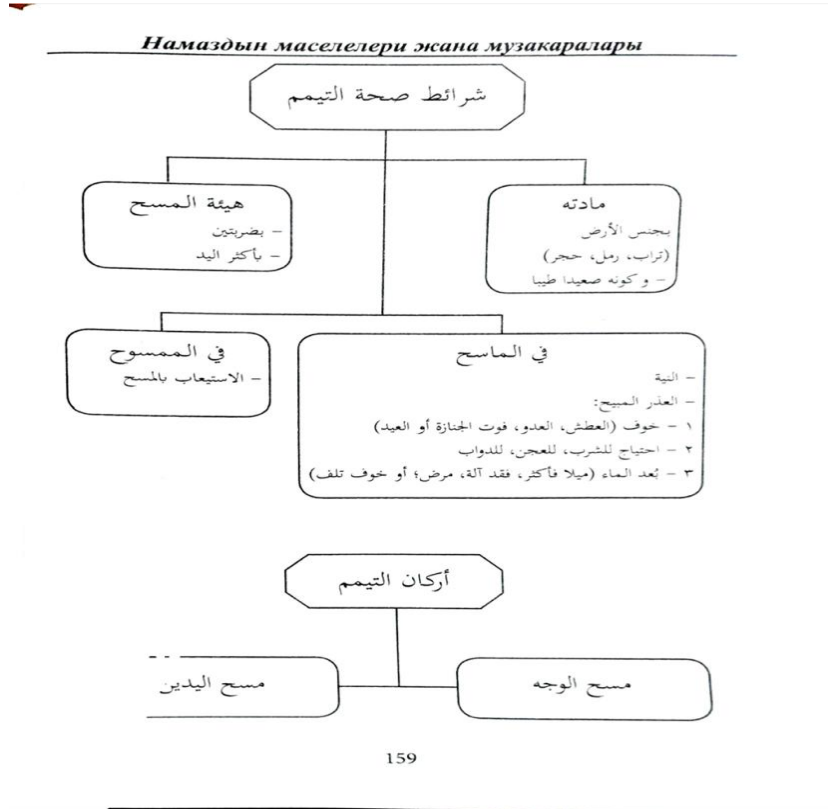
Örnek olarak 'teyemmümün sıhhat şartları' altındaki şema ve eserde yer alan hadis verildi.²³⁷

---

²³⁷ Moldo Abdurahim Şeyh, *Namazın Maseleleri Cana Muzakaraları*. s. 159.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ».

Bu hadiste İbni Ömer'den rivayet edildiğine göre, Allah'ın elçisi şöyle buyurdu; *İslam, beş temel üzerine kuruludur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şهادet etmek, namazı düzenli olarak kılmak, zekâtı vermek, hacı yerine getirmek ve Ramazan orucunu tutmak.*²³⁸ Eserde genelde hadis ve ayetlerin önce Arapçasını daha sonra Kırgız dilinde tercümesi verilerek metnin anlamını açıklamıştır.²³⁹

2.2.3.2.3. Delillendirme

Moldo Abdurahim Şeyh, eserinde Kur'an ayetlerini ve hadisleri delil olarak kullanmıştır. Kitabın içeriği, her bir konu başlığı üzerinde derinlemesine bir

²³⁸ Buhârî, "İmân", 2.

²³⁹ Moldo Abdurahim Şeyh, *Namazın Maseleleri Cana Muzakaraları*. s. 6.

inceleme yapılarak titizlikle işleme sonucunda, toplamda 71 ayet ve 33 hadis delillendirme olarak yer aldığını tespit ettik.

Ancak fıkıh usulündeki kaidelerden herhangi bir delillendirmeye yer verilmemiştir. Kitapta namazın faydalarından söz ederken, Meâric Sûresi'nin 34-35. ayetlerini örnek olarak getirmiştir: *Onlar, bütün şartları ve rükünleriyle birlikte namazlarını vaktinde ve eksiksiz olarak kılarlar, asla geçirmezler. İşte bu kutlu insanlar, cennetlerde ağırlanacaklardır.*

Eserin 'temizlik' kısmında, Hz. Peygamber'in şu hadisine yer verilerek temizlik konusuna verilen öneme dikkat çekilmiştir: *İdrardan sakınınız; zira kabir azabının çoğu bundan, yani temizlik ihmâlinden kaynaklanır.*²⁴⁰

2.2.3.2.4. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar

Daha önce de belirtildiği üzere, kitapta ayetler ve hadislerin yanı sıra meşhur fıkıh, tefsir ve hadis kitaplarından da faydalandığı görülmektedir. Biz, kitapta kaynak olarak kullanılan sadece fıkhi eserleri ele alacağız.

Burada fıkıh eserlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasının sebebi; kaynak eserlerin bu kitapta açıkça, metin içinde veya dipnot şeklinde zikredilmiş olmasıdır. Diğer eserlerde ise kullanılan kaynaklar kısmına yer verilmemekle birlikte, bazı eserlerin sadece adı zikredilmiş, ancak çoğunlukla zikredilmeden sadece meselelerin hükmü verilmiştir.

- *el-Muhtasar*, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. el-Kudûrî (ö. 428/1037)
- *Hulâsatü'l-Fetâvâ*, Ahmed b. Abdireşîd el-Buhârî (ö. 542/1147)
- *Fetâvâ Kadîhân*, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196)
- *el-Hidâye*, Burhânüddîn el-Merginânî (ö. 593/1197)
- *el-Muhtâr*, Mecdüddîn Abdullah b. Mahmud el-Mevsîlî (ö. 683/1284)

---

²⁴⁰ Moldo Abdurrahim Şeyh, *Namazdın Maseleleri Cana Muzakaraları*. s. 64.

- ***Kenzü'd-Dekâ'ik***, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. en-Nesefî (ö. 710/1310)
- ***el-Bahrü'r-Râik***, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. en-Nesefî (ö. 710/1310)
- ***Şerhu'l-Vikâye***, Sadrüşşerâ es-Sânî Ubeydullah b. el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346)
- ***el-Înâye***, Ekmelüddîn Muhammed b. el-Bâbertî (ö. 786/1384)
- ***el-Fetâva'l-Bezzâziyye***, Hâfızüddîn Muhammed b. el-Bezzâzî (ö. 827/1424)
- ***Fethu'l-Kadîr***, Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)
- ***en-Nehrü'l-Fâik***, Sirâcüddîn İbn Nüceym (ö. 1005/1596)
- ***Nûrul-Îzâh***, Ebü'l-İhlâs Hasan b. eş-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659)
- ***Merâkı'l-Felâh***, Ebü'l-İhlâs Hasan b. eş-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659)
- ***Dürrü'l-Muhtâr***, Alâüddîn Muhammed b. el-Haskefî (ö. 1088/1677)
- ***el-Âlemgîriyye***, Hanefî mezhebine ait görüşleri derleyen ve özellikle Hindistan dışında *el-Fetâva'l-Hindiyye* ismiyle tanınan, Arapça kaleme alınmış bir fetva eseridir.
- ***Reddü'l-Muhtâr***, Muhammed Emîn İbn Âbidîn (ö. 1252/1836)
- ***Umdetü'r-Ri'âye fî Halli Şerhi'l-Vikâye***, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî (1848–1886)
- ***el-Fikh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a***, Abdurrahmân el-Cezîrî (1882–1941)
- ***el-Fetâva eş-Şâmiyye***, Usâme Abdülkerîm er-Rifâ'î (d. 1944 –?)

2.2.4. Moldo Abdurahman Kaarı'nın *Namaz Okuunu Üyrönüü Ayaldar Üçün Adlı Eseri*

2.2.4.1. Yazarın Hayatı

Araştırmamız sonucunda yazarın hayatı ve eğitimiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

2.2.4.2. *Namaz Okuunu Üyrönüü Ayaldar Üçün Adlı Eseri*

(Намаз Окууну Үйрөнүү Аялдар Үчүн)

2.2.4.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Namaz kılmayı öğrenmeye yönelik bu eser, özellikle kadınlara hitap eden bir çalışmadır. İlk olarak 2019 yılında Bişkek şehrinde yayımlanmış olup, eserin yazarı Moldo Abdurahman Kaarı'dır. Eserin telif hakkı, Kırgızistan'ın Çüy bölgesinde yer alan Kara-Balta şehrindeki "İmam Azam" Medresesi'ne aittir. Kitabın yayımı, Kırgızistan Müslümanlar Dini Başkanlığı (KMDB) tarafından uygun görülmüş ve onaylanmıştır. Bu onaya ilişkin KMDB'nin 046 numaralı tasdik belgesi ve resmi mührü'nün bir kopyası kitapta yer almaktadır.²⁴¹

Eserin giriş kısmında, kitabın namaza yeni başlayan hanımlar için hazırlanmış olduğunu belirtilmektedir. Bu nedenle, namazın temel esasları detaylı bir şekilde ele alınmakta olup, ileri düzey fihki konulara ve namazın derinlemesine tartışılan meselelerine yer verilmemiştir. Kitabın içeriği, okuyucunun ibadetlerini eksiksiz ve doğru bir şekilde yerine getirebilmesi için sistematik bir şekilde düzenlenmiştir.

Eserin ilk bölümü abdest konusuna ayrılmıştır.²⁴² Bu bölümde, abdestin nasıl alınacağına dair detaylı, sade dilde açıklamalara yer verilmiş ve abdest sırasında okunması tavsiye edilen dualar ve Kırgızca tercümeleri sunulmuştur.²⁴³ Kitap, namaz kılan bir kadının hareketlerini gösteren resimlerle desteklenmiş olup,²⁴⁴ bu görseller sayesinde okuyucunun namazın pratiğini daha iyi kavraması amaçlanmıştır. Takip

---

²⁴¹ Moldo Abdurahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayaldar Üçün* (Bişkek: İmam Azam Medresesi, 2019). s. 2.

²⁴² Abdurahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayaldar Üçün*. s. 3.

²⁴³ Abdurahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayaldar Üçün*. s. 6.

²⁴⁴ Abdurahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayaldar Üçün*. s. 21.

eden bölümlerde namazın kılınışı şekli ayrıntılı olarak anlatılmış, namazda okunan surelerin ve duaların sıralaması verilmiştir. Bu anlatım yöntemi, okuyucunun adım adım namaz pratiğini öğrenmesini sağlamaktadır.

Kitapta ayrıca, Fatiha Suresi'nden başlayarak Kur'an-ı Kerim'deki kısa sureler arasında yer alan Fil suresinden Nas suresine kadar olan on sureye de yer verilmiştir.²⁴⁵ Ardından, gusül²⁴⁶ yani boy abdesti konusuna geçilmiştir. Bu bölümde, Müslüman kadınların ne zaman gusül abdesti almaları gerektiği açıklanmakta ve kadınların özel halleri olan hayız/adet, nifas ve istihaze durumları ele alınmaktadır. Söz konusu durumlarla ilgili detaylı bilgiler verilerek, bu hallerdeki ibadet kuralları açıklığa kavuşturulmuştur. Adet ve nifaslı olan hanımların yapabileceği ve yapamayacağı ameller konusunu da kapsamlı bir şekilde işlemiştir.²⁴⁷

Namaz Okuunu Üyrönüü Ayardar Üçün kitabında, erkeklerin ve kadınların namazlarının arasındaki farklar ve benzerlikler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.²⁴⁸ Özellikle namazın her iki cinsiyet için nasıl kılınması gerektiği üzerine yapılan açıklamalarda, her bir cinsiyetin ibadetini yerine getirirken uyması gereken özel kurallar ve tavsiyeler detaylı bir biçimde aktarılmaktadır. Bu bağlamda, erkekler ve kadınlar arasındaki namazda görülen farklar,²⁴⁹ özellikle bedensel hareketler, duruşlar ve belirli uygulamalar üzerinden irdelenmiş ve her iki cinsiyetin namazlarının nasıl bir uyum içerisinde olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ancak, bu farkların yanı sıra, namazın temel esasları ve önemli unsurları açısından benzerliklere de değinilerek, namazın özündeki ortak noktalar da vurgulanmıştır. Kadınların namaz için erkekler gibi ezan okuması mekruh olduğu görüşü diğer ilmihal kitaplarında zikredilmiştir.²⁵⁰ Kadınların toplanarak namaz kılması da fitne oluşturabilir endişesi nedeniyle yasaklanmıştır.²⁵¹ Fakat bu eserde bu mesele hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

---

²⁴⁵ Abdurrahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayardar Üçün*. s. 40.

²⁴⁶ Abdurrahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayardar Üçün*. s. 7.

²⁴⁷ Abdurrahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayardar Üçün*. s. 10.

²⁴⁸ Abdurrahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayardar Üçün*. s.26

²⁴⁹ Abdurrahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayardar Üçün*. s. 22.

²⁵⁰ Faruk Beşer, *Hanımlara Özel İlmihal* (İstanbul: Paradoks Yayınları, 2015). s. 139.

²⁵¹ Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Serahî, *el-Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev, 2008). s. 235.

Eser, her iki cinsiyetin ibadetlerini doğru şekilde yerine getirmelerine yardımcı olmayı hedefleyerek, yalnızca teorik bilgileri değil, pratikte de uygulanabilir kılavuzlar sunmaktadır.

Namaz kılma pratiklerini öğretmek amacıyla, her namazın rekat sayısına göre örnekler verilmiştir. İki, üç ve dört rekatlı namazlar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Dört rekatlı namazlara ilişkin açıklamalarda şu hususlara dikkat çekilmiştir: Öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farz rekâtları ile öğle namazının sünneti ve diğer dört rekatlı namazların kılınış biçimleri aynıdır, fakat her birine ayrı ayrı niyet edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak, dört rekatlı farz namazların son iki rekatında yalnızca Fatiha Suresi okunacağı, zamm-ı sure eklenmeyeceği hakkındaki ayrıntılı bilgiler dipnot olarak belirtilmiştir.

Namaz Okuunu Üyrönüü Ayaldar Üçün eseri kadınların namaz kılma pratiğine yönelik kapsamlı bir rehber sunmakta ve Hanefi mezhebi çerçevesinde namazın doğru şekilde yerine getirilmesi için gerekli tüm bilgileri sağlamaktadır. Temel dini kuralların ayrıntılı bir biçimde işlendiği kitap, özellikle namaza yeni başlayanlar için anlaşılır bir dil kullanılarak hazırlanmıştır. Eser, hem teorik bilgileri hem de pratik uygulamaları bir arada sunarak, okuyucuların namazı doğru ve eksiksiz bir şekilde kılmalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Eserde delillendirme olarak herhangi bir ayet, fıkıh usulündeki deliller sunulmamaktadır. Kaynak olarak genellikle konuyla ilgili hadisi verdikten sonra, parantez içinde metin içi dipnot şeklinde hadis kaynaklarını belirtmiştir. Fıkıh eserleri arasında ise yalnızca Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *el-Bahrü'r-Râik* adlı eserini metin içi dipnot olarak zikretmiştir.²⁵²

2.2.4.2.2. Özelliği

Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Kırgız dilinde müstakil olarak namaz, hac ve genel ilmihal konularında çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bazılarında kadınların namazına dair bilgilere de yer verilmiştir. Ancak yalnızca kadınların namazı, özel hâlleri gibi konuları ele alan müstakil ilmihal eserleri yok denecek kadar azdır. *Namaz Okuunu Üyrönüü Ayaldar Üçün* adlı eser, bu konuları

---

²⁵² Abdurahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayaldar Üçün*. s.4.

doğrudan ele alan nadir ilmihal eserlerinden biridir. Bu yönüyle, diğer ilmihal eserlerden ayrılmaktadır.

Namaz Okuunu Üyrönüü Ayaldar Üçün, eserinde, farklı mezheplerin görüşlerine yer verilmeden yalnızca Hanefi mezhebi esas alınarak açıklamalar yapılmıştır. Namazla ilgili öğretiler, okuyuculara Hanefi mezhebinin özel kuralları çerçevesinde aktarılmıştır. Diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmemiştir. Bunun sebebi Kırgızistan halkının büyük çoğunluğunun Hanefi mezhebine mensup olmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu sayede, Hanefi mezhebine bağlı bireylerin namazla ilgili bilgilerini geliştirmeleri ve gerekli kuralları öğrenmeleri hedeflenmiştir.

2.2.4.2.3. Örnek Metin

Örnek bir metin olarak, kadınlara özel fihhi meselelerin ele alındığı şu bölüme yer verildi. *Ayaldarga tiyeşeliüü kee bir maseleler (Hanımlara özel bazı meseleler.) Şariyatta ayaldardın tazalığına baylanıştuu ökümdör bar, uşul ökümdördü ayaldar bilip aluusu zarıl. Alar üçöö Hayz, Nifas cana istihaza. Hayz – Balagatka cetken ayaldın ay sayın kelip turuuçu kanı. Hayzdın eng azı üç kün bolot. Al emi en köbü 10 kün bolot. Nifas- Ayal kişi törögöndön kiyin kelgen kanı. Nifastın en köbü 40 kün en azında bolso çek cok. İstihaza: Hayzdan Tışkarı üç kündön az, on kündön köp kelüüçü kan. Nifastagı kırk kündön aşıp ketken kandı da istihaza dep aytat. İstihaza hayız cana nifastan sırtkarı ubakta ooru ce başka sebepter menen kelüüçü kan. Ayalzatı istihaza abalında ibadattarın kıla beret. Sebebi istihaza murundan ce başka caradan akkan kan sıyaktuu daarattı ele buzat. Eger istihaza üzgültüksüz ulansa, anda ar bir namazdın aldında daarat aluu kerek bolot.*²⁵³

Türkçesi; *Şeriatta kadınların temizliğiyle ilgili bazı hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerin bilinmesi, her Müslüman kadın için önem arz etmektedir. Bu bağlamda üç temel kavram öne çıkmaktadır: Hayız, nifas ve istihaze. Hayız, ergenlik çağına ulaşmış bir kadının belirli aralıklarla gördüğü kanamadır. En az üç gün, en fazla ise on gün sürmektedir. Nifas, doğum sonrası görülen kanamadır ve en fazla kırk gün sürebilmektedir. İstihaze ise hayız ve nifas dışındaki kanamalardır. Bu tür kanamalar üç günden az veya on günden fazla olabilir. Aynı şekilde, nifas süresinin kırk günü*

---

²⁵³ Abdurahman Kaarı, *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayaldar Üçün*. s. 9.

aşması durumunda bu kanamalar da istihaze olarak kabul edilir. İstihaze, hastalık veya başka sebeplerden dolayı meydana gelen bir durumdur. Bu sebeple istihaze halinde bulunan bir kadın ibadetlerine devam edebilir. Zira istihaze, burundan ya da herhangi bir yaradan akan kan gibi değerlendirilerek yalnızca abdesti bozan bir durum olarak kabul edilmektedir. Eğer istihaze kanaması sürekli devam ediyorsa, her namaz vakti öncesinde yeniden abdest alınması gerekmektedir.

2.2.5. Aitmamat Kariev ve İslam Üy-Bülö Ukugu Adlı Eseri

2.2.5.1. Yazarın Hayatı

2.2.5.1.1. Doğumu ve Eğitimi

Aitmamat Kariev, 1987 yılında Kırgızistan'ın Oş iline bağlı Nookat ilçesinin Temir-Koruk köyünde doğmuştur. 1993-2004 yılları arasında aynı köydeki ortaokul ve lisede eğitim almıştır.

2002 yılında Kırgızistan Müslümanlar Dini Başkanlığı ilk Muftiyi (Başkanı) Moldo Abdussattar ile tanışmış, onun sayesinde hem dini ilimlerin hem de modern bilimlerin gerekliliğini anlamıştır. Bu farkındalıkla, iki yıl gibi kısa bir sürede medresede klasik anlamda yaklaşık 33 kitabı tamamlayarak bu alanda çok sayıda eğitimsel ve ahlaki bilgi edinmeyi başarmıştır.

Daha sonra, 2004-2009 yılları arasında Oş Devlet Üniversitesi'nin Araşan İlahiyat Fakültesi'nde eğitim tamamlamıştır. Bu eğitim sürecinde çeşitli alanlardaki başarılarından ötürü birçok onur belgesiyle ödüllendirilmiştir.

2009 yılında İstanbul'daki Türkiye Diyanet Vakfı'na bağlı Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi'ne kabul edilmiştir. Bu eğitim kurumunda Türkiye'nin önde gelen kendi alanının uzman hocalardan dersler alarak başarıyla tamamlamıştır.

Aitmamat Kariev, 2012 yılında İslam hukuku alanında bilgisini daha da derinleştirmek amacıyla Marmara Üniversitesi'nde dört yıl boyunca burslu olarak eğitim alma ve üniversitedeki önde gelen profesörlerden ilim tahsil etme fırsatını yakalamıştır.

Bahsi geçen üniversitede, Prof. Dr. Fahrettin Atar'ın danışmanlığında *Orta Asya'daki Şer'i Mahkeme Sisteminin Yapısı ve İşleyiş Prensipleri (Hokand Hanlığı 1709–1876 ve Rus İşgali Dönemi 1865–1928 Örneğinde)* konusunda doktora tezini yazarak başarıyla savunmuştur.

2.2.5.1.2. Görevleri

2017 yılından itibaren “Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi”, “İşenali Arabaev Üniversitesi İlahiyat Koleji”, “Rasul Ekrem İslam Enstitüsü”vb. yükseköğretim kurumlarında öğretim görevlisi ve araştırmacı olarak görevlerde bulunmuştur.

2019'dan bu yana Türkiye'nin Karabük Üniversitesi'nde doçent olarak çalışmaya başlamış, özellikle Irak, Libya, Suriye, Yemen, Filistin, Endonezya gibi ülkelerden gelen yüksek lisans ve doktora öğrencilerine dersler vermiştir. Kariev, tezleri Arapça olan 20'den fazla öğrenciye danışmanlık yapmıştır.

Ayrıca, “Arap Dili ve Edebiyatı”, “İslam Hukuku Metodolojisi”, “Şer'i Mahkeme Sistemi”, “Hanefi Mezhebinin Esasları”, “İslam Aile Hukuku”, “İslam Hukukundaki Güncel Meseleler”, “İslam Hukukunun Temel Kuralları ve İslam Hukuku Tarihi” gibi konularda dersler vermiştir.

2.2.5.1.3. Çalışmaları

Birçok dilde akıcı bir şekilde konuşan Aitmamat Kariev, İslam hukuku alanında Arapça, İngilizce, Türkçe ve Kırgızca yazılmış 40'tan fazla akademik makaleleri yayınlanmıştır. Aynı zamanda Kırgız dilinde birçok kitabın yazarlığını yapmıştır. Yazarın kalemine ait kitapların listesi aşağıda verildi.

- a. *İslam Ukuguna Kirişüü*, (İslam Hukukuna Giriş)
- b. *Kurani Karim Kitebinin Tarihi*, (Kur'an-ı Kerim Kitabının Tarihi)
- c. *Din Sabağını Okutuuun Metottoru*, (Din Dersini Öğretme Yöntemleri),
- d. *İslam Ukugu Metodologiyası* (İslam Hukuku Usulü),
- e. *Özgöndük Örnök Aalim İmam Sarahsi* (Özkent'li Örnek Alim İmam Sarahsi)

2.2.5.2. *İslam Üy-Bülö Ukugu* Adlı Eseri

(*Ислам Үй-бүлө Укугу*)

2.2.5.2.1. Yazılış Şekli ve İçeriği

Eser, 2023 yılında Bişkek şehrinde Ekonom Print yayınlarında yayımlanmış olup, toplamda 120 sayfa uzunluğundadır ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

İslam Üy-Bülö Ukugu eseri doğrudan ilmihal niteliğinde bir eser değildir. Ancak, Kırgızistan'daki İslam hukuku alanında kaleme alınan aile hukuku ile ilgili sayılı akademik eserlerden biri olduğu için araştırmamızda yer vermeyi uygun bulduk.

Eserin ilk bölümünde, nikah akdi ve onun hukuki sonuçları ele alınmaktadır. Bu bölümde, nikah akdinin İslam hukuku bağlamındaki yeri, tarafların hak ve yükümlülükleri detaylı bir şekilde incelenmektedir. Nikahın başlangıcından itibaren geçerli olan hukuki durumlar, her iki tarafın sorumlulukları, sözleşmenin koşulları ve hukuki anlamda ortaya çıkan sonuçlar ayrıntılı bir biçimde açıklanmaktadır.

Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandığı günden bugüne kadar kaleme alınmış, akademik anlamda dört mezhebin görüşlerine yer veren fıkıh alanındaki az sayıdaki eserlerden biri olduğu da eserin diğer özelliklerindedir.

İkinci bölüm ise nikah akdinin sonlandırılması ve bu süreçle ilgili hukuki sonuçları üzerine odaklanmıştır. Bu bölümde, boşanma ve diğer evlilik sonlandırma yolları incelenmekte, nikahın sona erdiği durumlar ve bu süreçlerin tarafların yaşamındaki etkileri ele alınmıştır. Ayrıca, boşanma sonrasında ortaya çıkan hukuki meseleler, miras hakları, mal paylaşımı ve geride kalan çocukların durumu gibi önemli konular da derinlemesine işlenmiştir.²⁵⁴

Bu eser, nikahın hukukî boyutunu ele alırken, aynı zamanda sosyal, kültürel ve dini açıdan da evlilik ve boşanma olaylarını kapsamlı bir şekilde değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Yazar, eserin içeriğinde yalnızca teorik bilgileri sunmakla kalmamış, aynı zamanda pratikte karşılaşılan sorunlara İslam'daki çözüm yoluyla birlikte Kırgız toplumundaki geleneksel değerlerden çözüm önerileri sunmaktadır.

---

²⁵⁴ Aitmammat Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu* (Bişkek: Ekonom Print, 2023). s. 83.

İslam Üy-Bülö Ukugu kitabının ilk kısmında dikkatimizi çeken nokta, İslam öncesi Arap kavminde nikah ile ilgili Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ve Hz. Peygamberin hadislerinin sadece Arapça metninin verilerek tercümesinin sunulmamış olmasıdır. Başka bir yerde hadis ve ayetlerin yalnızca Kırgızca tercümesi verilmiştir.²⁵⁵

Yazar bu eserinde yalnızca aile hukukundaki fihhi hükümlerle yetinmemiştir. Kimi zaman konuların bir tek hükümlerini açıklarken, bazen de öğüt verici tabirle nasihatlerde bulunmuştur. Kadının hak ve yükümlülükleri kısmında, Kırgız toplumunda yaygın olan kadının hakları ve yükümlülükleri ile ilgili Kırgız atasözlerini kendi fikrini desteklemek amacıyla kullanmıştır. Örnek: ...karı-koca arasındaki eş ilişkisi, *benim böyle..., şöyle..., şu şekilde... hakkım var* gibi hak ve hukuk temelli bir anlayışa değil; *üzülgöndü ulagan, çaçılğandı cıynagan* - az'a kanaat, var olanı da israf etmemek- zor zamanlarda destek olan, birbirinin üzüntüsünü ve sevincini paylaşan, birbirinden ayrılmaz tırnak ve et gibi samimi bir bağa dayanması gerektiğine dikkat çekerek öneride bulunmuştur.

Kırgız halkında kadının ailedeki yeri hakkında çok sayıda atasözü vardır. Bu atasözleri, atalarımızın binlerce yıl boyunca edindiği zengin tecrübelerin bir yansımasıdır. Bu atasözlerine dayanarak kadının evdeki rolünü değerlendirdiğimizde şu Kırgız atasözleri öne çıkar: *Azansız moldo bolso da, kazansız katın bolboyt, Ayal bolboso aşkana cetimsireyt, Ayaldı aşınan taanı. Ayalı cakşının ırısı mol, ayalı camandın kaygısı zor. Caman Ciğit toy buzat, caman ayal üy buzat. Üydü üy kılğan da ayal, kül kılğan da ayal.*²⁵⁶ Yani, *Ezansız molla olabilir, fakat kazansız kadın olmaz, Kadın olmazsa mutfak sahipsiz kalır, Kadını yemeğinden tanı, İyi kadının bereketi bol, kötü kadının sıkıntısı çok olur, Kötü erkek düğünü/toy'u bozar, kötü kadın evi bozar, ve Evi (güzel) yuva yapan da kadındır, ocağını söndürüp kül yapan da kadındır.* Bu atasözleri, Kırgız halkının İslam anlayışıyla kültürel değerlerini uyum içinde yoğurarak yüzyıllar boyunca oluşturduğu derin yaşam felsefesinin bir parçası olduğunu Kariev eserinde belirtmektedir.²⁵⁷

---

²⁵⁵ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 32.

²⁵⁶ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 50

²⁵⁷ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s.49.

Eşlerin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları kısmında şu Kırgız atasözleri yer alır: *Vazir cakşı, Han cakşı; Ayal cakşı, Er cakşı*. Yani, vezir iyiye, han da iyi olur; kadın iyiye, erkek de iyi olur. Bu tabir, karı kocanın münasebetlerini ve ilişkilerini en iyi şekilde ifade eder. Ailede karşılıklı saygı ve sevgi olmalıdır. Aksi takdirde, aile içindeki kötü ilişkiler zamanla ciddi bir faktöre dönüşerek boşanmaya kadar götürebilir. Bunun önlenmesi için de karı kocanın evde birbirleriyle iyi geçinmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²⁵⁸

Yazar, nikâhın tarifini ele alırken Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'ndaki kadın haklarıyla ilgili kanunun maddesinden de örnekler getirmiştir. Aile Kanunu'nun 1. Bölüm, 1. Kısım, 2. Maddesi'nde şu şekilde tanımlanmıştır: *Aile kurma amacıyla yapılan, eşler arasında maddi ve maddi olmayan ilişkiler doğuran, yasalarla belirlenen usule göre tarafların özgür iradesi ve karşılıklı rızasıyla, bir erkek ile bir kadın arasında kurulan eşit haklara dayalı ve gönüllü birliktelik*. Aslında bu tanım ile İslam dinindeki evlilik tanımı arasında büyük bir fark olmadığını görebiliriz. Bu durum, Kırgız halkının İslam kültürüne bağlı kalırken aynı zamanda çağın gerekliliklerine uygun bir yaşam tarzı oluşturabildiğini gösterdiğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.²⁵⁹

Aynı şekilde yazar, çocuğun soyunu belirleme hakkındaki meseleyi bahsederken, bu meselenin İslam hukukundaki hükümlerin zikrettikten sonra konuyla alakalı devlet kanunundan da örnekleri görmek mümkündür; Kırgız Cumhuriyeti Aile Kanunu. *Yeni doğan çocuğun soy bağının belirlenmesi meselesi, Kırgız Cumhuriyeti Aile Kanunu'nun 3. bölümünün 11. kısmının 51. maddesinin 1, 2, 4 ve 5. fıkralarında, tıp biliminin (DNA) tahlil sonuçları kullanımıyla çocuğun soyunun belirlenmesi geçerli sayılır...* Bu şekilde dini bir hükümlerle birlikte Kırgız Cumhuriyeti kanunlarından oldukça çok örneklendirmeleri getirmiştir.

Kırgızlarda, yeni evlenmek niyetiyle kız ve erkeğin evlenmeden önce birbirlerine bakması gibi konuların İslam dininde de yer aldığı ve hadislerde buna cevaz verildiği ile ilgili bilgiler hadis kaynaklarında bulunmaktadır.²⁶⁰ Zira Kırgız

---

²⁵⁸ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s.42.

²⁵⁹ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 23.

²⁶⁰ Müslim, "Nikâh", 1425.

adetlerine göre evlenecek erkek ile görüşmeye giden kız, yengesiyle beraber gelir ve evlenecek olan oğlan ile bu şekilde görüşecekler. Bunun dışında İslam'daki hitbe (nişan) Kırgız toplumunda 'söykö saluu saltı', yani geline küpe takma, nişanlanma geleneği anlamına gelmektedir. Erkek tarafın büyükleri, özellikle anne, teyze, hala gibi kadın akrabaları kıza küpe takarak nişan işlemini gerçekleştirmektedir. Bu gelenek Türkiye'de nişan olarak adlandırılır. Ancak bazı konularda söykö saluu geleneği, Türklerin nişanlanmasından farklılık arz etmektedir.

İslam dinindeki hitbe ile Kırgız kültüründeki söykö saluu (nişan) geleneğinin amacı, erkek tarafın kız tarafına evlenme niyetinin olduğunu açığa vurmasıdır.²⁶¹ Bu olayın gerçekleştiği andan evliliğe kadar olan süreçte, iki gencin ve ailelerinin birbirlerini daha yakından tanımalarına, yeni kurulan ailede uyum içinde yaşamlarını sürdürebilmelerine, kısacası, anlaşmalarına zemin hazırlamak ve onlara belirli bir süre tanımak anlamına gelmektedir.²⁶² Aynı zamanda Kırgız toplumundaki söykö saluu töreni, toplum içinde o kızın artık taliplisi olduğu, başının boş olmadığı şeklinde ahlaki bir anlam da taşır.²⁶³ Ancak, Kırgız kültüründe bu gelenek hukuki (çoğu zaman zorlayıcı) bir anlam ifade ederken, İslam hukukundaki hitbe geleneği kişiye hukuki açıdan herhangi bir sonuç doğurmamaktadır. Bu açıdan birbirinden farklılık arz etmektedir. Başka bir deyişle, eğer iki taraf arasında uyum sağlanamazsa, nikâh kıyılmadan önce yollarını ayırma hakkına sahiptirler.²⁶⁴

Kariev, eserin süt emzirme (rada'a) konusunda çocuklara annesi dışında başka kadınlardan süt emzirme geleneğinin İslam öncesi Arap toplumunda, özellikle Mekkeli Araplar arasında yaygın olduğunu; aynı zamanda bu geleneğin Kırgız toplumunda da var olduğunu, ancak bunun bazı farklılıklar açısından olduğunu söylemektedir.²⁶⁵ Bu görüşünü desteklemek için, Kırgız halkında süt emzirmek veya emmek yoluyla akrabalık hak ve sorumluluklarının oluşması, yaşamın tüm zorluklarında ve güzelliklerinde iki tarafın birbirine destek olması amacıyla bu adet ve geleneğin sürdürüldüğünü belirtmektedir. Örneğin, *Emçek emizgen enesi, Emçek*

---

²⁶¹ H. İbrahim Acar, "Nişan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007). s. 153.

²⁶² Sebetov, *İslam Ukugu*. s.72.

²⁶³ Gülnisa Aynakulova, "Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri", *Millî Folklor* 18/72 (2006). s.100.

²⁶⁴ Acar, "Nişan". s. 153.

²⁶⁵ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s.57.

emgen balası, Emçekteş ece-karındaşı, Süt akısı gibi terimler, Kırgız toplumunda da bu geleneğin var olduğunu ve buna bağlı olarak bazı hak ve sorumlulukların -Kırgız-örfi hukuk kuralları çerçevesinde yerine getirildiği görüşünü savunmaktadır.²⁶⁶

Kırgız geleneğinde, *Ceti ata almaşpay turup üylönüügö bolboyt*, yani yedi göbek veya yedi nesil değişmeden bir sülaleden gelenler arasında kız alıp verilmez düşüncesi de vardır.²⁶⁷ Aynı zamanda bazı araştırmacılar, Türk asıllı milletlerde var olan evlilikteki 'kalım', yani 'başlık parası' anlayışının da süt hakkına dayandığını belirtmektedir. Kariev eserinde bu görüş aktarılmıştır. Buna benzer 'Ceti ataga, ceti suu keçip veya Üç karına kadar' evlenilemez anlayışı, süt akrabalığından kaynaklanan bağa oldukça dikkatli bir şekilde yaklaştıklarını göstermektedir.

Kitabın ikinci bölümünün konularının ardından, eserde delillendirme olarak kullanılan ayetlerin toplamı sure adlarına göre alfabetik olarak liste halinde verilmiştir. Anlattığımız konuların daha iyi anlaşılması amacıyla, kitapta nasıl yazıldıysa, olduğu gibi sadece Türkçeye çevirerek aşağıda örnekleri verdik.

A) Ali İmran süresi 19, 86-ayetler. Ahzab süresi 21, 28, 49, 50-ayetler. Ahkaf süresi, 15-ayetler. Araf süresi, 19, 23-ayetler.

B) Bakara süresi, 35, 187, 217, 221, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 233, 237 vs...

Bu kitapta geçen fıkıhla ilgili, özellikle aile hukuku alanında sıkça kullanılan terimlerin alfabetik sırasına göre bir listesi oluşturulmuştur. Örnek olarak burada birkaçını vermek istiyoruz:

Elfaz-et-Talak: Talak manasını ifade eden açık ve dolaylı sözlerdir.

Ebu Hanife: Hanefî mezhebinin kurucusudur (İmam Azam – 80/699-150/767).

Ehliyetü't-Talak: Buluş çağına ulaşmış, akli yerinde olan, sarhoş olmayan, zorlanmamış ve baskı altında bulunmayan bir kişinin kendi iradesiyle boşama hakkına sahip olmasıdır.

---

²⁶⁶ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 58.

²⁶⁷ Aynakulova, "Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri". s. 96.

Asabe (Asaba): Vefat eden kişinin ashabü'l-ferâiz (belirlenmiş miras payı sahipleri) derecesindeki akrabaları varsa, onların payları ayrıldıktan sonra kalan mirası alan kişidir. Eğer ashabü'l-ferâiz yoksa, mirastan geriye kalan tüm payı alma hakkına sahip kişidir.

Muftî (Müftü): İslam diniyle ilgili ortaya çıkan meselelerde, şer'î delillere dayanarak (hukuki anlamda değil) fetva veren, danışmanlık yapan kişidir.

Nikâh el-Misyar: Kocasının bakımına muhtaç olmayan, zengin kadınların yalnızca geçici cinsel ihtiyacını gidermek amacıyla genç ve fakir erkeklerle evlenmesidir. Erkeğin toplumdaki ve aile içindeki konumunu korumak amacıyla, feminizmin etkisinde kalmamış bazı İslam hukukçuları bu tür bir nikâhı câiz görmemiştir.

Nikâh akdiyle ilgili olan bu bölümde, konuyla alakalı olarak yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi toplam 114 terimin Kırgız dilindeki açıklamaları verilmiştir.²⁶⁸

2.2.5.2.2. Yazılış Amacı

Her eserin kaleme alınırken genellikle bir gerekçesi olur. Bu açıdan baktığımızda, bu eserin de bir yazılış amacı vardır. Eserin yazılışının ana gerekçesi, olarak yazarın da belirttiği üzere günümüz Kırgız toplumundaki aile kurumunun korunmasını sağlamak ve bu konuda toplumsal farkındalık yaratmaya yönelik önerilerde bulunmaktadır. Yazar, Kırgızistan'daki sekülerizm ve kapitalizmin etkisiyle zayıflayan aile değerlerini koruma ve bu değerler temelinde aile kurumunu yaşatma amacını güttüğünü belirtmiştir. Bunun dışında dini yüksek kurumlarda eğitim alan öğrencilere yardımcı kitap olmasını da eserin yazılış amaçlarındanır.

Kitapta temel olarak Hanefi mezhebinin geçerli görüşlerine dayanarak konular ele alınmıştır. Ayrıca, Hanefi mezhebinin önde gelen imamı ile Şafi mezhebinin imamlarının aile hukuku konusundaki görüşlerinden faydalanılmıştır. Bazı güncel fıkıh meselelerinde ise müellifin, klasik Hanefi ulemasının görüşleri dışında, Ehl-i Sünnet mezheplerinin görüşlerinin Hanefiler tarafından da benimsenmesi gerektiği ve

---

²⁶⁸ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s.93-113.

bazı konularda onların fetvalarından yararlanılması yönünde bir yaklaşımı olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁹

Yazar, kitabında, hitbe (nişan) sürecinin farklı mezheplere göre nasıl değerlendirildiğini ve özellikle bu sürecin olumsuz bir şekilde sonlanması durumunda verilen hediyelerin durumunu incelemiştir. Mezheplerin görüşlerine göre, hediyelerin iade edilmesi veya geri alınması konusundaki farklılıklar açık bir biçimde ortaya konmuştur.²⁷⁰

Hanefi mezhebine göre, hediyeler kullanılmamışsa iade edilmesi gerekirken, kullanılmış veya kaybolmuşsa geri verilmesi gerekmez. Maliki mezhebine göre ise, eğer erkek tarafı nişanı bozarsa, hediyeleri geri alma hakkı yoktur, fakat kız tarafı bozarsa hediyeleri geri vermek zorundadır. Şafii mezhebi, hediyelerin kullanılmadığı takdirde iade edilmesi gerektiğini belirtirken, herhangi bir şekilde azalmış veya değişmiş hediyeler için bedel ödenerek tazmin edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hanbelî mezhebine göre, hediyeler yalnızca evlenme amacıyla verilmişse geri alınabilir; ancak nişanı erkek tarafı bozarsa veya kız vefat ederse, kız tarafına verilen hediyelerin geri alınamayacağı görüşü, eserde zikredilmiştir. Yazar, her mezhebin bu konuda nasıl farklı hükümlere sahip olduğunu ve farklı görüşleri nasıl sunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.²⁷¹

Bunun dışında, Hanefi mezhebinin görüşlerine geniş bir şekilde yer verilmektedir. Örnek olarak, kitabın ikinci bölümünde yer alan Ehliyetüt-Talak (Boşama hakkı ve Talak sözleri) başlığı altındaki meselede, Hanefi mezhebinin önde gelen alimlerinden olan İmam Serahsî'nin el-Mebsût eserinden, *bir erkeğin nikahı altındaki eşini, kendisi sarhoşken veya şaka ile boşaması durumunda bu boşamanın geçerli olacağı* görüşünü de aktarmıştır.²⁷²

Yazar, 'sarhoşun boşaması' hakkında verilen fetvanın verildiği dönemde ciddi davranmayan kocayı cezalandırmak amacıyla yapıldığını ve günümüzde boşamalar ile ayrılıkların oldukça yaygın olduğu bir zamanda – aileleri yıkılmaktan, dağılmaktan

---

²⁶⁹ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 64.

²⁷⁰ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 26.

²⁷¹ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 27.

²⁷² Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s.69.

alıkoymak amacıyla, maslahat kaidesi gereği sarhoşun boşamasının geçersiz sayılmasının doğru olacağı görüşünü desteklemektedir.²⁷³

Nikâhın sonlandırılması ve boşanma konularına değinilirken, İmam Ebû Yûsuf'un; nikâh akdinden önce veya sonra erkekte ortaya çıkan psikolojik rahatsızlıklar, bulaşıcı hastalıklar ya da cinsel ilişkiye engel olabilecek sağlık sorunları gibi durumların, kadına boşanma talebinde bulunma hakkı vereceği yönündeki görüşüne yer verilmiştir. Bunu takiben, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in ise bu tür durumların kadına böyle bir hak kazandırmayacağı yönündeki görüşleri aktarılmıştır. Yazar da bu konuda Tarafeyn'in görüşünden yana olduğunu belirtmiştir.²⁷⁴

Kocasının Kaybolması Durumu; Eğer bir kadının kocası kaybolursa, Hanefi mezhebine göre, kocasının yaşlıları ve arkadaşları hâlâ hayatta olduğu sürece ve kadının evlenme niyeti yoksa, kadının boşanma hakkına sahip olmadığı, ancak, kadın gençse ve başka biriyle evlenmek istiyorsa, o zaman boşanma hakkı doğacağı,²⁷⁵ Maliki mezhebine göre, kocası kaybolan bir kadın, kocasının evden ayrıldığı tarihten itibaren dört yıl geçtikten sonra mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunabileceği²⁷⁶ vb. görüşleri dile getirmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra, Müslüman toplumlarında kadın haklarını korumak amacıyla bu konuda Maliki mezhebinin görüşü esas alınmaya başladığını ve bu yaklaşımın, İslam hukukunun "maslahat" (kamu yararı) ilkesine de uygun olduğunu zikretmiştir.²⁷⁷

2.2.5.2.3. Örnek Metin

Kıyılğan nikenin şariyat tarabınan tuura dep kabul alınışı üçün üylönüüçü cigit menen kızdın ortosunda şariy toşkoolduk bolboşu zarıl. Şariy toşkoolduk bul Kur'an-ı Kerimdegi tahrir ayatında aytilgan ayaldardan bolboşu zarıl. Taktap aytkada, kan

---

²⁷³ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 70.

²⁷⁴ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 77.

²⁷⁵ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 79.

²⁷⁶ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s.80.

²⁷⁷ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 81.

*cagından cakin tuugan, ce bolboso süt cagından emçekteş tuugan, ce bolboso kayın curt cagından cakin tuugan bolgon ayaldar menen üylöngön bolboş kerek.*²⁷⁸

Yani Yapılacak nikahın, Şeriat tarafından doğru kabul edilmesi için, evlenecek olan erkek ile kadın arasında şeriat açısından bir engel bulunmamalıdır. Şeriat engeli, Kur'an-ı Kerim'deki tahrim ayetinde belirtilen kadınlardan biri olmamalıdır. Yani, kan bağıyla yakın akraba, ya da süt kardeşliği bağıyla akraba ya da kayınpeder ya da kaynana gibi yakın akraba olan kadınlarla evlenilmemelidir.

2.2.5.2.4. Delillendirme

Bu eser, klasik fıkıh kaynaklarında izlenen yöntemi takip ederek ele alınan meselelerin temelini öncelikle Kur'an-ı Kerim'e dayandırmaktadır. Kur'an ayetlerinin ardından, Hz. Peygamber'in sünneti ve hadislerine yer verilmiş; devamında ise mezhep imamlarının konuya dair görüşlerine başvurulmuştur. Günümüz okuyucusuna hitap edebilmek ve konunun anlaşılabilirliğini artırmak amacıyla, eserde Kırgız Cumhuriyeti aile hukukuna ilişkin mevzuattan örneklerle de yer verilmiştir. Böylece dini delillerle birlikte hukukî çerçeve de ortaya konmuştur.

Nikah ile ilgili Kur'an'dan; *Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iştir. Bu, ne kötü bir yoldur* ayetini, söz konusu uygulamanın İslam öncesi Arap toplumundaki varlığına ve sonrasında haram kılındığına delil olarak sunmuştur.²⁷⁹

Nikah konusunda Hz. Peygamber'in şu hadislerini delil kapsamında sunmuştur: *Nikâh ancak veli ve iki adil şahit ile olur.*²⁸⁰ Ayrıca, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Mecusiler hakkında söylediği *Onların kadınlarıyla evlenmeden ve kesilmiş hayvanlarını yemeden, onlarla tıpkı Ehli Kitap olanlarla olduğu gibi ilişki kurmayın!* hadis-i şerifi de, kadınların erkekleriyle evlenemeyeceklerini, mefhumu muhalefet kuralı temelinde pekiştirilmiş bir mesele olduğunu ve bu hadisi esas alarak mefhumu muhalefet kaidesinden delillendirme yapıldığını zikretmektedir.²⁸¹

---

²⁷⁸ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 32.

²⁷⁹ Nisa, 4/4.

²⁸⁰ el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Sünenü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994). Nikah, 1588.

²⁸¹ Kariev, *İslam Üy-Bülö Ukugu*. s. 62.

Yazar, *İslam Üy-Bülö Ukugu* eserinde toplam 58 adet ayet ve 47'den fazla hadis-i şeriften istifade etmiştir.

2.2.5.2.5. Kullanılan Fıkhi Kaynaklar

Araştırmamız sonucunda, kitabın hazırlanmasında başta Arapça olmak üzere Türkçe, Kırgızca ve Rusça kaynaklardan faydalandığı tespit edilmiştir. Fıkıh, tefsir, hadis vb. çeşitli alanlarda tanınmış eserleri temel alınmıştır. Bunun yanı sıra, Mısır'daki el-Ezher Üniversitesi, Ürdün'deki İslami İlimler Üniversitesi ve Filistin'deki akademik kurumlar başta olmak üzere, farklı ülkelerde tamamlanmış doktora tezleri kullanılmıştır. Kaynak olarak istifade edilen kitap, makale ve tezlerin toplam sayısı yüzün üzerindedir.

Ayrıca, bu alanlarda yayımlanmış birçok bilimsel makale, araştırma raporu ve Kırgız Cumhuriyeti'nin yasaları da başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak kullanılan eserlerin sayısının çokluğu nedeniyle, tümünü burada listelemek mümkün olmadığından, bu bölümde yalnızca bazı fıkhi kaynaklara yer verilmiştir.

- *el-Hücce alâ Ehli'l-Medîne*, Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805)
- *el-Üm*, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820)
- *Kitâbü'n-Nafakat*, Ebû Bekr Ahmed el-Hassâf (ö. 261/875)
- *el-Mühezzeb*, Ebu İshak Cemaleddin Şîrâzî, (ö.476/1083),
- *el-Mebsût*, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme es-Serahsî (ö.483/1090 [?])
- *Bedâ'î'u's-Sanâ'î' fi Tertîbi's-Şerâ'î*, Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî (ö. 587/1191)
- *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Burhânuddîn Merğînânî,(ö.593/1197), Kahire 1389/1970, I-X.
- *el- Muğnî*, el-Hirakî'nin Hanbelî fikhına dair *el-Muhtasar* adlı eseri üzerine İbn Kudâme'nin (ö.620/1223) yazdığı şerh.
- *el-Mecmû*, Muhyiddîn Ebu Zekeriyya Nevevî, (ö.676/1277),
- *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Abdullah b. Mahmud Mevsilî, (ö.683/1284),
- *Fethu'l-Kadîr*, Kemâluddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)
- *Keşşâfü'l Kınâ'an (metn)i'l-İknâ*. Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî (ö.1051/1641)

- ***Mecmau'l-Enhur***, Osmanlı fakihî Şeyhîzâde'nin (ö.1078/1667) Halebî'nin *Mülteka'l-Ebhur* adlı fıkıh kitabına yazdığı şerh.
- ***Dürrü'l-Muhtâr***, Alâüddîn Muhammed b. el-Haskefî (ö.1088/1677)
- ***Reddü'l-Muhtâr***, Muhammed Emîn İbn Âbidîn (ö. 1252/1836)
- ***el-Ahvâlü's-Şahsiyye***, Abdülvehhâb Hallâf (ö.1956)
- ***el-Ahvalü's-Şahsiyye fi-Şeriatil-İslamiyye***, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. (ö.1972)
- ***el-Ahval eş-Şahsiyye***, Muhammed Ebu Zehra (ö.1974)
- ***Muhâdarât fî Usûli'l-Fikhi'l-Ca'ferî***, Muhammed Ebu Zehra (ö.1974)
- ***el-Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye***, Zekiyyüddin Şa'bân. (ö.?)
- ***el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletühû***, Vehbe ez-Zühaylî (ö.2015)
- ***el-Âlemgîriyye***, Hanefî mezhebine ait görüşleri derleyen ve özellikle Hindistan dışında *el-Fetâva'l-Hindiyye* ismiyle tanınan, Arapça kaleme alınmış bir fetva eseridir.
- ***Bütün Yönleriyle Cahiliyye***, Altıntaş, Ramazan, Konya: Ribat Yayınları, 1990
- ***İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis***, Koca, Ferhat. İstanbul: 1996.
- ***İmam Ebû Hanîfe ve İmam Maturidi***, İstanbul Araştırma Vakfı, 1999.
- ***İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi***, Acar, H. İbrahim, Erzurum: 2000
- ***İslâm Hukuk ve Ahlak İlkeleri Işığında Özel Hayatın Gizliliği (Mahremiyet)***, Kahraman, Abdullah, Ankara Ebabil Yayınları, 2008
- ***Mukayeseli İslam Hukuku***, Hayreddin Karaman, 7 Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- ***İslam Aile Hukuku***, Yaman, Ahmet, İstanbul İFAV Yayınları 2013.
- ***Mesâil minel-Fikhil Mukâren***, Abdullah, Haşim Cemil, Amir, Bağdat 2013.,
- ***Ana Hatlarıyla İslam Aile Hukuku***, Acar, İbrahim, İstanbul Ensar Neşriyat 2018
- ***İslam Hukuku: İslam Hukukuna Giriş-Aile Hukuku-Miras ve Ceza Hukuku***, Koçak, Muhsin-Dalgım, Nihat-Şahin, Osman, İstanbul Ensar Yayınları,
- ***İslam Ukugu Metodologiyası***, Kariev, Aitmamat, Bişkek: Ekonom Print, 2020.
- ***Cahiliye'den İslam'a Evlenme***, Acaroğlu, Ahmet, İlahiyat Akademi Dergisi, 11/2020, 101-124

SONUÇ

Sözlük anlamı itibarıyla, bir Müslümanın günlük yaşamında ihtiyaç duyacağı dini bilgileri içeren; bireyin Allah'la ve diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenleyen, herkesin öğrenmesi gereken esasları kapsayan ilmihal eserleridir. Bu kitaplar, özellikle ibadetler, inanç esasları, ahlaki kurallar ve fikhî hükümler gibi konuları ele alarak, İslam toplumlarında dini bilgiyi öz ve anlaşılır bir biçimde aktaran önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir.

Kırgızistan'da İlmihal Geleneğinin Gelişimi adlı tez çalışmamız ile bağımsızlık sonrasında Kırgız halkının dini bilgi kaynağı olan ilmihalleri tespit ederek ortaya koymayı hedeflemiştik. Bu bağlamda ele aldığımız ilmihal eserleri, şekil ve içerik bakımından incelenmiştir.

Araştırmamızın konusu olan 11 müstakil ilmihal eseri tespit edilerek tahlilleri yapılmıştır. Bu eserler şunlardır: Kanimet Uulu ve Akıbay Uulu'nun *Namaz Okuunu Üyrönüü* adlı eseri, bağımsızlık sonrası yazılan ilk namaz ilmihalidir. Kitep Koomu Başkarması Derneği'nin *Musulman Parzı Musulmançılık* kitabı, ilk müstakil genel ilmihal niteliğindedir. Özbek Çotonov'un *Iyman Sabaktarı* kitabı, ne kadar ilmihal olarak adlandırılmasa da eserin ikinci bölümü şekil ve içerik bakımından genel ilmihal niteliği taşımaktadır. Çubak Calilov'un *Baktiluuluktun Formulası* eseri, çeşitli dini meseleleri içeren genel ilmihal niteliğindedir. Moldo Abdurahman Kaarı'nın *Namaz Okuunu Üyrönüü Ayaladar Üçün* adlı eseri ise hanımlara özel namaz ilmihalidir. Mustafa Abdiev'in *İslam Negizderi* eseri, fıkıh, akaid ve ahlak konularını ele alan genel ilmihal eserlerden sayılmaktadır. Carkınbay Sebetov'un *İslam Ukugu, Diniy Ritualdardın Normaları*, Aitmamat Kariev'in *İslam Üy-bülö Ukugu* adlı eserleri sistematik bir şekilde kaleme alınmış akademik nitelikteki ilmihal olarak değerlendirmek mümkündür. İbrahim İzrail Uulu'nun *Acılık* eseri, bağımsızlık sonrası yazılan, ayrıntılı bilgiler içeren ilk olarak hac konusunu ele alan ilmihalidir. Moldo Abdurahim Şeyh'in *Namazdın Maseleleri cana Muzakaraları* eseri ise son yıllarda kaleme alınan kapsamlı bir namaz ilmihalidir. Zikrettiğimiz bu son iki eseri, Kırgızistan'daki ilmihal geleneğinin en gelişmiş örneklerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür.

Yapılan incelemelerde, bu çalışmalar yalnızca fıkıh meselelerini içermekle kalmayıp aynı zamanda bir Müslümanın günlük yaşamında ihtiyaç duyduğu inanç esasları ve ahlaki değerleri de kapsamaktadır. Söz konusu eserler arasında genellikle Hanefi mezhebi görüşleri daha yaygın olmakla birlikte, diğer mezhep görüşlerini içeren eserler de bulunmaktadır. Eserlere genel bakıldığında, dini meselelerin hükmü aktarılmış olup, istidlal amacıyla genelde ayet ve hadisler dışında şer'î delillere yer verilmemiştir. Eserlerin kaleme alınmasındaki ortak amaç, Kırgız toplumunu İslam'ın değerleri konusunda bilgilendirmektir.

Kırgızistan'daki ilmihal eserleri üzerine yaptığımız araştırma sonucunda, genel ve özel ilmihal kitaplarının sayıca birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Özel ilmihaller arasında ise sırasıyla namaz, hac gibi konuları ele alan eserlerin öne çıktığı görülmektedir.

Kırgızistan'daki ilmihal literatürünü oluşturan bu eserler, Kırgız halkının dini bilgilerini edinmesine önemli katkılar sağlamıştır. Söz konusu çalışmaların yerli Kırgız âlimleri tarafından hazırlanması, ülkedeki dini eser yazımının gelişmeye başladığını göstermektedir. Bu durum, Kırgız toplumunda dini bilginlerin yetiştiğini ve İslam dininin halk tarafından hem öğrenilmesi hem de uygulanması yönünde hizmet verdiklerini ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler, daha önce yapılan ilmî ve dinî gayretlerin bir semeresi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdiev, Mustafa. *İslam Negizderi*. Bişkek: Global Ofset, 1. Basım, 2023.
- Abdurahman Kaarı, Moldo. *Namaz Okuunu Üyrönüü Kitebi Ayaldar Üçün*. Bişkek: İmam Azam Medresesi, 1. Basım, 2019.
- Abramzon, Saul Matveyeviç. *Kirgizy i İh Etnogenticheskie i İstoriko-Kulturnie Svyazi*. Frunze: İzdadelstvo Kırgızstan, 1990.
- Acar, H. İbrahim. “Nişan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/152-154. İstanbul, 2007.
- Ali b. Salih el-Muheymid. “Karahanlılar ve İslam’ın Yayılmasındaki Katkıları”. çev. Aksu Ali. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001).
- Amber, Sadık. “Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin İnançlara Karşı Olan Tutumları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2022).
<http://dergipark.org.tr/tr/doi/10.15869/itobiad.1090954>
- Apaydın, H. Yunus vd. *İlmihal I, İman ve İbadetler*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Artun, Erman. “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri - Öğretiler-Dinler”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi*.
- Asimov, Muhammad Seyfeydinovich (ed.). *History of Civilizations of Central Asia: A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century*. Paris: Unesco Publications, 1998.
- Aydın, M. Akif. “Hukuk-ı Âile Kararnâmesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/314-118. İstanbul, 1998.
- Aynakulova, Gülnisa. “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”. *Millî Folklor* 18/72 (2006).
- Baytok, Aysel. “Başlangıçtan Günümüze Kırgızistan’da Dil ve Eğitim Politikaları”. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (2019).
- Beşer, Faruk. *Hanımlara Özel İlmihal*. İstanbul: Paradoks Yayınları, 55. Basım, 2015.
- Beşirli, Hayati vd. “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da İslamiyet ve Kaynakları”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (27 Ocak 2020).

<https://doi.org/10.33206/mjss.550731>

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihâli*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1992.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-. *el-Câmi'ü's-sahîh*, ts.

C Şeyşenaliev (ed.). *Musulman Parzı Musulmançılık*. thk. A. Beyşenov. Bişkek: Erkin Too, 1992.

Calilov, Çubak Acı. *Baktılıuluktun Formulası*. Bişkek, 2. Basım, 2014.

Canıbay Uulu, Saparbay. “Kırgızdardın Uruularga Taralışı (Kırgızların Boylara Bölünmesi)”. *muras.turmush.kg*. 2011. Erişim 12 Mayıs 2025. https://muras.turmush.kg/unews/un_post:2801

Cebeci, Suat. “Kırgızistan’da Dini Gelişmenin Dinamikleri ve Dindarlaşmanın Niteliği”. *Journal of Turkish Studies* 11/12 (01 Ocak 2016).

Cebeci, Suat. “Kırgızistan’da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), 104-117.

Chotayeva, Cholpon. *History of Kyrgyzstan*. Bişkek: International University of Kyrgyzstan, 2016.

Cihan, Cihad. “XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dinî Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2015/22 (07 Mart 2015). <https://doi.org/10.12780/uusbd.32332>

Colalieva, Cazgül. “Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Dönemdeki Gelişmeler”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.672546>

Çatal, Sefa. “Kırgız Türklerinin Göçleri Ve Kırgız Türkçesinin Gelişim Dönemleri”. *International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies*. <https://doi.org/10.59305/ijvuts.1332767>

Çotonov, Özübek. *Iyman Sabaktarı*. Bişkek, 1. Basım, 2001.

Djamgerçinov, B. *Kırgız V Epohu Ormon-Hana*. Bişkek: All-Press, 1998.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Erdem, Mustafa. *Kırgız Türkleri*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000.

- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar, 3. Basım, 2010.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. *Yenisey'den Seyhuna Türkler: Kırgızlar, Türgeşler, Karluklar, ve Oğuzlar*. İstanbul: Kronik Kitap, 1. Basım, 2021.
- Güngör, Harun. "Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi". *Dergi Park*.
- Isakov, Abdrasul. "Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XII:Yüzyıl)". *SAD The Journal of Siberian Studies* 1/3 (20 Kasım 2013). <https://doi.org/10.7816/sad-01-03-03>
- İzrail Uulu, İbrahim acı. *Acılık*. Bişkek: Biyiktik, 2008.
- Jusubaliev, Ali. *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı: Ankara Üniversitesi, 2007.
- Kabilbekova, Tamara. "Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı". *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (1997).
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, 2. Basım, 1976.
- Kalkan, Mustafa. "Kırgız Boylarının Yenisey'den Çıkarılmaları ve Coğrafi Dağılımları". *Erdem* 15/42 (2005).
- Kanımet Uulu, İşenbek - Akıbay Uulu, Erkin. *Namaz Üyrönüü*. Bişkek: Uçkun Konserni, 1992.
- Karakaş, Selim. *Türk Tarihinde Maniheizm (V.XIII. Yüzyıllar)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Karaman, Hayreddin. *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*. İstanbul: Ensar, 2008.
- Karataev, Olcobay. "Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi Ve Etnik Bağları".
- Karayev, Ömürkül. *Türkler ve Kağanlıkları*. çev. Mustafa Kalkan. Bilge Kültür Sanat, 2008.
- Kariev, Aitmamat. "Hokand Hanlığında Eğitim Geleneği ve Medreseler". *Diyanet İlmi Dergi* 54/3 (2018), 149-156.
- Kariev, Aitmamat. *İslam Üy-Bülö Ukugu*. Bişkek: Ekonom Print, 1. Basım, 2023.
- Keleş, Bahattin. "Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki

Yeri ve Önemi”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 225 (2016), 83-96.

Keser, Ramazan. “Kırgızların Hokand Hanlığı’ndaki Rolü”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 11/2 (2024).

Kılavuz, M. Akif - Pay, Salih. “Kırgızistan’da Bir Din Kurumu: Medreseler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 247-278.

Kitapçı, Zekeriya. *Türkistan’ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 7. Basım, 2014.

Konukçu, Enver. “Hokand Hanlığı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/215-216, 1998.

Kozukulov, Timur. “Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan’da Din Siyaseti ve Eğitimi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (30 Aralık 2005), 167-182.

Köksal, M. Asım. *İslam İlmihali, İman, İbâde ve Ahlak Esasları*. İstanbul: Ketebe, 1. Basım, 2021.

Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat. “Ateist Bir Devlette Yaşayan Din: Sovyet Kırgızistan’da İslam”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 116/229 (2017), 51-70.

Moldo Abdurahim Şeyh. *Namazdın Maseleleri Cana Muzakaraları*. Karabalta: İmam Azam Medresesi, 2018.

O. Karaev. *Arapskiye İ Persidskiye İstochniki IX-XII vv. O Kirgizah i Kirgizii*. Frunze (Bişkek): İzdatelstvo İlim, 1968.

Oğuz, Muhammed İhsan. *İslam İlmihali*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 3. Basım, 1993.

Orozbek Uulu, Sagımbay. *Manas Sagymbay Orozbek Uulunun Varianty*. İstanbul, 2017.

Orozmamat Kyzy, Gulbara. “Rus Ortodoks Kilisesinin Kırgızistan’daki Tarihi ve Faaliyetleri”.

Osmonov, Öskön. *Kırgızstan Tarihi (Bayırkı doordon azırkı mezigilge çeyin)*. Bişkek: Poligraf bumresursı, 2012.

Özaydın, Aldülkerim vd. *İlk Müslüman Türk Devletleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2018.

Polat, Suat. “Karahanlı Devleti’nde Eğitim Faaliyetleri” 1/1 (2015), 42-52.

Ramazani, Rıza. *İslam’da Aile Hukuku ve Ahlakı*. çev. Cafer Bayar. İstanbul:

Kevser, 2010.

Saray, Mehmet. *Kırgız Türkleri Tarihi*. İstanbul, 1993.

Satylkanova, Nuraiym. “Büyük Kırgız Devleti”. *Türk Ekini* 3 (2019).

Sebetov, Carkınbay. *Diniy Ritualdardın Normaları*. Bişkek: Araşan Gumanitardık İnstitutu, 1. Basım, 2021.

Sebetov, Carkınbay. *İslam Ukugu*. Bişkek: Araşan Gumanitardık İnstitutu, 1. Basım, 2023.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. ed. Mustafa Cevat Akşit. İstanbul: Gümüşev, 2008.

Soltonoev, Belek. *Kızıl Kırgız Tarihi*. Bişkek: Mamlekettik Uçkun Kontserni, 1993.

Şentürk, Lütfi - Yazıcı, Seyfettin. *İslam İlmihali*. İstanbul: DİB Yayınları, 15. Basım, 2018.

Taşağıl, Ahmet. “Talas Savaşı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/501. İstanbul, 2010.

Taşağıl, Ahmet. “Türk”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/467-474. İstanbul, 2012.

Toraman, Ali. “Geçmişten Günümüze Kırgızistan ve Kırgızlar”. *Türk Tarihi Araştırmaları*.

Türkoğlu, İsmail. “Kırgızlar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/62-64, 2019.

Ürekli, Muzaffer. “Kırgızistan’daki Eski Yerleşim Yerleri ve Tarihi Kalıntıların Değerlendirilmesi: (Balasagun, Ak-Beşim, Sarıg (Karasnaya-Reçka)”. *Osmanlı Mirasi Araştırmaları Dergisi* 5/11 (2018).
<http://www.osmanlimirasi.net/dergi//kirgizistandaki-eski-yerlesim-yerleri-ve-tarihi-kalintilarin-degerlendirilmesi-balasagun-ak-besim-sarig-krasnaya-recka-ss-203-21520180404268f2.pdf>

Vasilij Viladimiroviç, Barthold, Çev. Ufuk Deniz Aşçı. *Kırgızlar*. Konya: Kömen, 1. Basım, 2002.

Yaman, Ahmet. *İslam Aile Hukuku*, ts.

Zhapparaliev, Sherbol. “Kırgızistan’da Şamanizm: Kırgız Tengrizminin Modern Çağda Yeniden Yükselişi”. *Journal of Turkish Research Institute* 64 (01 Ocak 2019).
<https://doi.org/10.14222/Turkiyat3880>

“Foto dnya: Medrese Alimbeka Datki v Oşe.” 01 Haziran 2024. Erişim 29

Mayıs

2025.

https://kaktus.media/doc/502482_foto_dnia:_medrese_alymbeka_datki_v_oshe_v_1_938_gody.html

“Kalın Menen Mahrđın Ayırması / Çubak Acı Calilov / Orozodon Orunduu Sabaktar”. haz. Myktybek Arstanbek. Yayın Tarihi 2020.

<https://youtu.be/bfkuiPYc4Nw?si=Nv8B7UCdIpfS3iGw>

Kırgız Respublikasının Yustitsia Ministirligi, Kırgız Respublikasının Üy-Bölö kodeksi, 17.08.2020-cılkı redaksiyası. 19., 2020.

Kırgızstan Musulmandar Diniy Başkarmalığı. “Mahr Maselesi”. 28 Aralık 2022. Erişim 05 Mayıs 2025. <https://arhiv.muftiyat.kg/articles/40646/>